Tiina Äikäs

Olisiko parempi jos sitä ei löytyisikään..?

Loppuvuonna 2013 arkeologien mieliä ovat kiihdyttäneet uutisoinnit metallinilmaisinlöydöistä. Marraskuussa uutisoitiin ensin historian harrastajien Janakkalasta löytämästä ”miekkamiehen ruumiista” ja muutamaa päivää myöhemmin arkeologian harrastajan Jämsästä löytämästä ”rautakautisesta aarteesta”. Kummassakin tapauksessa esineet löydettiin metallinilmaisimen avulla. Löydöistä ilmoitettiin asianmukaisesti museoviranomaisille, mikä mahdollistaa löytöjen jatkotutkimuksen. Metallinilmaisinharrastajien löydöt johtavat parhaassa tapauksessa kiinnostavaan tutkimukseen, kuten tässä numerossa julkaistava Hakamäen et al. artikkelikin osoittaa. Löydöt ja niihin liittyvä uutisointi luovat kuitenkin ikävällä tavalla kuvaa arkeologiasta harrastuksena ja aarteenmetsästyksenä.

Arkeologien parissa metallinilmaisinharrastajat jaetaan usein pahoihin eli niihin, jotka myyvät löytöjään eBayssa tai varastoivat niitä kaappeihinsa, ja hyviin eli niihin, jotka luovuttavat löydöt museoviranomaisille. Tämä tuntuu kuitenkin jokseenkin esinelähtöiseltä näkökulmalta arkeologiaan. Maasta kaivetut esineet on aina irrotettu kontekstistaan. Välillä kaivaminen maltetaan keskeyttää ja ammattilainen kutsua paikalle jo ensimmäisten löytöjen tullessa esille. Tiedetään kuitenkin myös tapauksia, joissa harrastaja on palannut samalle paikalle useita kertoja ”varmistaakseen löytönsä” ennen kuin on kääntynyt viranomaisten puoleen. Aina metallinilmaisimien kanssa toimiville ei myöskään ole selvää, missä maastossa on arkeologinen kohde, johon kajoaminen on luvatonta. Muinaishaudan merkit kartassa tai toisinaan jopa käynnissä olevat kaivaukset houkuttelevat joitakin alan harrastajia paikalle.

Metallinilmaisinlöytöihin liittyvässä uutisoinnissa korostetaan usein arkeologien suorittamia jatkotutkimuksia sekä erilaisten analyysien tuomaa lisätietoa. Tämän tarkoituksena lienee rohkaista metallinilmaisinharrastajia tuomaan löytönsä analysoitaviksi. Toisaalta tällainen sankaritaruiksi ja muinaisuuden salaisuuksien paljastamiseksi yltyvä uutisointi saattaa myös houkutella harrastuksen pariin uusia ihmisiä – sekä niitä vastuullisesti että vähemmän vastuullisesti toimivia. Jälleen arkeologien ja toimittajien yhteistyö nousee merkittävään asemaan. Voisiko löydöistä uutisoida korostaen löytökontekstin merkitystä tai olisiko välillä parempi jopa miettiä, kannattaako mediatiedotetta lähettää lainkaan..? Suurella yleisöllä voi monesti olla arkeologeista käsitys, että nämä haluavat paljastaa maan povesta niin paljon löytöjä kuin mahdollista, mutta jokainen kenttätöitä tekevä arkeologi joutuu varmasti toisinaan pohtimaan, mitkä tutkimuskysymykset oikeuttavat kohteen kaivamisen ja samalla tuhoamisen. Onko sellaisia muinaisesineitä, joiden olisi parempi jäädä maahan vaikka niille välillä mainituille tulevaisuuden arkeologeille?

Muinaistutkija 4/2013

Ville Hakamäki, Jari-Matti Kuusela, Mika Sarkkinen & Rosa Vilkama

Utajärven Viinivaaran itäpään rautakautisen löytöpaikan kaivaus ja kartoitus kesäkuussa 2013

Utgrävning och kartläggning av järnåldersfyndplats i östra ändan av Viinivaara i Utajärvi i juni 2013

På järnåldersfyndplatsen i östra ändan av Viinivaara i Utajärvi utfördes arkeologiska undersökningar i juni 2013. Platsen undersöktes genom utgrävningar och kartlades med elektroniska mätinstrument. Som ett resultat av undersökningarna konstaterades det att det fanns en brandgrav från yngre järnåldern på platsen, och att själva fornlämningen är av omfattande storlek. En mer specifik definition av platsens natur kräver dock fortsatta undersökningar.

Johdanto

Heinäkuussa 2012 metallinilmaisinharrastajat löysivät Utajärven Viinivaaran itäpäästä (Kuva 1) joukon myöhäisrautakaudelle ajoittuvia metalliesineitä. Löydetty esineistö koostuu kahdesta rautakirveen terästä, lyyranmuotoisesta tulusraudasta, puukosta, pronssisesta tupesta, kahdesta pronssihelasta sekä muutamista muista metallifragmenteista sekä muutamasta palaneen luun kappaleesta (KM 39197: 1–12). Löydöt talletettiin neljästä, toisistaan verrattain etäällä olevasta kohdasta Viinivaaran laelta, pohjoisrinteestä sekä harjun juurella olevan suon laidalta. Pohjois-Pohjanmaan museon arkeologi Mika Sarkkinen teki kohteelle tarkastuskäynnin pian esineiden löytymisen jälkeen. Kertomuksessaan hän toteaa kyseessä olevan Pohjois-Pohjanmaata ajatellen varsin poikkeuksellinen löytö, jonka luonnetta ja laajuutta ei alueen pintatarkastelun perusteella voi lähemmin määrittää (Sarkkinen 2012).

Oulun yliopiston ja Pohjois-Pohjanmaan museon arkeologit suorittivat yhteistyössä Metsähallituksen kanssa viikon mittaisen koekaivauksen ja kartoituksen kohteella 10.–14.6.2013. Tutkimuksen aikana Viinivaaran harjun laelle avattiin 2 m^2:n laajuinen kaivausalue, joka tutkittiin pohjamaahan saakka. Kartoitus suoritettiin takymetrin sekä metallinilmaisimien avulla huomioiden sekä harjun lakea että alaosaa koskevat alueet. Tutkimuksen aikana alueella havaittiin paitsi todennäköisesti rautakauden lopulle ajoittuva polttohauta, myös huomattavasti monimutkaisempi ja laajempi kiinteä muinaisjäännöskohde.

Viinivaaran vuoden 2012 löydöt on julkaistu Muinaistutkijan numerossa 1/2013 (Hakamäki et al. 2013a), joten esineistön yksityiskohtainen kuvaus ei tässä artikkelissa ole enää tarpeen. Kuitenkin nyt, kun kenttätyöt Viinivaaralla on toistaiseksi saatu päätökseen, lienee aiheellista esitellä paitsi tutkimuksen kulku myös alustavat tulokset. Tutkimuksen yksityiskohtainen kuvaus on nähtävissä tutkimusraportissa (Hakamäki 2013).

Tutkimuksen lähtökohdat

Ennen vuoden 2013 tutkimuksia Viinivaaran itäpään esineistö oli luokiteltava kontekstittomaksi irtolöydöksi, sillä selviä rakenteita tai muita löytöihin suoraan liitettäviä kiinteitä muinaisjäännöksiä ei ollut havaittavissa, vaikkakin 2012 talteen otettu palaneen luun kappale viittasi mahdolliseen hautaukseen. Tilanne on huomattavan sama monien muiden Pohjois-Suomen rautakautisten löytöjen suhteen, joskin muutamia on viimeaikoina kyetty kiistatta todistamaan kiinteiksi kohteiksi. Näistä mainittakoon Siikajoen Rutelon myöhäisrautakautinen löytöpaikka, johon vuoden 2011 kaivauksissa todettiin liittyvän myös selviä merkkejä kiinteästä ihmistoiminnasta (Kuusela & Tolonen 2011; Kuusela 2012) sekä Iin Illinsaari, jossa vuoden 2013 alkukesän kaivausten yhteydestä havaittiin myöhäisrautakautinen hautapaikka. Yleisellä tasolla Pohjois-Suomen irtolöytökohteiden arkeologinen tutkimus on muutamaa, lähinnä viimeaikaista poikkeusta (Koivunen 1975; Närhi 1978; Okkonen 2002; Kuusela & Tolonen 2011; Kuusela 2012; Hakamäki et al. 2013a; Hakamäki et al. 2013b) lukuun ottamatta, ollut kuitenkin melko vähäistä.

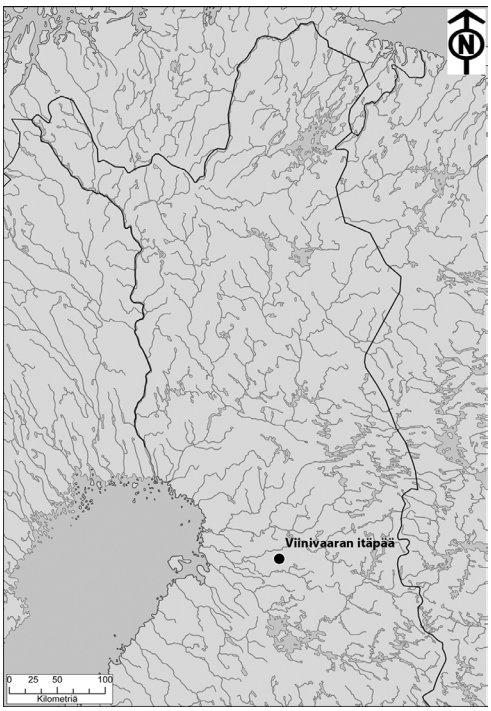

Kuva 1. Utajärven Viinivaaran itäpään löytöpaikan sijainti kartalla. Pohjakartta © Maanmittauslaitos 2011.

Aiemmin tutkittujen löytöpaikkojen kohdalla esineistö on tyypillisesti sijainnut hyvin suppealla alalla. Tämä ei kuitenkaan päde Viinivaaran löytöihin, jotka talletettiin neljästä eri kohdasta parhaimmillaan jopa 200 metrin päästä toisistaan. Löytökohdat sijaitsevat sekä harjun laella että sen juurella, melko lähellä Isoa Olvasjärveä ympäröivän suon laitaa (Kuva 2). Tämä viittaa ennen kaikkea siihen, että rautakautinen ihmistoiminta Viinivaaran

Kuva 2. Viinivaaralta kesällä 2012 löytyneiden esineiden levintä. 1. Veitsi, tulusrauta, kirves, pronssihela, palaneen luun kappaleita, 2. Kirves, 3. Pronssihela, 4. Pronssinen tuppi, pronssilevyn kappaleita. Ortokuva © Maanmittauslaitos 2010.

itäpään alueella on levittäytynyt varsin laajalle alueelle. Toisaalta myös löytöjen näennäinen kontekstittomuuskin voidaan kyseenalaistaa, sillä todellisuudessa lähialueella voidaan havaita merkkejä aina kivikaudelta meidän päiviimme saakka jatkuneesta ihmistoiminnasta. Lähin kiinteä muinaisjäännös, Ison Olvasjärven ajoittamaton rakkakuoppakohde (MJ 100009428), sijaitsee ainoastaan 150–250 metriä löytöpaikkojen länsi- ja lounaispuolella. Vaikka kuoppien ajallista yhteyttä rautakautisiin löytöihin ei voida todistaa ilman kajoavia arkeologisia tutkimuksia, on niiden olemassaolo kuitenkin huomioitava. Rakkakuoppien alue tarkastettiin metallinilmaisimilla, mutta ainoa alueelta saatu signaali osoittautui pinnassa olleeksi tölkin foliokanneksi. Kirjallisen maininnan kyseisestä muinaisjäännöksestä tarjoaa tutkija A. H. Snellman, joka mainitsee Viinivaara nimisellä harjulla, lähellä Marttisjärveä, olevat kivikkokuopat tai *lapinhaudat* (Snellman 1887: 112). Snellman ei mainitse rakenteiden tarkkaa lukumäärää, mutta todennäköisesti kyseinen maininta viittaa Ison Olvasjärven kahteen rakkakuoppaan. Rakkakuoppien lisäksi Viinivaaralta tai sen lähistöltä on löydettävissä ainakin yksi ajoittamaton ja epämääräinen kivilatomuskohde (1000008775), kivikautinen asuinpaikka (889010113) sekä historiallisen ajan tervahauta (1000008771). Viinivaaran ja sen lähialueiden voidaankin todeta houkutelleen ihmisiä kaikkina aikoina.

Arkeologiset tutkimukset kesäkuussa 2013

Viinivaaran itäpään kesäkuun 2013 kaivaukset keskittyivät harjun laelle. Kaivausalueeksi valikoitui lähellä harjun lakea sijainnut luonnonkivikko, jonka seasta kirves (KM 39197:5), puukko (KM 39197:1), tulusrauta (KM 39197:2), pronssihela (KM 39197: 4) sekä palanut luu (KM 39197:3) oli vuonna 2012 talletettu. Kyseistä kohtaa oli vuoden 2012 löytöjen perusteella syytä pitää rautakautisena polttohautana ja siten tutkimuksellisesti kaikkein kiinnostavimpana.

Kuva 3. Pintamaan poiston aikana havaittua kivikkoa. Kaivausalueeksi valikoitunut muokatun kivikon kohta on nähtävissä etualalla. (Kuva: V. Hakamäki.)

Pintamaan poiston kuluessa paikalta havaittiin tiivis luonnonkivikko, jonka yleistä rakenteellisuutta selvitettiin poistamalla sammal kaiken kaikkiaan noin 17 m^2 alalta (Kuva 3). Tämä seurauksena kivikossa saatettiin havaita jopa neljä ympäristöstään hieman kohollaan olevaa ja suurempien kivien reunustamaa, suorakaiteen muotoista aluetta, jotka tulkittiin ihmisen muokkaamiksi. Rakenteiden havainnointi ja tarkkojen rajojen määrittäminen osoittautui kuitenkin haasteelliseksi, sillä kivikon pinta oli jossain määrin kantojen ja puiden muokkaama. Näin ollen täysin varmasti kivikon rakenteellisuutta ei voida todeta. Oletetuista rakenteista kaksi selvimmin erottuvaa, sekä yksi epämääräisempi dokumentoitiin valokuvaten sekä piirtäen (Kuva 4). Laajuudeltaan 1x2 m oleva kaivausalue avattiin rakenteista pohjoisimpaan siten, että katetuksi saatiin vuonna 2012 talletettujen rautaveitsen, tulusraudan sekä palaneen luun löytökohta (Kuva 5). Kaivaus toteutettiin pääsääntöisesti tasokaivauksena kiviä kerroksittain poistaen. Kaiken kaikkiaan poistettiin 11 kivikerrosta ja niihin liittyvää maa-ainesta. Kivikon alla havaittu kellertävä pohjamaa todettiin löydöttömäksi, eikä kaivausta katsottu tarpeelliseksi jatkaa syvemmälle. Kaivausalueen keskivaiheilta havaittiin ensimmäisen kivikerroksen poiston jälkeen alueen pohjois-eteläsuunnassa lävistävä painanne. Painanne näkyi myös kivikon pohjassa, jossa kaivauksen loppupuolella havaittiin muutoin steriilissä pohjamaassa halkaisijaltaan noin 20–35 cm oleva, pyöreähkö kuoppa. Kyseinen ilmiö erottui pohjamaasta tummana ja jatkui noin 20 cm ympäröivän pohjamaan alapuolelle (Kuvat 6 ja 7). Kuoppa tutkittiin yksikkökaivauksena. Kaivauksen päätteeksi tutkittu ra-

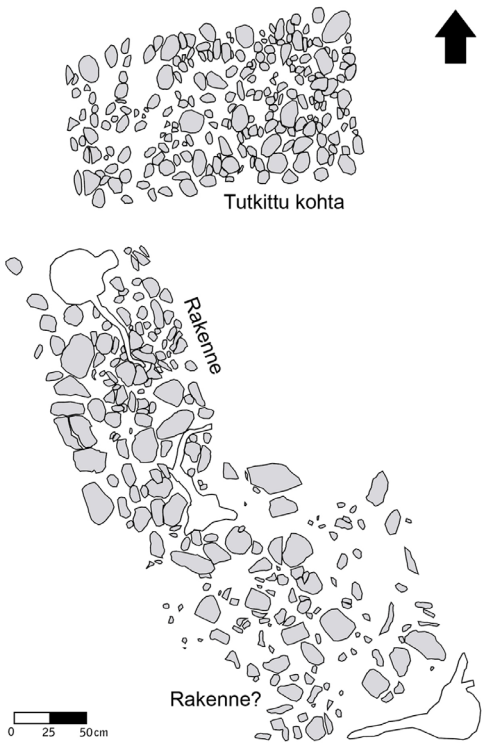

Kuva 4. Pintamaan poiston jälkeen havaittuja rakenteita dokumentoitiin piirtäen. (Kuva: V. Hakamäki & M. Ruotsalainen.)

Kuva 5. Kaivausalue tasossa 8. Artikkelissa mainittu kuoppailmiö on nähtävissä pohjoisnuolen oikealla puolen, kaivausalueen reunassa. (Kuva: V. Hakamäki.)

Kuva 6. Lähikuva kivikon alla havaitusta kuoppailmiöstä. Palanut luu erottuu valkeana pohjoisnuolen oikealla puolen. (Kuva: V. Hakamäki.)

kenne rekonstruoitiin ja ympäröivä kivikko maisemoitiin asettelemalla poistettu pintamaa takaisin paikoilleen, kuitenkin siten, että havaitut rakenteet jäivät näkyville.

Kaivauksen aikana löydettiin runsaahkosti palanutta luuta, joka esiintyi pääsääntöisesti pieninä sirpaleina, joskin myös muutamia suurempia kappaleita löydettiin. Kokonaismäärällisesti palanutta luuta talletettiin noin 280 grammaa. Tyypillisesti luuaines löytyi kivien välissä olevan tumman, orgaanista ainesta sisältävän maa-aineksen seasta varsin rajatulta alueelta kaivausalueen keskivaiheilta siten, että suurimmat määrät talletettiin myöhemmistä kerroksista läheltä pohjaa, erityisesti havaitun kuopan kohdalta. Alemmissa kerroksissa luuaines oli myös huomattavasti suurempaa (Kuva 8). Suurempien kappaleiden perusteella luuaineistosta on alustavasti pystytty tunnistamaan kolme ihmisen kallon fragmenttia, jotka muodon perusteella voisivat olla osia päälaenluusta (*parietal bone*), mahdollisesti myös takaraivoluusta (*occipital bone*) tai otsaluusta (*frontal bone*). Kattava luuanalyysi on vielä tekemättä.

Uusia esinelöytöjä ei kaivauksen kuluessa tehty, joskin kivikon pohjalla havai-

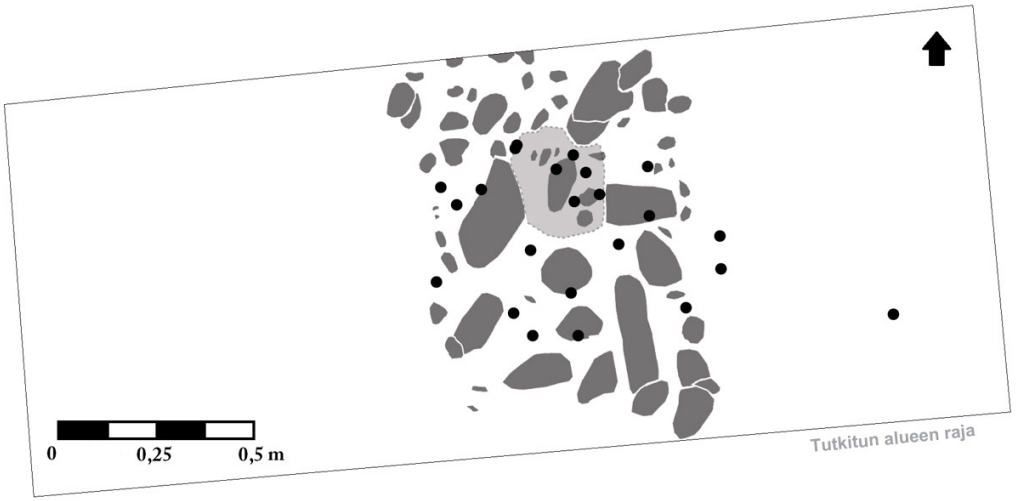

Kuva 7. Yksityiskohtapiirros kuoppailmiöstä. Palaneen luun löytökohdat on merkitty pistein ja tumman maan alue vaaleanharmaalla. (Kuva: V. Hakamäki & M. Ruotsalainen.)

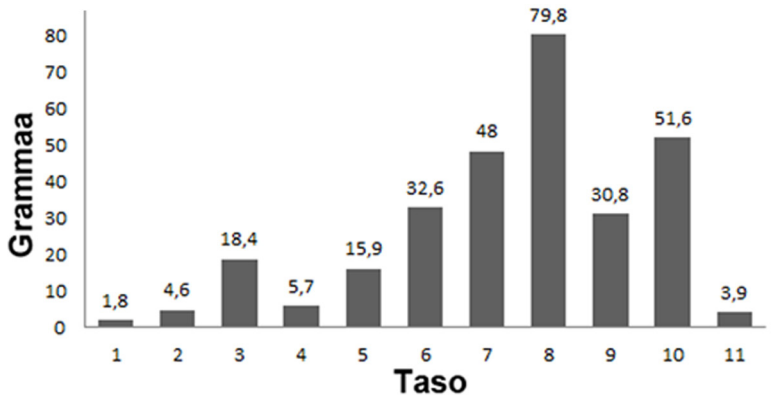

Kuva 8. Palaneen luun kerroksittainen jakautuminen kaivausalueella.

tusta kuopasta todettiin jonkin verran ruostunutta rautahilsettä. Tämä viittaa siihen, että myös haudan pohjalle on asetettu jokin esine, joka on kuitenkin aikojen saatossa ruostunut lähes olemattomiin. Esineen heikkoa kuntoa selittänee se, että se on todennäköisesti joutunut huomattavasti kovemman kulutuksen alaiseksi kuin heti kivikon pinnasta tavatut vuoden 2012 löydöt, sillä näiden ”läpi” vesi ja epäpuhtaudet ovat suodattuneet nopeasti, pitäen esineistön näin verrattain suotuisissa olosuhteissa.

Kaivauksen lisäksi Viinivaaran alueella suoritettiin metallinilmaisinkartoitusta, jonka aikana tehtiin varsin mielenkiintoisia havaintoja. Kaiken kaikkiaan metallisignaaleja rekisteröitiin 31 (Kuva 9). Signaalit merkittiin lipuin takymetrillä tehtyä kartoitusta varten. Näistä kaksi todettiin kaivausalueen välittömästä läheisyydestä, pääsääntöisesti kivikon rakenteelliseksi tulkituista kohdista, viisi alemmilta rantamuodostelmilta loppujen sijoittuessa Viinivaaran pohjoispuoliselle alueelle, suon laidalle. Kyseiseltä alueelta havaitut metallinilmaisinsignaalit olivat pääasiallisesti selkeitä ja ne sijoittuivat melko suoralle, noin 170 m pitkälle, itä-länsisuuntaiselle linjalle. Erityisen runsaasti niitä havaittiin mainitun linjan länsipäädystä, noin 200 metriä kaivausalueen luoteispuolella, aiemmalla tupen löytöpaikalla. Kyseisestä kohdasta saatiin suppealla alueelta lukuisia signaaleja, joista yli kymmenen merkittiin lipuin rekisteröitäväksi niin, että kohdan laajuus saatiin todettua. Keskittymän lähistöllä havaittiin myös kaksi vierekkäin olevaa, suorakaiteen muotoista painannetta. Painanteet voivat olla myös luonnollisesti syntyneitä, mutta niiden sijoittumisesta johtuen ne on kuitenkin huomioitava.

Metallinilmaisimien ja käytössä olleiden pointtereiden avulla oli mahdollista määrittää signaalien syvyys. Selvästi turpeen seassa tai muutoin pinnan läheisyydessä olleiden signaalien luonne selvitettiin koepistoin. Sen sijaan syvällä olleisiin signaalikohtiin ei kajottu. Kaiken kaikkiaan seitsemän harjun pohjoispuolelta havaittua signaalin aiheuttajaa tarkistettiin koepistoin. Muutamaa turpeen seassa havaittua modernia (pullonkorkki, suksen mäystin ja moottorisahan korjausvälineet) esinelöytöä lukuun ottamatta näissä havaittiin taitteellisia tai saumallisia pronssilevyn fragmentteja (kaikkiaan neljästä kohdasta eri alueilta suon reunakankaalta), joiden talteenotto katsottiin kuitenkin aiheelliseksi vasta tulevien tutkimusten yhteydessä. Havaitut kappaleet sijaitsivat hyvin lähellä maan pintaa, käytännössä välittömästi pintaturpeen alla, heti huuhtoutumiskerroksen pinnassa. Kyseinen ilmiö on havaittu myös Siikajoen Rutelosta esiin tulleiden rautakautisten löytöjen kohdalla ja tulkittu merkiksi siitä, että esineet on asetettu joko suoraan maan pinnalle tai mahdollisesti

sen yläpuolelle (Kuusela 2012: 72). Kaivausalueen lähistöltä, harjun laelta havaittuihin signaalinaiheuttajiin ei kajottu. Metallinilmaisinhavaintojen perusteella alueella ei käytännössä näyttäisi olevan juurikaan pinnassa olevaa modernia metalliesineistöä. Näin ollen metallinilmaisinkartoituksen tuloksien voi katsoa kuvastavan hyvin rautakautisen aktiviteettialueen laajuutta ja jopa sen sisäisiä keskittymiä.

Ajatuksia

Viinivaaran itäpään laen tuntumasta todettu polttohautaus muistuttaa Suomessa (Lehtosalo-Hilander 1984: 281–282; Wessman 2010: 19–24) ja muuallakin itämeren piirissä (Uino 1997; Mägi 2002; Kriiska & Tvauri 2007) yleisesti käytettyä polttokenttäkalmistojen ryhmää. Kyseisen, varsin epäyhtenäisen hautamuodon katsotaan syntyneen viimeistään merovingiajalla

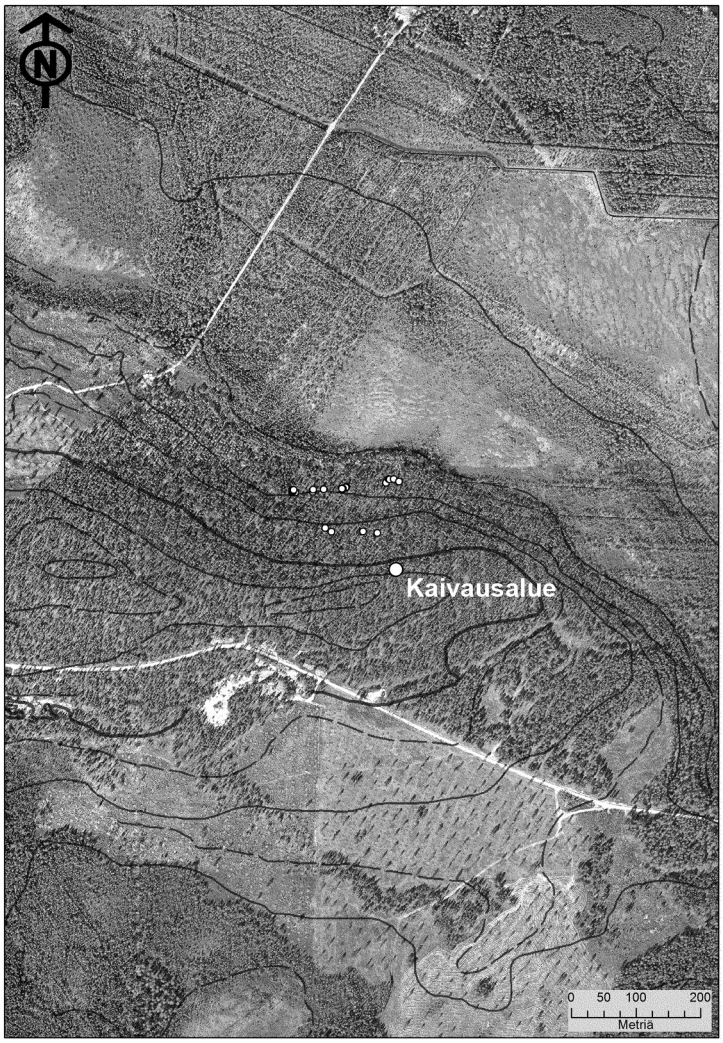

Kuva 9. Metallinilmaisinkartoituksen yhteydessä dokumentoidut signaalit. Ortokuva © Maanmittauslaitos 2010.

(575–800 jKr.) ja sen käyttö jatkuu ristiretkiajalle (1050–1300 jKr.) saakka. Polttokenttäkalmiston tunnusomaisin piirre lienee palaneen luun, roviojätteen sekä esineistön sirottelu maantasaiseen kivikkoon usein maaston korkeimpaan kohtaan siten, että vainajan jäännökset ja hauta-antimet ovat asettuneet kivien väleihin. Sama hauta on saattanut olla käytössä pitkään ja monissa tapauksissa polttokenttäkalmisto sisältää jäännöksiä useammasta vainajasta. Tämä on tulkittu merkiksi kyläkohtaisesta kalmistosta (Meinander 1980) toisaalta yksittäiselle perheelle kuuluneesta hautapaikasta (Kivikoski 1964: 170).

Viinivaaran itäpään polttohautaus vastaa polttokenttäkalmistoja monellakin tapaa. Kaikista ilmeisin vastaavuus lienee haudan muoto ja sijainti – tasainen, heikosti maan pinnalle erottuva kivikko maiseman korkeimmalla kohdalla. Tämä tukee jo aiemmin esitettyä ajatusta, jonka mukaan ”näkymättömän” haudan asettamisella hyvin näkyvälle paikalle on pyritty paitsi kunnioittamaan vainajan muistoa, myös korostamaan koko hautaa ympäröivän maiseman merkitystä (Wickholm 2008). Luiden löytyminen kivien lomassa olevasta tumman orgaanisesta maasta on myös yleinen ilmiö polttokenttäkalmistoista puhuttaessa, joskin luita ja esineitä on löydetty myös kivien alta. Kaivauksen lopussa esiin tullut palanutta luuta runsaasti sisältänyt kuoppa on polttokenttähautausten kohdalla harvinaisempi, joskin jokseenkin vastaava ilmiö voitaneen nähdä kalliopohjaisten polttokenttäkalmistojen kohdalla. Näissä haudan alla olevia kallion koloja on hyödynnetty ikään kuin uurnina, joihin palaneita luita sekä hauta-antimia on aseteltu (Lehtosalo 1960: 36; Kirkinen 1994: 95–6; Pietikäinen 2006). Polttokenttäkalmistojen mainitaan yleensä sisältävän yhdestä neljään kivikerrosta. Tämä ei kuitenkaan päde Viinivaaran itäpään polttohautaukseen, josta kiviä poistettiin noin 50 cm:n paksuudelta kaiken kaikkiaan kymmenen kerrosta. Tämän lisäksi polttokenttäkalmistojen hauta-antimia on usein taivuteltu ja tuhottu tai ne on poltettu hautaroviolla vainajan mukana (Esim. Wickholm 2008: 90), mikä puolestaan ei päde Viinivaaralta löytyneisiin, verrattain hyväkuntoisiin esineisiin. Myös pintarakenteet ovat polttokenttäkalmistojen kohdalla epätyypillisiä.

Eroistaan huolimatta voidaan Viinivaaran hautapaikan nähdä nivoutuvan itämeren piirissä pitkään käytössä olleeseen polttohautausperinteeseen – luut ja roviojäte on todennäköisesti asetettu kivikkoon ja sen alle kaivettuun kuoppaan keskitetysti ja hautauksen päälle asetellut esineet peitetty kivikerroksella. On kuitenkin pidettävä mielessä, etteivät polttokenttäkalmistot ole yhteneväinen hautamuoto vaan pikemminkin varsin heterogeeninen, laajalla alueella esiintyvä joukko toisiaan pääpiirteittäin muistuttavia polttohautoja ja -kalmistoja. Tästä syystä Viinivaaran itäpään haudan suora liittäminen muualta itämeren piiristä tunnettuihin polttokalmistoihin ei ainakaan tutkimuksen tässä vaiheessa ole aiheellista, varsinkin kun otetaan huomioon ne erot, joita Viinivaaran itäpään hauta ”tyypilliseen” polttokenttäkalmistoon nähden sisältää.

Kenties polttohautaakin mielenkiintoisempia havaintoja tehtiin kuitenkin lähiympäristössä suoritetun metallinilmaisinkartoituksen yhteydessä, joskin tulokset herättävät tällä hetkellä enemmän uusia kysymyksiä kuin tuovat vastauksia. Varmasti voidaan kuitenkin todeta, että koepistoissa havaittujen pronssipellin kappaleiden vuoksi kaikkiin Viinivaaran metallinilmaisinsignaaleihin on suhtauduttava vakavuudella. Näin ollen harjun alaosassa olevaa metallinilmaisinsignaalien joukkoa on pidettävä merkkinä hautauksen pohjoispuolella olevasta rautakautisesta aktiviteettialueesta. Alueelta todetut pronssilevyn katkelmat on todennäköisesti leikattu pronssiastioista astiametallin uudelleenkäytön yhteydessä. Samantapaisia saumatai muita hukkapaloja on tavattu muutamilta asuinpaikoilta, ja niiden on esitetty olevan tunnusomaisia asuinpaikkalöytöjä (Taavitsainen 1986: 38–39). Esimerkiksi Haukiputaan Kellosta tavattiin lähes parikymmentä pronssilevyn katkelmaa rau-

takauden ja keskiajan taitteeseen 1200- tai 1300-luvulle ajoittuvaan rakennusjäännökseen liittyen (Sarkkinen 1995: 39–41). Koska Viinivaaran kohteen luonteen tarkempi selvittäminen ei ilman jatkotutkimuksia ole mahdollista, ei asiaa ole kuitenkaan syytä spekuloida pitemmälle. Huomattavaa kuitenkin on, että harjun juurella olevalta metallisignaalikeskittymältä on hyvä näkymä harjun lakialueelle, joka puolestaan on toiminut luontaisena kulkureittinä mahdollisesti jo rautakaudella. Näin ollen aktiviteettialueelta on saattanut nähdä sekä lakialueen tuntumassa olevan hautapaikan että vaaraa pitkin kulkevat ihmiset. Hyvin näkyvän, harjun suojaaman ja järven läheisyydessä sijaitsevan paikan voidaan siis todeta olleen suosiollinen monenkinlaiselle ihmistoiminnalle.

Kiinnostavista tuloksista johtuen Viinivaaran itäpään kohde ja lähiympäristö vaativat edelleen huomiota. Hautapaikan ympäristö rakenteineen saattaa pitää sisällään jäännöksiä useammastakin hautauksesta, varsinkin kun otetaan huomioon kaivamatta jääneiden alueiden antamat metallisignaalit. Kyseessä saattaa siis yksittäisen polttohautauksen sijaan olla kalmisto. Tulevissa tutkimuksissa huomio olisi kuitenkin syytä kohdistaa ennen kaikkea harjun alaosassa havaitun laajan aktiviteettialueen lähempään tarkasteluun. Toisaalta koko Ison Olvasjärven ympäristöä olisi aiheellista havainnoida tarkemmin.

Lopuksi

Viinivaaran tutkimukset toteutettiin läheisessä yhteistyössä sekä Pohjois-Pohjanmaan museon että Metsähallituksen kanssa, joista jälkimmäisen vuonna 2010 alkaneeseen kulttuuriperintöhankkeeseen aihe läheisesti liittyy. Viinivaaran kesäkuun 2013 arkeologiset tutkimukset eivät olisi olleet mahdollisia ilman arkeologian valtakunnallisen tutkijakoulun suomia varoja. Kiitokset kuuluvat myös kenttä- ja jälkitöihin osallistuneille arkeologeille ja arkeologian opiskelijoille sekä metallinilmaisinkartoituksessa avustaneille Harri, Ollimatti ja Veikka Kujalalle.

Bibliografia

Julkaisemattomat lähteet

Hakamäki, V. 2013. *Utajärvi, Viinivaaran itäpää: myöhäisrautakautisen löytöpaikan kaivaus ja kartoitus 10.–14.6.2013.* Tutkimuskertomus. Oulun yliopiston arkeologian oppiaine (kopio Museoviraston arkistossa).

Kirkinen, T. 1994. *Etelä-Savon ja -Karjalan nuoremman rautakauden asutuksen suhde luonnonympäristöön*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, arkeologian oppiaine.

Lehtosalo, P.-L. 1960. *Mikkelin kalmistot ja karjalainen kulttuuri*. Julkaisematon Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, arkeologian oppiaine.

Närhi, K. 1978: *Pohjois-Suomen rautakausi 900-luvun alkupuolelle saakka*. Julkaisematon Pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto, historian laitos: Oulu.

Pietikäinen, T. 2006. *Muutos ja pysyvyys – Hautarituaali nuoremmalla rautakaudella Raision Mahittulan Tuomalan kalmistossa*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, arkeologian laitos.

Sarkkinen, M. 2012: *Utajärvi: Viinivaaran itäpää*. Tarkastuskertomus. Pohjois-Pohjanmaan museo (kopio Museoviraston arkistossa).

Tutkimuskirjallisuus

Hakamäki, V., Sarkkinen, M. ja Kuusela, J.-M. 2013a. Myöhäisrautakautisia ”irtolöytöjä” Pohjois-Suomesta. *Muinaistutkija* 1/: 17–25.

Hakamäki, V, Hakonen, A. Moilanen, M. Kuusela, J.-M. 2013b. Pohjois-Suomalainen miekkalöytö viiden vuosikymmenen takaa. *Artefactum* 2. http://www.artefacta.fi/tutkimus/artefactum/2 (luettu 1.8.2013).

Kivikoski, E. 1964. *Finlands Förhistoria*. Schildt, Helsinki.

Koivunen, P. 1975. *A Gilded Relief Brooch of the Migration Period from Finnish Lapland*. University of Oulu, Oulu.

Kriiska, A. & Tvauri, A. 2007. *Viron esihistoria*. Suomalaisen kirjallisuuden seura, Helsinki.

Kuusela, J.-M. & Tolonen, S. 2011. A Late Iron Age site from Siikajoki, Northern Ostrobothnia, Finland. *Fennoscandia Archaeologica* XXVI: 177–185.

Kuusela, J.-M. 2012. Hang on! It's a burial! It's a dwelling site! No, it's an interesting site from Siikajoki, Northern Ostrobothnia, Finland. S. Niinimäki, A-K. Salmi, J-M. Kuusela & J. Okkonen (toim.) *Stones, Bones & Thoughts. Festschrift in Honour of Milton Núñez*: 67–75. Milton Núñezin juhlakirjatoimikunta, Oulu.

Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1984. Keski- ja myöhäisrautakausi. E. Laaksonen, E., Pärssinen & K. J. Sillanpää (toim.) *Suomen historia* I: 251–405. Weilin & Göös, Espoo.

Meinander, C. F. 1980. The Finnish society during the 8th–12th centuries. *Fenno ugri et Slavi 1978*. Papers presented by the participants in the Soviet-Finnish symbosium: "the cultural relations between the peoples and countries of the Baltic area during the Iron Age and the early Middle Ages" in Helsinki, May 20 –23, 1978. Helsingin yliopiston arkeologian laitos, moniste 22: 7–13. Helsinki.

Mägi, M. 2002. *At the crossroads of space and time. Graves, changing society and ideology on Saarenmaa (Ösel), 9th−13th centuries AD*. CCC Papers, 6. Visby–Tallin.

Okkonen, J. 2002. Kuusamon myöhäisrautakautiset aarrelöydöt. J. Alavuotunki & E. Lindwall (toim.) *Viikinkejä Koillismaalla? Pohjoismainen seminaari, Kuusamo 5.–7.10.2001*: 58–67. Kuusamon kansanopiston julkaisuja 2. Kuusamon kansanopisto, Kuusamo.

Sarkkinen, M. 1995. Kappelista kiuaspirttiin: arkeologiset tutkimukset Kellossa vuosina 1990–1991. *Esitelmiä Haukiputaasta. Kellon–Haukiputaan kotiseutujulkaisu* IV: 28–45. Kellon–Haukiputaan kotiseutuyhdistys ry: Haukipudas.

Snellman, A. H. 1887. *Oulun kihlakunta. Muinaistieteellisiä lehtiä*. SMYA IX Helsinki.

Taavitsainen, J.-P. 1986. Luhangan Tuomisaaren kattilalöytö. *Keski-Suomi* 18: 30–44. Keski-Suomen museo, Jyväskylä.

Uino, P. 1997. *Ancient Karelia – Archaeological studies*. SMYA 104. Helsinki.

Wessman, A. 2010. *Death, Destruction and Commemoration - Tracing ritual activities in Finnish Late Iron Age cemeteries (AD 550−1150)*. Iskos 18. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.

Wickholm, A. 2008. Re-use in the Finnish Cremation Cemeteries Under Level Ground – Examples of Collective Memory. F. Fahlander & T. Oestigaard (toim.) *Materiality of Death – Bodies, Burials and Beliefs*. British Archaeological Report (BAR) International Series 1768: 89–97.

FM Ville Hakamäki valmistelee väitöskirjaa Oulun yliopiston arkeologian oppiaineessa.
hakamvil@paju.oulu.fi

FM(väit.) Jari-Matti Kuusela on väitellyt 30.11.2013 Oulun yliopiston arkeologian oppiaineesta.
jari-matti.kuusela@oulu.fi

FM Mika Sarkkinen työskentelee arkeologina Pohjois-Pohjanmaan museossa.
mika.sarkkinen@ouka.fi

FM Rosa Vilkama valmistelee väitöskirjaa Oulun yliopiston arkeologian oppiaineessa.
rosa.vilkama@oulu.fi

Muinaistutkija 4/2013

Arja Ahlqvist

Kivi keskellä kylää: Aikakirjojen Merjan maan kyläkivet jatkotutkimuksen valossa

Stenen mitt i byn: Bystenarna i krönikornas Merjaland i ljuset av fortsatt forskning

Sedan min tidigare artikel om skålgropsstenar i de ryska krönikornas Merjaland och deras nuläge, som publicerades i Muinaistutkija år 2012, har forskningen i ämnet fortskridit. Under forskningsresor 2012 har jag strävat efter att reda ut öppna frågor kring skålgropsstenar och andra kultstenar i byar i det historiska Merja-området. I den här artikeln tar jag upp den nya kunskap om bystenar och traditioner kring dem, som jag har samlat ihop under mina resor. Jag granskar även skålgropsstenarna i krönikornas Merjaland i en vidare arkeologisk-historisk kontext, och tar upp hur dessa stenar berörs av Rysslands fornminnesskydd. Arkelologiska undersökningar av bystenar och deras omgivning blev möjlig i en mycket begränsad omfattning. Det skulle vara mycket viktigt att den arkeologiska problematiken kring stenarna kunde undersökas av sakkunniga.

Kyläkivien tutkimusta 1150-vuotiaasta Rostov Velikij'n kaupungista käsin

Muinaistutkijassa vuonna 2012 julkaistu kirjoitukseni "Aikakirjojen Merjan maan kuppikivet ja niiden nykytilanne" käsittelee vuodesta 1993 alkaen kenttätyössä Keski-Venäjän muinaiselta merjalaisalueelta löytämiäni kyläkiviä (Ahlqvist 2012a). Usein on kyseessä kahden kiven ryhmä, joka on sijainnut kyläasutuksen keskellä, kaivon ja ajotien vieressä, mieluusti pienellä kumpareella. Merkittävin erillinen ryhmä kyläkivien joukossa ovat *Mírskij kámeń/ Mírskoj kámeń* ('kylä[yhteisön] kivi') -nimellä kutsutut kulttikivet, joita on toistaiseksi löytynyt kymmenestä eri kylästä Jaroslavlin alueen Rostovin, Borisoglebin ja Pereslavlin piirikunnista (ks. Ahlqvist 2012a sekä dokumentoitujen *Mirskij kameń* -kyläkivien sijaintikartta Ahlqvist painossa).[1] Osa kyläkivistä on perinteisiä kuppikiviä, joiden kuppien halkaisija vaihtelee 3–8 cm ja syvyys 0,2–2,5 cm välillä.

Vuoden 2012 kesä-, elo- ja lokakuun tutkimusmatkojeni myötä aihepiiriä koskeva tutkimus ja lisäselvitykset ovat jatkuneet. Olen pyrkinyt selvittämään historiallisen merjalaisalueen kuppikiviin sekä muihin kylätonttien kulttikiviin liittyviä avoimia kohtia, jatkamaan kohteiden nykytilan havainnointia sekä tekemään maastotarkastuksia. Tässä kirjoituksessani tuon esille näiden matkojen aikana tallentamaani tuoretta tietoa koskien sekä aiemmin tiedossa olleita kyläkiviä ja niihin liittyneitä perinteitä että uusiakin kohteita. Kirjoituksessa niin ikään tarkastellaan aikakirjojen Merjan maan kuppikiviä laajemmassa arkeologis-historiallisessa kontekstissa sekä esitetään toivomus niiden johdonmukaisesta arkeologisesta tutkimuksesta. Tutkimusalueen kulttikiviä pohditaan myös Venäjän muinaismuistosuojelun kannalta.

Kesän 2012 tutkimusmatkojeni tukikohta, historialtaan ja nimeltään mahtava Rostov Velikij'n (< ven. *velíkij* 'suuri, iso') kaupunki valmistautui 1150-vuotisjuhliensa viettoon, mutta kivien etsimisen kannalta eivät matkani osuneet otollisimpaan

aikaan. Paras ajankohta tämänkaltaisille maastotutkimuksille luonnollisesti on varhaiskevät, mikä toki oli etukäteen hyvin tiedossa. Matkaan liittyviä järjestelyitä en kuitenkaan rohjennut tehdä ennen rahoituksen varmistumista. Jo kesäkuun alussa kasvillisuus oli niin rehevää ja korkeaa, että se kykeni helposti kätkemään suojiinsa useimmat kylätonteilla sijaitsevista kulttikivistä, jotka usein kohoavat maanpinnasta vain joitakin kymmeniä senttimetrejä. Elokuussa tilanne oli kasvillisuuden suhteen vieläkin hankalampi, mistä syystä maastotutkimukset jäivät toivottua pintapuolisemmisiksi. Matkapäiville osui niin ikään runsaasti rankkasateita, jotka pehmittivät teitä ja hankaloittivat kohteisiin pääsyä.

Matkoilla yllättivät erinäiset käytännön ongelmat. Etukäteen sovitut kuljetusjärjestelyt eivät useinkaan pitäneet, ja niiden sijaan tehdyt tilapäisjärjestelyt ontuivat vielä enemmän. Monina päivinä jäi vaihtoehdoksi käyttää joko tavallista taksia tai julkisia kulkuvälineitä eli lähinnä paikallisbusseja. Kulkemisen aiheuttamaa rajoitusta enemmän jäi harmittamaan se, että kyläkivien ja niiden ympäristöjen arkeologinen tutkimus onnistuttiin järjestämään vain hyvin rajallisissa määrin. Merjalaisarkeologian asiantuntija, Venäjän tiedeakatemian arkeologian instituutin johtava tutkija sekä Volgan ja Okan retkikunnan edustaja A. E. Leont'jev osallistui ohjelmaan muutaman päivän ajan vieraillen eräissä niistä kylistä, joissa kyläkiviä tavataan. Kesäkuussa osan aikaa retkien kuljettajana ja Leont'jevin apuna toimi niin ikään Rostovissa asuva arkeologi V. N. Orlov. Muutamilla retkillä mukana oli myös 86-vuotias, Moskovasta Rostoviin kesänviettoon saapunut arkeologi K. I. Komarov, joka on tutkinut muun muassa Pleščejevo-järven legendaarista ”Sinistä kiveä” sekä etsinyt Nero-järven takaista Trjaslovon ”Sinistä kiveä”, jota minäkin kesäkuun matkallani kävin jälleen kerran jäljittämässä.

Ripauksittain uutta tietoa kyläkivistä sekä niihin liittyneistä perinteistä

Vuoden 2012 tutkimusmatkat vahvistivat selkeästi sen, että kuluneitten kahdenkymmenen vuoden aikana suuri osa aikakirjojen Merjan maan kyläkiviin liittyneestä perinnetietoudesta on vanhempien sukupolvien myötä kadonnut. Kuitenkin monilta lähinnä 1920- ja 1930-luvuilla syntyneiltä maaseudun asukkailta sain tallennettua mitä tärkeintä lisätietoa kyläkiviin liittyneistä maallisista ja hengellisistä perinteistä.

Näyttää ilmiselvältä, että useimmiten kyläkivet on aikoinaan varta vasten tuotu kylään ja asetettu niiden keskustaan, kuten Rostovin piirikunnan Aleškovon kyläkivi (ks. Ahlqvist 2012a: 16). Vastaavasti Borisoglebin piirikunnan Svagunovon ja Ievlevon kyläkivien osalta on todettu: ”Kivi pantiin keskelle kylää. Sen nimi oli *Mírskij kámeń*.” Arvelu kyläkiven siirtämisestä kylätontille on esitetty myös Rostovin piirikunnan Ivaševon kuppikiven osalta, joskin kyläkuntansa entisaikain elämästä kertoellut Zoja Dmitrievna Guzeva (synt. 1923, Ivaševo) esitti vaihtoehdon kyläkiven synnylle: ”ehkä ne kasvavat”. Niinikään Ievlevon kuppikiven todettiin ”kasvaneen täällä”, jopa kerrottiin sen olleen paikoillaan ”pienestä kivestä lähtien”. Tutkimusalueella valitseva yleinen usko siihen, että ”kivet kasvavat” on mietityttänyt usein. Olen nyt alkanut kallistua alustavaan johtopäätökseen, että kenties tämä käsitys ei heijastaisikaan yksinomaan kivien mystistä syntyä, vaan maakivien alkuperää ja olemusta yleensä. Venäjän kielessä ei nimittäin ole lainkaan vastinetta käsitteelle ”maakivi”, ja siksi näyttäisikin, että tämä puute on voitu kansanomaisesti kiertää puhumalla ”kivien kasvamisesta”. Venäjän yleiskielessä käsite vaatii aina useampisanaisen selityksen.

Mirskij kameń -kivet ja muut vastaavat kylien keskuskivet sijaitsevat tai ovat sijainneet pääosin kylissä, joissa ei ole kirkkoa. Harvoihin poikkeuksiin lukeutuu Boriso-

glebin piirikunnan Krasnovon kirkonkylän *Mírskij kámeń*, mutta sinne kirkko on rakennettu vasta vuonna 1870 (Titov 1885: 452).[2] Aleškovossa on jo ennen tiilikirkon rakentamista vuonna 1807 ollut kaksi puukirkkoa (Titov 1885: 341–342), ja mitä luultavimmin hengellinen toiminta onkin täällä keskittynyt juuri kirkkorakennuksiin, jolloin jopa kyläkiven nimi on jäänyt unohduksiin.

Vuoden 2012 tutkimusmatkojeni aikana ilmeni täysin uusi kyläkiviä yhdistävä seikka, joka sattumoisin tuli esiin ensin yhdessä kylässä ja tämän jälkeen tekemieni tarkistusten myötä myös muualla. Selvisi, että käytännössä kaikissa tutkituissa kylissä on kyläkivien välittömässä läheisyydessä seissyt puinen pylväs tai elävä puu ja siihen ripustettuna auranvannas, kello, rautaputki tai muu rautainen esine, jota kumauttamalla kyläläiset kutsuttiin töihin, kokouksiin ja lounaalle sekä varoitettiin heitä tulipalon tai varkaitten uhatessa. Kyläkivien yhteyteen liittyvä pylväs tai puu saattaisi tukea sivuhuomautuksen omaisesti esittämääni mahdollisuutta, että nimenomaan kahden kiven ryhmä saattaisi olla eräs maailmanpuun tai -pylvään, *axis mundi*, ilmentymistä (ks. Ahlqvist 2012b: 461 ja esim. Frog 2008: 149).[3]

Kyläkivien luona järjestetyissä kyläkokouksissa ratkaistiin kaikki kylän asiat. Nikovossa on tätä kiven luona järjestettyä kokousta kutsuttu nimellä *mírskij shod* 'kylä[yhteisön]kokous' ja Svagunovossa samaa tarkoittavalla ilmauksella *mírskoje sobránie*. Muihin kyläkivien luona toteutettuihin maallisiin käyttötarkoituksiin lukeutuvat moninaiset kansanhuvit ja juhlat. Muutoinkin nuoriso kokoontui kivien luokse ja vain istuskeli niiden päällä. Krasnovon ja Kusterin kyläkivien luona mainitaan järjestetyn tansseja. Lisäksi esimerkiksi Ievlevon kyläkiven luona oli iso keinu, Svagunovossa puolestaan penkit ja hyppylauta. Käytännössä kaikki kyläkivet, muun muassa kuppikivet olivat myös lasten vakioleikkipaikkoja (ks. Ahlqvist 2012a: 14) ja Aleškovon kyläkivellä jopa heiteltiin kuperkeikkaa.

Aiemmassa kirjoituksessa mainitsemaani Ivaševon kylän *Mírskij kámeń* -kuppikiveen liittynyttä *pan*-nimistä leikkiä ja sen levinneisyyttä yritin selvittää erityisen aktiivisesti (ks. Ahlqvist 2012a: 14). Tiedustelin leikistä lähes kaikilta vuoden 2012 matkojeni informanteilta, joiden joukossa oli sekä aivan uusia haastateltavia että vanhoja kielenoppaitani, erityisesti sellaisia, joiden tiesin hyvin hallitsevan murresanastoa. Kyselyineni vedin täyden vesiperän: yksikään haastattelemani henkilö ei ollut *pan*-nimisestä leikistä kuullut, ei Ivaševon lähikylissä, eikä kauempanakaan.[4] *Pan*-leikki ei siis ole tiedossa muualla kuin Ivaševossa, josta on kotoisin Dunilovoon avioitunut Marija Vasiľjevna Kresťjaninova (synt. 1924). Leikin näyttämönä oli nimenomaan kuppikivi: "juoksemme valtaamaan [kiven] kuoppia" ja "kuka johtaa [leikkiä], on ilman kuoppaa".

Kyyditsimme Marija Vasiľjevnan Ivaševoon, kylän viimeisen vakituisen asukkaan Zoja Dmitrievnan juttusille. Houkuttelin mummoja kertomaan lapsuusmuistoistaan, kyselin kuppikivestä ja *pan*-leikistä. Kaiken kaikkiaan ehdin jututtaa kumpaakin ikänaista useaan kertaan jo senkin takia, että huomasin Zoja Dmitrievnan toisinaan hieman epäröivän arkaaisen leikinnimen kohdalla ja mieluusti käyttävän *panin* sijaan nimeä *popá-zagonjálo* (vapaasti käännettynä 'papinajo'). Lopputulemaksi jäi ainakin toistaiseksi se, että ainutkertainen leikinnimi *pan* kuuluu täten vain puolentoista ihmisen sanavarastoon, joskin tutkittuihin kyliin liittyy melkoinen joukko *Pan*(*V*)-kantaisia mikrotoponyymejä (ks. jäljempänä).

Ivaševon kuppikiven alkuperäisen sijaintipaikan selvittäminen vaati niin ikään moninaisia tiedusteluja, joiden pohjalta korjaantui vahvasti esillä ollut mielikuva kiven sijainnista Zemljanicynin talon kaivon luona. Šulecin kylässä tapaamani Nina Petrovna Žurina (synt. 1939, Ivaševo) nimittäin vahvisti, että Ivaševon *Mirskij kameń* sijaitsi kylän keskellä, vastapäätä Vasilij Oleńjevin tuolloin omistamaa taloa. Nyt saattoi myös Zoja Dmitrievna riittävän tar-

kasti näyttää kiven sijaintipaikan Oleńjevin turkoosinväriseksi maalatun talon edustalta, jossa näyttäisivät myös kylän palokellot riippuneen. Samoin osoittautui, että kuppikiveä ei olisikaan siirretty syrjään 1980- ja 1990-lukujen vaihteessa toteutetun tienrakennuksen yhteydessä (Ahlqvist 2012a: 13), vaan jo aiemmin, erään kyläläisen törmättyä kiveen kuorma-autolla. Kertomus puhuu sen puolesta, että kuppikivi todellakin olisi sijainnut ajoväylällä, ”tien keskellä”, jolloin sen alkuperäinen sijaintipaikka olisi nyt asfaltin alla. Kylänraitin vastapäisellä puolella on Kučarinin talo, jonka pihamaalle kuppikivi on hiljan siirretty (ks. Ahlqvist 2012a: 21–22).

Kyläkivet ovat säännönmukaisesti toimineet ristinsaaton ja siihen liittyneen, ortodoksipapin johtaman jumalanpalveluksen päänäyttämönä (Ahlqvist 2012a: 15). Ristinsaatot järjestettiin kunkin kylän omina kirkkopyhinä, kuten helluntaina (Ivaševo, Haurovo), toisena helluntaipäivänä eli ”Pyhän hengen päivänä” (Ievlevo), loppukeväisenä Nikolan päivänä (Ivaševo, Svagunovo), elokuisena Iľjan päivänä (Krasnovo) tai vaikkapa lokakuisena Pokrovan eli Jumalanäidin suojeluksen juhlapyhänä (Aleškovo). Muutamissa kylissä eli lähinnä Ivaševossa ja sen naapurikylässä Nikovossa sekä erityisesti Dunilovossa on säilynyt tieto siitä, että ristinsaaton aikana kiville kumarrettiin.

Dunilovon *Mírskij kámeń* -kuppikiville kumartamisesta sain tallennettua ainutlaatuista tietoa Valerija Aleksandrovna Kresťjaninovalta (synt. 1921, Dunilovo) ja osin jopa tämän tyttäreltä Angelina Mihajlovna Trojanovalta (synt. 1953, Dunilovo), jotka onnistuin löytämään Pereslavľ-Zalesskijʼn kaupungista, vaikka saamassani osoitteessa vain kadunnimi oli oikea. Valerija Aleksandrovna on 8–9 vuoden ikäisenä osallistunut kuppikivillä ristinsaaton aikana suoritettuihin rituaaleihin yhdessä äitinsä ja isoäitinsä kanssa (ks. Ahlqvist 2012a: 16). Kahden pitkähkön haastattelun kuluessa hyvämuistinen informantti vahvisti tiedon kuppikiville kumartamisesta useaan kertaan. Valerija Aleksandrovnan äiti, vasta 17 vuotta sitten kuollut Jekaterina Aleksejevna Kaljagina (synt. 1901, Dunilovo) oli kehoittanut tytärtään: ”Kumarru alemmas, kumarru!” Informantti muisteli edelleen äitinsä sanoja: ”Kumarru, Vaľka, alemmas, alemmas, alemmas, ja hän taluttaa minua [...]”, ”[ja] me kumarrumme äidin kanssa”.

Kyläkiviin liittyvät rituaalit ovat kiinteästi yhteydessä maanviljelyksen ja karjanhoidon edistämiseen (ks. Ahlqvist 2012a: 16−17), mikä käy hyvin ilmi myös Dunilovon kuppikiviin ja ristinsaattoon liittyneistä käytännöistä. Erityisesti Valerija Aleksandrovna muisteli ristinsaattoa kesäisenä ”Tihvinän juhlapyhänä” Šulecin kirkosta Dunilovon kuppikivien luokse.[5] Tärkeimpiä ikoneita kannateltiin kivien reunoilla, jotta kaikki voisivat peräkanaa, ”hanhiparven tavoin”, kulkea ja kumartua ikoneitten ali. Kivien luota ristinsaatto jatkui ”Uudelle lammelle”, jonka luona pyhitettiin karja. Edelleen kulkue kiersi Mereška-joen takaiset pellot sekä talojen takana sijaitsevat kasvimaat. Ristinsaaton aikana rukoiltiin kotieläinten puolesta, ”jottei karja sairastaisi”, ja sadon puolesta, ”jotta Jumala antaisi [...]”, ”jotta kaikki kasvaisi hyvin”, ”jotta sato olisi parempi”. Rukoiltiin myös pahalta silmältä varjeltumisen puolesta (ks. jäljempänä). Huolimatta siitä, että joittenkin kylien, kuten Haurovon kyläkivillä on rukoiltu myös sadetta (Ahlqvist 2012a: 16), Dunilovon asukkaat tilasivat kuivuuden jatkuessa rukouksen kirkosta, ”jonka jälkeen, heti seuraavana päivänä alkoi [ukkonen] jyristä”.

Suomen Akatemian projektin[6] yhteydessä vuonna 1996 Valerija Aleksandrovnalta tallennettiin tieto siitä, että Dunilovon kuppikiviltä olisi juotu [vettä]: ”vielä me joimme kuopista” (vrt. Ahlqvist 2012a: 16, ja jäljempänä), mitä informantti ei kuitenkaan enää vahvistanut. Sen sijaan hän kertoi, miten sateen jälkeen lapset puhaltelivat oljenkorsien läpi kuplia kiven kuppeihin kerääntyneestä vedestä. Lapsista oli mielenkiintoista laittaa kuppeihin hiekkaa tai puutikkuja. Isomman kyläkiven kupeissa vieriteltiin myös pikkupalloa. Näyttää muutenkin siltä, että leikkikivenä

pidettiin juuri isompaa kuppikiveä, jota on kutsuttu *Bolšój kámeń* (’iso kivi’) -nimellä. Kivien koolla ei ole ratkaisevaa merkitystä mutta pienempi ja matalampikuppinen kivi on tunnettu myös nimellä *Máleńkij kámeń* (’pieni kivi’). Vielä Angelina Mihajlovnan lapsuudessa Dunilovon kivien kupeissa valmistettiin ”kakkuja”, ja jopa hänenkin tyttärensä leikkeihin kuului ”puuronkeitto” kuppikivellä, mistä kerrottiin jo Ivaševon kuppikiven yhteydessä (Ahlqvist 2012a: 14).

Edelleen Valerija Aleksandrovnan mieleen muistui paimen, joka seisahtui aamuisin Dunilovon kuppikivien luo, samoin kuin kylän molempiin päihin, soittamaan torvellaan sulosointuisia melodioita, jotta kyläläiset tiesivät päästää karjansa ulos. Karjan kokoonkutsukäytännössä on nähtävissä kytkös paimenperinteisiin, joiden säilymisestä Borisoglebin piirikunnan Mičkovo tarjoaa parhaan esimerkin (ks. Ahlqvist 2012a: 16–17).

Uutta tietoa antoi kesäkuinen käynti Mičkovon kylässä sekä keskustelut jo aiemmin tutuiksi tulleiden informanttien eli Kruglovin veljesten, Sergej Mihajlovičin (synt. 1935, Fedjakovo, Tverin alue) ja Aleksandr Mihajlovičin (synt. 1940, Mičkovo) sekä Oľga Jakovlevna Kuznecovan (synt. 1920, Mičkovo) kanssa. Mičkovon kahden kyläkiven on täytynyt olla jo pitkään erillään. Kylän korkeimmalla kohdalla, Kruglovin ja Zajcevin talojen lähellä sijaitsevalle kyläkivelle Oľga Jakovlevna antoi tarkentavan nimityksen *Vérhnyj kámeń* (’yläkivi’) (ks. kuva 1). Hänen mukaansa juuri tätä, korkeampaa kiveä olisi pidetty pääasiallisena kyläkivenä, jolle olisi kokoonnuttu Jegorij’n päivänä. Epävarmuus kokousten pitokivestä kuitenkin jäi, ja merkitystä saattaa olla jopa sillä, että alempi kyläkivi sijaitsee toisen paimenen, Osinkinin, talon luona (ks. kuva 2). ”Yläkiven” luona oli kaivo, samoin kuin vajouman perusteella myös alemman kiven lähellä, rinteen puolivälissä.

”Yläkiven” likeisestä puupylväästä riippunutta kelloa tai alun perin vannasta kumauttamalla kyläläiset kutsuttiin myös keväisen Jegorij’n päivän juhlaan. Tilaisuudessa määriteltiin kunkin talon osuus paimenen palkasta, jota paljolti maksettiin maataloustuotteina, kuten maitona, lihana, kananmunina, perunoina ja villoina. Jo keväällä työstä annettiin ennakkomaksuna rahaa esimerkiksi kumisaappaitten ja sadetakin ostoa varten. Paimenpestausperinteeseen kuulunutta kestitystä (ks. Ahlqvist 2012a: 17) nimitetiin sanalla *lítki* eli ”juotiin kaupantekijäisiä” (ks. tarkemmin esim. SRNG 17: 72). Kyläkivelle jätetystä ruoasta mainittiin: ”kuka laittaa kananmunia, kuka mitä [muuta, mitä] on jäänyt”. Osinkinin lisäksi toisena paimenena toimi Bubjagin ja apuna oli paimenpoika.

Paimenenpestaustilaisuuden rukoushetkeä johtanut Elampija Gerasimovna Arbuzova, tuttavallisemmin Peja-täti, on haudattu Hmeľnikin kirkkomaahan. Ru-

Kuva 1. Mičkovon ylempi kyläkivi ja kylän syntyperäinen asukas A. M. Kruglov vuonna 2011. (Kuva: A. Ahlqvist.)

kousten sanamuotoja informantit yrittivät edelleen muistella. Aiemmin lueteltujen katkelmien lisäksi (ks. Ahlqvist 2012a: 17) mainittiin ”jotta karja olisi turvassa” ja ”jottei olisi pilausta”, mikä ilmiselvästi liittyy noidan aiheuttaman pilauksen pelkoon. Väkisin mieleen nousee kuva siitä, että kenties täälläkin on liikkunut noitia leikkelemässä eläimiltä karvaa, villaa tai nahanpalasia karjaonnen varastamistarkoituksessa (vrt. Sarmela 2007: 348–350), joskaan tästä ei ole tietoa olemassa. Ol'ga Jakovlevna kuitenkin mainitsi kauan sitten kuolleen noidan nimeltä Varvara Kiseljova, joka ”riisti leivän” sekä myös keräsi juhannusyönä puolilta öin kukkivia sananjalkoja ja käytti niitä arpomiseen. Lehmien kadotessa käännyttiin tietäjä Jekaterina Fjodorovna Zabavinan puoleen, joka kykeni kertomaan, mistä kadonnut eläin löytyy (vrt. Sarmela 2007: 341–347). Zabavina ennusti pikkukivillä, joiden lisäksi tärkeänä elementtinä toimituksessa oli parantava vesi, jota hän haki Aška-nimisestä lähteestä, noin kilometrin päästä Mičkovosta. Kaiken kaikkiaan Mičkovon sijainti metsien keskellä lienee ollut omiaan vaikuttamaan arkaaisten perinteitten säilymiseen.

Venäjällä Jegorij'n päivä, 6. toukokuuta (vanhan ajanlaskun mukaan 23. huhtikuuta) liittyy nimenomaan lehmäkarjan laitumelle ajoon, kun taas hevoset ajettiin laitumelle vasta Nikolan juhlapyhänä, 22. toukokuuta (Korinfskij 1901: 195–203, 206–208; Belovinskij 1999: 287). Jegoria ei ole pidetty vain karjan suojelijana, vaan myös susien ja muitten petoeläinten isäntänä (Korinfskij 1901: 199), mikä näkyy Mičkovonkin kylän rukouksissa (ks. Ahlqvist 2012a: 17). Jegorij'n päivää myös pidettiin Venäjällä paimenten juhlana (Belovinskij 1999: 133). Venäjää koskien Kustaa Vilkuna (1985: 109) toteaa kylän paimenen astuvan tällöin toimeensa, mihin liittyen järjestetään paimenten juhlia

Kuva 2. Mičkovon alemman kyläkiven luona koekuoppaa tekemässä arkeologi V. N. Orlov vuonna 2012. Kiven syrjällä kasvaa ukontulikukkaa. (Kuva: A. Ahlqvist.)

kestityksineen ja uhritoimituksineen sekä niihin kuuluvine torjuntamenoineen. Kaiken kaikkiaan vastaavat karjaan ja sen varjelemiseen liittyvät traditiot ovat laajalti tunnettuja: myös Suomessa ja Karjalassa Yrjön tai Jyrkin päivä, 23. huhtikuuta on ollut vanha karjanuloslaskupäivä (Vilkuna 1985: 106–112). Karja päästettiin kevätlaitumelle lukuisin taioin, joiden tarkoituksena oli suojella sitä petoeläimiltä, erityisesti susilta (Talve 1979: 196).

Eräiden käsikirjoitusten mukaan Aleškovoa pidetään tarusankari Aljoša Popovičin kotikylänä (Titov 1885: 342).[7] Aleškovon asukkaat näyttävät ainakin nykyisin olevan seikasta selvillä vain paikallishistoriallisen kirjallisuuden pohjalta; minkäänlaista muistitietoa ei sankarista ole. Aiemmassa kirjoituksessa mainitsemani aleškovolainen informantti Anatolij Konstantinovič Skačkov oli kuollut maaliskuussa 2012 (ks. Ahlqvist 2012a: 16), joten nyt saatoin vain jättää tyttärelle ja vävylle pajukoria punoneesta hauraanoloisesta miehestä ottamani valokuvan osanottoni kera. Vastapäisen talon vanha emäntä ymmärsi pikimmiten ohjata minut oikeaan osoitteeseen, kirkon takana asuvan Nina Leonidovna Larionovan (synt. 1932, Aleškovo) luokse.

Aleškovon keskivaiheilla sijaitsevaa suurehkoa kyläkiveä kutsutaan vain ”kiveksi” ja siihen saatetaan viitata myös toteamalla ”kylän keskellä kiven luona” tai ”isonkivenluona”. Kivionmahdollisestituotu kylään alempana virtaavalta Kosť (Koś) -joelta, kuten edesmennyt Skačkov on arvellut. Tienrakennuksen yhteydessä kiveä on hieman siirretty, mutta käytännössä sen katsotaan olevan paikoillaan entisen prikatiiri Hapejevin taloa vastapäätä. Osoittautui, että kyläkokousten pitämisen lisäksi Aleškovon kyläkivellä pestattiin paimenet toukokuun 9. päivän tienoilla. Aivan kuten Mičkovossa myös täällä kannettiin ulos penkkejä, ja tilaisuuteen liittyivät juomingit ja eines, kuten kananmunat, sipuli ja perunat. Ensin juotiin ja syötiin, minkä jälkeen luvattiin paimenille palkka. Eräs vakituisista paimenista oli Tunkin – jälleen selvästi ei-slaavilaista alkuperää olevine sukunimineen. Paimenet kaitsivat sekä kolhoosin että yksityistä karjaa: lehmiä, lampaita ja vuohia. Nina Leonidovnan vuonna 1959 syntynyt poika vahvisti pestausperinteen kadonneen vuoteen 1977 mennessä.

Kesäiltaisesta käynnistä Kusterissa tuli melkoisen yllättävä. Kaikki kylän aiemmat oppaani olivat jo kuolleet, ja osa muistitiedosta oli kokonaan kadonnut, vaikka aivan uuttakin tietoa ja arveluita tuli esiin. Kusterissa vuonna 1940 syntynyt Aleksandra Sergejevna auttoi innokkaasti peräämieni tietojen selvittämisessä ja kutsui paikalle myös muita haastateltavia. Hauska oli Aleksandra Sergejevnan päätelmä siitä, että seudulla on asunut *mírki*-niminen kansanheimo: nimen hän ilmoitti kuulleensa ”geologeilta”. Kyseisten ”mirkien” tekemänä Aleksandra Sergejevna piti kylän alapuolista, Kučebiš-joen tuntumassa sijaitsevaa vedenhakupaikkaa, jota kutsutaan nimellä *Mírskij kolódec* (’kylä[yhteisön] kaivo’).

Legendan mukaan Kusterin keskellä sijaitsevalle ”rukoushuoneeksi” (*Časóvnja*) kutsutulle kurgaanille tai ”pogostalle” piti rakennettaman kirkko mutta hirret vierivätkin Borovicyn kylään. Kurgaanin keskellä kerrotaan olevan kultainen satula.[8] Aikoinaan kummun päällä on kasvanut puu, josta on roikkunut lautasen muotoinen esine. Pajavasaralla rautaa kumauttaen ilmoitti kylän yövartija tasatunnit aina iltakymmenestä alkaen. Vielä vuonna 1993 kurgaani oli täysin peitteetön mutta on sittemmin kasvanut reunoilta täyteen nuorta puustoa ja pensaikkoa, jonka keskeltä kuitenkin edelleen löytyivät Kusterin kyläpyhättöön olennaisena osana kuuluneet, nyt ruohon ja osin jopa maaaineksen peittämät kaksi kiveä.[9] Vuonna 1993 olimme onnistuneet nostamaan pölkyn varassa toista, laattamaista kiveä sen verran maasta ylös, että saatiin tutkittua myös kiven alapinta, mutta kuppeja siitä ei löytynyt (ks. kuva 3). Kusterin kyläkivien merkityksestä ei ole tarkempaa tietoa, mutta silloin kun ristinsaatot olivat jo kiellettyjä eli 1930-luvun alkuvuosien jälkeen, ”kivien

luokse ei suuressakaan hädässä menty ilman pappia". Kusterissa ristinsaatto kiersi talosta taloon, minkä jälkeen pidettiin rukoushetki kurgaanin päällä.

Tarkastelin niin ikään moninaisten matkan varrelle osuneitten kirkkojen ympäristöjä ja joidenkin kirkonraunioiden sisäpuolta, samoin myös useiden luostareitten alueita. Sattumanvarainen tutkiskelu ei tuottanut juurikaan tulosta. Tarkistamatta on vielä koko joukko keskellä kylää tai kaivon luona sijainneita kiviä tai kahden kiven ryhmiä, jotka tiettyjen tuntomerkkien perusteella ovat riittävän selkeästi yhdistettävissä juuri kyläkivien kategoriaan, vaikka niiden nimet ovatkin kokeneet muutoksen tai kokonaan unohtuneet (Ahlqvist 2012a: 15), kuten Rostovin piirikunnan Levina Goran kylän jyväaitan vierustan kaksi kiveä osoittavat.

Selkeitten kyläkivien ohella on joissakin tapauksissa nähtävissä kahtalaisen kulttikiviperinteen sekoittuminen. Erityisesti tämä koskee tiettyjä niin sanottujen sinisten kivien (*Sínij kámeń*) kategoriaan kuuluvia kulttikiviä, jotka yleensä sijaitsevat suhteellisen kaukana kylistä, niiden rajoilla tai metsätaipaleitten varsilla (ks. Ahlqvist 2012a: 11–12 ja tarkemmin 2012b). Sangen harvinaista on sinisen kiven sijainti keskellä viljelysmaata (ks. Ahlqvist 2012a: 18, 23 sekä jäljempänä). Tiettyjen kylien keskustaan on jossakin historian vaiheessa poikkeuksellisesti kuljetettu maaginen sinikivi. Esimerkkinä mainittakoon Rostovin likeisen Pužbolin kylän kirkkoaidan viereen aikoinaan asetettu *Sínij kámeń*, jonka jättämän painauman ehdin vielä ensimmäisillä tutkimusmatkoillani 1990-luvulla nähdä.

Uusia kyläkivien siirtelyitä ja katoamisia

Useat aikakirjojen Merjan maan kyläkivistä joutuivat siirretyiksi paikoiltaan tienrakennuksen yhteydessä 1980–1990-lukujen vaihteessa, mistä on selkeä tieto ainakin Dunilovon, Nikovon, Sokolovon ja Aleškovon kivien osalta (vrt. myös Ivaševo ylempänä), minkä lisäksi Dunilovon suurempi kuppikivi yritettiin hävittää vuonna 2007 (ks. Ahlqvist 2012a: 13, 16, 19–22). Kesän 2012

Kuva 3. Kusterin kurgaanin päällä sijaitseva kivi nostettuna maanpinnasta vuonna 1993. (Kuva: A. Ahlqvist.)

tutkimusmatkojen kuluessa selvisi, että kyläkivien joukko on sittemmin edelleen ehtinyt harventua, ja osa tiedossa olleista kivistä on joko siirretty paikoiltaan tai kokonaan kadonnut. Kivien jäljittäminenkään ei välttämättä tuota tulosta jo sen takia, että useimmiten ainakin toinen kahdesta kyläkivestä on laaka, joka helposti peittyy ympäröivään kasvillisuuteen.

Ensimmäisen pettymyksen tuotti Nikovon kylä, joka oli ehtinyt muuttua lähes tunnistamattomaksi. Kylän keskellä, sen korkeimmalla kohdalla, joka tosin nousee ympäröivästä maastosta vain hieman, oli nyt siisti nurmi. Tiellä sijainnut kahden kyläkiven ryhmä, *Mírskoj kámeń*, joka jo 1990-luvulla oli siirretty paikaltaan syrjään (Ahlqvist 2012a: 15–16), oli nyt kadonnut jäljettömiin. Rostovilainen kesäasukas Nikolaj Aleksejevič kertoi kuulleensa kivistä vastapäisen talon jo edesmenneeltä isännältä Starikovilta. Kivistä toisen olisivat kuulemma tienrakentajat vieneet mennessään ja toinen olisi päätynyt kylän kaatopaikalle, jonne kohta astelinkin kesäasukkaan ja kahden nuoremman miehen seurassa. Kaatopaikka oli peitetty risuin ja havuin. Miehet auttoivat kaatopaikan katselmuksessa, mutta kiveä ei löytynyt. Joku miehistä ehdotti oksien ja jätteen polttamista, jolloin kivi saataisiin näkyviin. Rovionteosta en sentään tohtinut ottaa vastuuta varsinkaan kesäaikana: tutkimukset olisivat sen myötä saattaneet tulla yllättävän kalliiksi.

Nikovon kivien kohtalon selvittämiseksi oli jäljitettävä kylän ainoa kanta-asukas, Starikovin leski Valentina Veńjaminovna Starikova (synt. 1933, Žoglovo), jota lopulta päädyin etsimään Rostovin sairaalasta. Kuljettajan avulla löysin oikean potilashuoneen ovelle. Hoitajien hälistessä muiden potilaitten ympärillä sain tehtyä Starikovalle muutaman pikaisen täsmäkysymyksen. Valitettavasti tulokset jäivät erittäin niukoiksi: tarkempaa tietoa kivien kohtalosta ei nimittäin Starikovallakaan ollut. Hän ei ollut myöskään tietoinen siitä, että Nikovon kyläkiveen rikottiin pääsiäisen aikaan kananmunia, kuten hänen puolisonsa oli uudelle naapurille selittänyt. Tutkimuksissani tämä tie oli nyt kuljettu loppuun ja asia saatettu pois päiväjärjestyksestä, joten saatoin vain toivottaa naiselle hyvää vointia.

Niinikään Haurovon kylässä odotti sangen epätoivottu yllätys. Sitten vuoden 1993 olin pikaisesti käynyt vain kylän toisessa päässä vuonna 2007. Päätyessäni nyt kylän keskustaan ymmärsin, miten suuresti maisema oli muuttunut. Sattumalta osuin Klavdija Aleksandrovna Jevdokimovan (1910–2008, Haurovo) (ks. kuva Ahlqvist 2012a: 15) vuonna 1938 syntyneen tyttären puheille, joka niukasta kotiseututuntemuksestaan huolimatta muisti *Mírskij kámeń* -nimen. Kolmivuotiaana Haurovoon tuotu Nikolaj Ivanovič Novožilov (synt. 1947, Ievlevo) lähti näyttämään kahdesta kivestä muodostuvan kokonaisuuden sijaintipaikkaa kylän keskiosaan. Kivet olivat aiemmin olleet niityllä, pienellä mäennyppylällä. Nyt niiden alkuperäinen ympäristö oli kynnetty kasvimaaksi. Kivet oli siirretty paikoiltaan tontilta, jolle oli 1990-luvun kuluessa rakennettu tiilitalo. Onneksi kivet oli sentään aseteltu heti tontin rajojen ulkopuolelle, korkeintaan muutaman kymmenen metrin päähän alkuperäisestä sijaintipaikastaan. Novožilov arvuutteli kyläkivien alkuperäistä sijaintipaikkaa kasvimaan reunalta, mutta täysin varmasti sen pystynevät määrittelemään vain tontin omistajat. Toinen kivistä oli käännetty ylösalaisin, mikä tavallaan helpotti tehtävääni: saatoinhan todeta, että ainakaan tämän kiven alapuolella ei kuppeja näkynyt.

Krasnovosta sain lisätietoa kylän keskellä seisseestä suurikokoisesta *Mírskij kámeń* -kivestä, jonka Faina Nikolajevna Čečneva (synt. 1938, Krasnovo) arveli kadonneen jo 1970-luvun paikkeilla. Kivi oli sijainnut kylästä alas viettävän laajan rinteen päällä, ja sen luota laskivat lapset mäkeä kelkoin ja suksin. Nyt tuolla kohtaa on metalliromun säilytyspaikka. Alun perin sain Krasnovon kyläkivestä tietoa nyt jo edesmenneeltä Nikolaj Ivanovič Jevdokimovilta (synt. 1930, Haurovo): hänen

mukaansa kiven luona riippui kello, jolla kutsuttiin ihmiset töihin. Čečnevan mukaan harmaa kivi oli korkeudeltaan parimetrinen ja leveydeltäänkin puolisentoista metriä. Kiven päälle mahtui viisi tai kuusi ihmistä. Kiven päällystä ei ollut tasainen, ja siinä oli myös ”syvennyksiä, kuoppia”, joiden luonteesta ei kuitenkaan ole tietoa. Tiettyä hämmennystä aiheuttavat useat paikallisittain isohkot kivet Krasnovon kylänraitin eri suunnilla. Näihin kiviin Čečneva ei kuitenkaan reagoinut mitenkään: esimerkiksi lähellä kirkkoa, kaupan kulmalla sijaitseva, merkittävän suuruinen sileä kivi jäi kooltaan hänen mielestään paljon jälkeen kadonneesta kyläkivestä.

Uusien tarkistusten myötä aloin vahvasti epäillä Svagunovon kylässä minulle vuonna 1993 kyläkivenä esitellyn irtokiven aitoutta. Tuolloinen, sittemmin edesmennyt informanttini Valentin Pavlovič Ražev (synt. 1927, Svagunovo) oli tiedoissaan hyvin vakuuttava ja paikallishistoriaan uppoutunut henkilö. Hän kuitenkin asui vakituisesti Pietarissa eikä näin ollen mitenkään kyennyt seuraamaan kylän tapahtumia reaaliajassa. Raževin minulle *Mírskij kámeń* (myös *Mírskaja kvartíra*, vrt. ven. *kvartíra* ‘asunto, maja’) -nimisenä kyläkivenä esittelemä siirtokivi löytyi edelleen samalta paikalta, kylänraitin keskiosan ruohottuneelta kentältä, jossa se on asetettu jonkinlaiseen seisovaan asentoon. Lähellä sijaitsee vanha ”Pyhä kaivo” (Ahlqvist 2012a: 16), jonka viereen on hiljattain rakennettu uusi kaivo.

Sangen ristiriitaisilta kuulostivat tiedot ja oletukset Svagunovon kyläkiven siirtämisestä. Niin Valentin Pavlovič kuin usea informantti hänen jälkeensäkin ovat vakuuttaneet traktoristin siirtäneen kyläkiven sen alkuperäiseltä paikalta ilmeisesti 1980-luvun lopulla kaivon luokse, josta se kylänväen painostuksen vuoksi olisi palautettu vanhalle paikalleen tai ainakin lähelle sitä. Kivi olisi siis edelleen paikoillaan Poryginin talon vaiheilla, kuten tällä kertaa vakuutti muun muassa Jekaterina Jakovlevna Porygina (synt. 1931, Svagunovo). Naapurikylässä Ievlevossa syntynyt Aleksej Anatoľjevič Ložkin (synt. 1944) puolestaan kertoi Svagunovon kyläkiven sijainneen Frostovin taloa vastapäätä. Hänen arvionsa mukaan kyläkivi olisi viety jonkin rakennuksen peruskiveksi jo aiemmin, mikä saattaisi pitää paikkaansa jo sen perusteella, että Ložkinin isä Anatolij Mihajlovič Ložkin (1910–2003, Ievlevo) oli erittäin hyvin perillä kyläkunnan asioista ja perinteistä, mistä vakuutuin haastatellessani häntä kahdesti 1990-luvulla.

Svagunovon kivestä annetut kuvauksetkin tuntuivat horjuvilta. Niinpä Valentina Pavlovna Kuzmičova (synt. 1931, Svagunovo) kertoi kiven olevan pitkänomainen, jolloin mainitun siirtokiven mitat eivät välttämättä kovin hyvin kuvaukseen sovi. Toisaalta taas verrattaessa naapurikylien kiviä keskenään samainen informantti piti Ievlevon pitkänomaista kuppikiveä suurempana kuin Svagunovon kiveä, joten mittasuhteet näyttäisivät tältä osin osuvan yksiin. Tosin on muistettava, että vertailukohtana on käytetty Svagunovon siirtokiveä, jonka aitous näyttää nyt joutuvan kyseenalaiseksi. Kyläkivenä esitelty kivi on hiukkasen punerva, mutta joidenkin tietojen mukaan sen pitäisi olla harmaa. Kiven siirtämiseen ja palauttamiseen liittyen kummastuttaa, miksei kyläkiveä aikoinaan olisi yksin tein asetettu alkuperäiseen asentoonsa. Näin toki kyläkiven aitouden todentaminenkin olisi ollut varmempaa.

Selvältä näyttää nyt vain se, että niin Svagunovossa kuin aivan sen vieressä sijaitsevassa Ievlevossakin ristinsaattoja kyläkiville järjestettiin aina kolhoosien muodostamiseen saakka eli vuoteen 1933. Uskottavalta kuulostaa myös Kuzmičovan arvelu, jonka mukaan Svagunovon kyläkivi oli paikoillaan vielä sota-aikana. Kesän matkojen tuloksena olen tullut Svagunovon kyläkiven osalta epäsuorasti alustavaan päätelmään, että minulle on jo vuonna 1993 saatettu esitellä ihan muu lohkare kuin alkuperäinen kyläkivi. Aito kyläkivi on hyvin voinut kadota jo paljon aiemmin, mahdollisesti jo pian sotien jälkeen, eikä ole lainkaan poissuljettua, etteikö kivi olisi saattanut päätyä vaikkapa peruskiveksi.

Tämänhetkisten tietojen perusteella Svagunovon siirtokiveä ei siis ainakaan varauksetta voida pitää aitona kyläkivenä. Minkäänlaisia kuppeja ei Svagunovon kyläkivenä esitellyn siirtokiven näkyvillä pinnoilla ole havaittavissa, eikä kiven alapintaa saatu tutkittua.

Ievlevo on harvinaisen kaunis ja hyvin hoidettu maalaiskylä, jossa kerrotaan olleen myös rukoushuone. Ievlevon ylpeys, kupillinen maakivi nimeltään *Mírskij kámeń*, on nostettu maan tasalle parisen vuotta sitten (Ahlqvist 2012a: 15, 22) ja, kuten nyt selvisi, myös siirretty parisen metriä lähemmäs uutta kaivoa. Syntyperäiset kyläläiset kunnioittavat kuppikiveään, jonka ympärystän kukkapenkkiä hoidetaan – juhannusruusu availi ensimmäisiä nuppujaan ja istutettu kuusi varttui taustalla (ks. kuvat 4 ja 5). Ievlevossa kesäasukkaana viihtyvän Ložkinin valokuvauspyynnöstä päätellen kyseessä on nykyään suorastaan kylän nähtävyys. Seuraavalla käynnillämme saatoinkin ojentaa Ložkinille kyläpyhätön luona otetut valokuvat, joissa hän esiintyy iäkkäämmän naapurinsa Valentinin kanssa.

Svagunovon ja Ievlevon kylien yhden kyläkiven käytäntö sai minut punnitsemaan mahdollisuutta, että kylki kyljessä sijaitsevien kylien kivet olisivat alunperin saattaneet olla keskenään vierekkäin. Epäsuorasti tähän mahdollisuuteen voisi viitata sekin seikka, että nämä kylät ovat käytännössä ainoat, joissa ollaan hyvin selvillä *Mirskij kameń* -kiven olemassaolosta myös naapurikylän puolella. Muutoin kunkin kylän kyläkivet traditioineen ovat yleensä hyvin tiukasti vain suljetulle piirille eli kyseisen kylän väelle rajattuja eivätkä ne juuri ole muitten kylien asukkaitten tiedossa. Todettakoon kuitenkin, että Ievlevosta löysin erään kadonneen talon nurkkakivestä, läheltä maanrajaa yksittäisen, tulkinnaltaan epävarman kupin, jonka alkuperä jäi toistaiseksi

Kuva 4. Arkeologi A. E. Leont'jev näyttämässä kulttuurikerroksen kulkusuuntaa Ievlevon kuppikiven ja sen viereisen kaivon luona vuonna 2012. (Kuva: A. Ahlqvist.)

varmistamatta. Ei ole täysin poissuljettua, etteikö tämäkin maakivi voisi kuulua kuppikivien kategoriaan.

Vielä Sokolovon kyläkin tuotti epämieluisan yllätyksen. Edellissyksyn käynnilläni olin täällä saanut lisätietoja paikaltaan siirretystä *Mírskij kámeń* -kyläkivestä (Ahlqvist 2012a: 16). Tuolla käynnillä oli haastattelemani Baranovin pariskunnan, Valentin Gennad'jevičin (synt. 1929, Galič, Kostroman alue) ja Zoja Dmitrievnan (synt. 1928, Bolotovo) luona ollut ystävällinen tytär, mutta nyt paikalla oli toinen, äärimmäisen epäluuloinen tytär. Kenties vanhuksista tuomani valokuva auttoi sen verran, että sain tehtyä muutaman tarkentavan kysymyksen. Lähinnä kohteen luonnehdinta tuli selväksi eli kyseinen kivi oli harmaagraniittinen ja sileä, kooltaan noin 100 x 80 cm ja korkeudeltaan 50 cm. Kivi sijaitsi keskellä tietä ja vastapäisessä tammessa oli rauta, jota lyömällä kutsuttiin kyläläiset koolle.

Pian paikalle asteli toinen pahanilmanlintu, keski-ikäinen roteva mieshenkilö, joka ykskantaan ilmoitti siirtäneensä etsimäni kiven kesäpaikkansa tontille. Kiveä hän ei kuulemma näyttäisi, mutta vaati minua todistamaan henkilöllisyyteni. Minun oli näytettävä passini, sillä varsinaisen todistuksen matkojeni tarkoituksesta, *spravkan*, sain vasta myöhemmin A. E. Leont'jevin välityksellä Arkeologian instituutista Moskovasta. Nopealla vilkaisulla mies päätteli minun olevan "suomalainen vakooja". Ympärille oli kokoontunut joukko uteliaita nuoria, joiden edessä mies kenties halusi päteä. Korostetun rauhallisesti selvitin käyntini tarkoitusta, mikä sai miehen jo hieman häpeillen myöntelemään, ettei tietenkään ollut tarkoittanut juuri minua, mutta kaikenlaista väkeä täällä kulkee, ja tulevat sitten varastelemaan. Mies antoi luvan [sic!] katsoa tien varteen asetellut kivet, josko niistä löytyisi etsimiäni kuppikiviä. Kyseiset kivet olin toki katsonut jo edellisellä käynnilläni, mutta tilanne vaati käymään ne uudelleen läpi. Pyysin autoon hiljakseen hipsineen kuljettajan avukseni. Lähtö Sokolovosta oli helpotus, enkä enää

Kuva 5. Ievlevon kuppikivi kupit liiduttuina vuonna 2007. (Kuva: A. Ahlqvist.)

usko erehtyväni tuohon kylään, vaikka paikallinen kyläkivi yhä kateissa onkin.

Rostovin piirikunnan Gorkin kylän keskusta oli vuoden 1993 käyntini jälkeen tyystin muuttunut. ”Rukoushuoneeksi” (*Časóveńka*) edelleen kutsutun entisen rukoushuoneen paikalle oli pystytetty sodassa kaatuneitten muistomerkki. Haastateltavaksi löytyi Arkadij Vasiľjevič Grekov (synt. 1921, Gorki), jonka mukaan rukoushuoneen vierellä olleista kahdesta suuresta kivestä toinen, litteä, oli aseteltu pienempien kivien päälle. Informantin mukaan kivet olisi jo taannoin viety vesivoimalaitoksen rakennustyömaalle, mutta tiedon tarkistaminen on käytännössä mahdotonta.[10]

Menneen kesän matkoilla kyselin kulttikivistä mahdollisuuksien mukaan myös itselleni uusista kylistä. Tällä tavoin onnistuin löytämään Borisoglebin piirikunnan Glinkan kylästä kiven, jota kylän nykyiset asukkaat kutsuvat ”rituaalikiveksi” sen tiedon mukaan, minkä olivat kuulleet kylän viimeiseltä syntyperäiseltä asukkaalta Mihail Aleksejevič Utkinilta (synt. 1919). Rituaalien luonteesta ei Glinkaan Jaroslavlista muuttaneella Anatolij Romanovičilla (synt. 1934) ollut tietoa. Kaivon luona sijainnut kivi on ainakin toiminut kyläkokousten pitopaikkana ja nuorison kokoontumispaikkana. Vedonlyönnin seurauksena kivi oli 1970-luvun vaiheilla siirretty alkuperäiseltä paikaltaan kaivon luota syrjemmälle, minkä jälkeen kylä oli alkanut kuolla. Kivi löytyi helposti kylänpäästä. Kiven pintaan oli raapustettu tekstiä, josta liituamisen jälkeen V. N. Orlov kykeni epävarmasti tulkitsemaan naisen nimen *Pelaša*. Kyseessä siis olisi vanhahtavan *Pelageja*-nimen hellittelymuoto. Kiven alapuolikin saataneen tarkistettua, sillä niin Anatolij Romanovič kuin hänen moskovalainen kesänaapurinsa haluaisivat palauttaa kiven paikoilleen, mikä oli ollut myös edesmenneen Utkinin toiveena. Olisin ollut valmis pienellä summalla osallistumaan traktorinvuokrauskuluihin, mutta miehet vakuuttivat suoraselkäisesti, että ”ei, kyllä se on meidän asiamme”. Glinkan kyläkiven suhteen on syytä todeta, että kylän läheisyydessä, Haurovon maiden rajalla, Šula (Šulo) -joen rotkossa mainitaan myös ”Sininen kivi”. Kyseinen kivi on siitä erikoinen, että helluntaisen ristinsaaton kerrotaan ulottuneen sen luokse. Kivestä saamani kuvaus ei kuitenkaan näytä sopivan Glinkan kyläkiveen.

Tietoja ja arveluita aiemmin tuntemattomista kuppikivistä

Erityisen tärkeänä on syytä pitää tietoja uusista mahdollisista kuppikivistä, joiden perusteella voi aavistella kulttuuri-ilmiön laajuutta kautta aikakirjojen Merjan maan ja sen lähialueitten. Ensinnäkin mainittakoon jo edeltävässä artikkelissa esille ottamani Ivaševon toinen ilmeinen kuppikivi (Ahlqvist 2012: 13–14), jonka kohtaloa viime kesän matkat hieman raottivat. Selvisi, että Ivaševo on palanut kokonaan vuonna 1920. Tulipalo oli saanut alkunsa talonsa olkikattoa laittaneiden isän ja pojan tupakoinnista. Voimakkaan tuulen mukana oli tulipalo levinnyt Ivaševosta myös naapurikyliin, Nikovoon ja Sogiloon. Tieto tulipalosta sai minut pohtimaan sen mahdollista yhteyttä toisen kuppikiven katoamiseen. Epäsuorien todisteiden valossa molemmat tapahtumat ajoittuvat hyvinkin lähelle toisiaan. Tulipalon ajankohta pitänee paikkansa, sillä niin elävästi Zoja Dmitrievna kertoi tapahtumasta, jonka vaiheita on varmasti perheessä ja kylässä monasti kerrattu, ja tuskin asian selvittäminen arkistotutkimuksin toisi erityistä lisäarvoa. Ivaševossa vuonna 1919 syntynyt Jekaterina Vasiľjevna Šleina on selkeästi vahvistanut kahden kuppikiven olemassaolon (Ahlqvist 2012a: 13): ”Kylän keskellä oli kaksi kiveä, ja niissä oli kuoppia. Niitä nimitettiin *Mírskij kámeń*.” Vain muutamaa vuotta nuorempi ikäpolvi eli Šleinan vuonna 1924 syntynyt sisar Marija Vasiľjevna sekä tämän vuotta vanhempi lapsuudentoveri Zoja Dmitrievna muistavat synnyinkylässään vain yhden kuppikiven.

Ivaševon toinen kuppikivi olisi saattanut kadota juuri tulipalon jälkeisessä

myllerryksessä ja uudisrakennuksessa (vrt. kuitenkin kivien kuvaukset, Ahlqvist 2012a: 13–14). Tässä yhteydessä kuppikivi olisi hyvinkin voinut päätyä uusiokäyttöön, lähinnä peruskiveksi, sillä rakennuskäyttöön sopivia kiviä on näillä seuduin paikoittain kovin niukasti tarjolla. Oletusta ei kuitenkaan pystyttäne todentamaan ainakaan niin kauan kuin kylä taloineen seisoo Ivaševon mäellä. Kuppikivi on toki voinut kadota täysin jäljettömiin, mutta kiven systemaattinen etsintä kylän ympäristöstä vahvistaisi tuloksettomanakin oletusta kiven kohtalosta. Kesäkuisen pintapuolisen katselmuksen perusteella tällaista kiveä ei kylätontilta löytynyt, mutta huomautettakoon, että kyseessä on merkittävän laajuinen maa-alue. Erään sopivankokoisen maantasaisen laattakiven löysin läheltä *Pogáška* (< ven. *pogányj* 'saastainen, lika-; pakana- jne.') -nimistä pikkulampea. Kiven näkyvällä pinnalla kuitenkin oli havaittavissa vain luonnonmuovaamia epäsäännöllisiä syvennyksiä.

Hyvin todennäköiseltä näyttää tieto kuppikivestä tai jopa -kivistä Pereslavlin piirikunnan Troickojen kylässä, jossa tapasin hyvävoimaisena parinkymmenen vuoden takaisen informanttini Lidija Ivanovna Andrejevan (synt. 1937, Paly). Täsmäkyselyn tuloksena onnistuin saamaan tiedon entisellä Balbo**šina-nimisellä pellolla sijan**neista "kivistä, joissa on kuoppia". Ainakin yksi näistä kivistä näyttäisi suurella todennäköisyydellä kuuluvan juuri kuppikivien kategoriaan. Informantin mukaan suuren kiven pinnalla oli lukuisten pienempien kuoppien lisäksi kaksi suurta kuoppaa, halkaisijaltaan noin 6–7 cm. Pyynnöstäni Lidija Ivanovna hahmotteli kiven kuvan kenttätyövihkooni: "Tässä on iso kuoppa, tässä pienempi, tämä [kuoppa] on myös iso." Kuvauksen perusteella kivi vastannee Rostovin ja Borisoglebin piirikuntien kuppikiviä. Kyse lienee klassisesta kuppikivestä: kuopatkin olivat "sisältä sileät". Sateen jälkeen kupit olivat täynnä vettä; niinpä informantti oli helteessä vasikoita paimentaessaan kumartunut kiven ylle ja juonut näistä kupeista – toki ensin varmistettuaan, ettei niissä ollut roskia. Hän arveli kupeissa olleen lasillisen verran vettä!

Poikkesin Lidija Ivanovnan luokse uudelleen elokuussa, jolloin informantti ilmoitti käyneensä kiviä etsimässä, mutta ei ollut niitä löytänyt. Hän piti mahdollisena, että kivet olisivat kadonneet Balbošinan ja sen takaisen M**ymara-nimisen pellon suun**nalla käynnissä olevan rakennus- ja tietyötyömaan seurauksena. Informantti oli nyt kovin kiireinen, sillä talossa oli meneillään vuohen teurastus, joten hän ei ehtinyt johdattaa minua kivien sijaintipaikalle. Sopivan tilaisuuden tullen yritän vielä käydä katselemassa Troickojen ympäristöä ja etsiä kadonnutta kiveä tai jopa kiviä.

Pereslavlin piirikunnasta oli etukäteistietoa muista mahdollisista kuppikivistä (Ahlqvist 2012a: 17–18). Kävin tarkistamassa **kirjoituksessa mainitse**mani Vypolzovon rauniokirkon lattian alta löytyneen laattakiven, joka ei kuitenkaan osoittautunut kuppikiveksi. Valokuvan "matalat, tasakokoiset kupit" olivat luonnonmuovaamia eli katon läpi tippunut vesi oli vuosien saatossa onnistunut aikaansaamaan hiekkakiven pintaan sopivankokoisia ympyräkuvioita. Tulkinnan tarjosi vanhan tuttavuuteni Nikolaj Mihajlovič Rogovin (synt. 1935, Kolokarevo) poika, ja näkemäni perusteella se lieneekin oikea. Nuorempi Rogov oli itse vuosien varrella siirtänyt suuren määrän kivenjärkäleitä tonttinsa ympäristöön. Jossakin kulmakuntansa alueella hän vakuutti nähneensä varmuudella myös kuppikiven, jollaisen kuvaa hänelle näytin. Vypolzovon tapauksessa oli kuitenkin valokuva alkanut elää omaa elämäänsä.

Pereslavlin piirikunnan Glebovskojen asutuskeskuksessa yritin tavoittaa kahta Suomen Akatemian projektin yhteydessä vuonna 1995 haastateltua informanttia, jotka molemmat olivat kotoisin entisestä Dolgoje Poljen kylästä, mutta kumpikin heistä oli edesmennyt. Haastattelujen perusteella tietoon tullut mahdollinen kuppikivi sijaitsisi Kubŕ-joen latvoilla. Kiven sijaintipaikkana kuvaillaan joko *Svjatój*

kolódec (’pyhä kaivo’) eli *Desjátaja Pjátnica* (’kymmenes perjantai’) -nimisestä lähteestä kymmenisen metrin päässä kohoava kumpu tai viidenkymmenen metrin päässä lähteestä sijaitseva pelto nimeltään *U Sosný* (’petäjän luona’), jolta nousevalla kummulla kerrotaan kasvaneen neljä suurta petäjää. Ristinsaatto näyttää seisahtuneen sekä pyhän lähteen että petäjän luona. Lähteen ympäristöön ripustettiin vaatteita, kuten yleensäkin alueen pyhien lähteitten yhteyteen. Lähteen läheisyydestä pitäisi löytymän kivi nimeltään *Mirskoj kámeń* tai *Kámeń-meľník* (’myllärikivi’), johon aiemmassa kirjoituksessani viittasin (Ahlqvist 2012a: 18). Kiven keskellä mainitaan olleen ”pieniä kuoppia”. Nimivarianteista ensimmäinen liittää kohteen selkeästi Rostovin ympäristön *Mirskij kameń* -nimisten kyläkivien joukkoon, kun taas jälkimmäinen on tiedossani olevien kivennimien joukossa ainutlaatuinen. Nimi voisi jopa herättää mielikuvan kalevalaisesta sammosta, jota toiveitten tahdissa jauhetaan kuin myllyä ikään. Samalla muistuu mieleen ruotsinkielinen kansanomainen kuppikiven nimitys *älvkvarn* ’haltiamylly’ (ks. esim. Äyräpää 1943: 185–186; Tallgren 1917: 101). ”Myllärikiven” etsintä teetti työtä ja sain jopa tuntumaa lähteisiin pudottuani erääseen lähteensilmään ukkosen jyllätessä pään päällä, mutta etsitylle lähteelle ja kivelle en toistaiseksi onnistunut pääsemään.

Mahdollisten kuppikivien joukkoon lukeutuu Ivanovon alueen Kinešman piirikunnassa, Jolnoť-joen latvoilla, Dobrynihan kylän entisten kesäsaunojen ja vanhan uimapaikan edustalla oleva *Bógov kámeń* (*Bóžij kámeń*) (’Jumalan kivi’). Syksyllä 2011 Kisljačihan kylässä Marija Iľjinična Smirnovalta (synt. 1950, Dobryniha) tallentamani tiedon mukaan kiven pinnalla olisi ”pieniä kuoppia, reikiä tai syvennyksiä”. Näyttäessäni informantille Dunilovon kuppikiven valokuvaa hän totesi ”Jumalankiven” kuppien muistuttavan kuvan kuppeja. Maria Iľjiničnan puoliso Vladimir Semjonovič Smirnov (synt. 1947, Kaliniha) puolestaan oli ehtinyt kertoa minulle samaisesta kivestä nimellä *Sínij kámeń* (’sinikivi’). Etsintä vaikeakulkuisessa maastossa ei marraskuussa 2011 tuottanut tulosta, mutta Smirnova lupasi etsiä kiven myöhemmin. Soittaessani Smirnovalle kesäkuussa 2012 selvisi, että ”Jumalankiven” dokumentointi jää nyt odottamaan oppaan jalan parantumista.

Tutkimusalueelta on tiedossa joukko muitakin kupillisia kulttikiviä, joiden kuppien laadusta ei kuitenkaan ole selvyyttä. Rostovin piirikunnasta, Nero-järven takana sijainneesta Čučeryn kadonneesta kylästä on Suomen Akatemian projektin yhteydessä vuonna 1996 saatu tallennettua tieto kylän keskellä seisoneesta kivestä, jonka päällä kerrotaan olleen ”pikkukuoppia”. Ristinsaaton aikana otti pappi kylän lähteestä vettä, jonka hän pyhitti kiven luona. Čučeryn entisistä asukkaista onnistuin löytämään vain Rostovissa asuvan Nina Konstantinovna Sinicynan (synt. 1935, Čučery), joka ilmoitti kiven nimeksi *Kazjónnyj kámeń*. Vapaasti kääntäen on kyse ’kruununkivestä’, jolloin nimen määriteosan liittyminen ’valtioon’ saattaisi tarjota jonkinlaisen mielleyhtymän ’kylä[yhteisön] kiven’ suuntaan.

Rostovin piirikunnan Savinosta on tiedossa kivi, jonka luona pidettiin kyläkokoukset ja jolta johdettiin puhetta. Kiven päällä oli mahdollisesti ”pyöreitä pikkukuoppia”. Kiveä ei Savinosta löytynyt, kuten ei vakituisia asukkaitakaan. Čjoporovon kylästä sain houkuteltua oppaakseni Savinossa syntyneen ja siellä pitkään asuneen Arkadij Sergejevič Rjazancevin (synt. 1936), joka vakuuttavasti määritteli kiven sijainnin entisen Markelovin talon aidan vierustalta. Paikan uskon oikeaksi, sillä juuri täällä yhä kasvaa vanha lehmus paksusta oksastaan riippuvine vuosikymmenten takaisine rautaesineineen, jota lyömällä kyläläiset oli kutsuttu koolle. Täällä on myös paimenet pestattu. Kesäasunnon tontin tuntumasta löytyi kaksikin kiveä, joista toista raaputtelimme esiin aidantakaisten nokkospuskien lomasta, multakerroksen alta ja toinen oli sijoitettu osaksi pihan kukkapenkkiä. Luvan saatuani kaivelin myös tämän kiven kulmia esiin

vuorenkilpikasvuston alta, mutta tulos jäi olemattomaksi. Kiven kohtalo jää avoimeksi, kuten jäänee varmistamatta myös Suomen Akatemian projektin yhteydessä vuonna 1995 Savinosta tallennettu tieto lammen rannalla sijainneesta kivestä, jolle kaadettiin vettä ja loitsittiin: ”Kivi, kivi, valuta vettä tammiseen kaukaloon”.[11]

Ikuisiksi ajoiksi jäänee selvittämättä tiettyjen muidenkin kulttikivien kuppien laatu. Näiden joukkoon lukeutuu Pereslavlin piirikunnan Skomorohovon kylän (kansanomaisesti *Paný*, vrt. jäljempänä *Pan*(*V*)-nimistö) entisen peltotilkun keskellä, Pintemoča-nimisen suon lähellä sijainnut *Sínij kámeń*, jonka pintaosa oli hakattu irti ja kuljetettu Lučinskojen kylään. Kyseisen ”Sinisen kiven” kummatkin osat onnistuin vielä vuonna 2000 jäljittämään, joskin ilman havaintoja kiven keskellä mainitusta ”pikkukuopasta”. Vuosien mittaan on tietooni tullut muitakin mahdollisia kuppikiviä, jotka näyttävät kadonneen: esimerkkinä mainittakoon Krasnorameńjen *Máleńkij kolódeź* (’pikkukaivo’) -nimisen pellon keskellä sijainnut kivi, jossa kerrotaan olleen ”koloja”.

Edeltävässä kirjoituksessani toin esiin joukon klassisista kuppikivistä poikkeavia tapauksia, joissa kupit voi olettaa työstetyn aikaisempaa kulttikivikerrostumaa edustavan kohteen kylkeen (Ahlqvist 2012a: 18). Mainitsemalleni Ivanovon alueen Stepaševon ”Siniselle kivelle” yksine karkeasti kaiverrettuine kuppeineen ja risteineen on kenties tältä osin katsottava vastineeksi Il’jinskojen piirikunnan Marinon kylän kadonnut *Sínij kámeń*, joka oli ollut nostettuna jalustalle kahden kiven varaan. Kiven sileään pintaan oli hakattu kirkollisia tekstejä ja symboliikkaa, joten se kuului samalla myös Ivanovon ja erityisesti Kostroman alueilla tavattavien niin kutsuttujen ikonikivien joukkoon (ks. Ahlqvist 2006: 8, 24–25). Tutkittavan asiakokonaisuuden kannalta on mielenkiintoista, että kivessä mainitaan olleen myös ”kuoppia”. Marinon ”Sininen kivi” on erityislaatuinen myös siitä syystä, että sen luona kokoonnuttiin ”Sinisen kiven juhlaan”. Ristinsaatto kiven luokse järjestettiin juhannuksena, 7. heinäkuuta, samoin myös karjan sairastaessa ”koleraa”.

Lokakuun matkallani yritin käydä tarkistamassa Moskovan alueen pohjoisosassa, Noginskin piirikunnassa kuppikiveksi väitetyn kohteen (ks. Ahlqvist 2012a: 19). Itse asiassa I. D. Malaninin (2004) tietojen mukaan kupillisia sinisiä kiviä olisi kaksi. Kirjoituksessa mainittu informantti Botovon kylästä oli kuollut, eikä hänen vuonna 1962 syntynyt poikansa ollut varma edes *Sínij kámeń* -nimestä. Lonkkansa murtanut mies ei kyennyt näyttämään tietä, joten ainoat vähäiset tiedot sain häntä jututtamalla. Luottavaisesti mies kehoitti minua käymään läpi piironginlaatikossa olevat paperinsa, joiden joukosta löytyikin valokuva toisesta oletetusta kuppikivestä. Kuvan perusteella on kuitenkin täysin mahdotonta päätellä kohteen luonnetta.

Erityisesti minua on askarruttanut kahden eri kiven yksittäinen suppilomainen kuppi, joista toinen on hävineen talon nurkkakivessä Ivanovon alueen Jurcinon kylässä (aiemmassa kirjoituksessa väärin *Jurcevo) ja toinen Rostovin läheisen Šalkovon suon ”Sinisen kiven” keskellä (Ahlqvist 2012a: 18, 26). Kahden Šalkovon ”Sinistä kiveä” arvioineen arkeologisen retkikunnan mukaan kiveen porattu kartiomainen kuppi edustaa selkeästi myöhempää alkuperää kuin kuppikivien kupit (ks. Ahlqvist 1996: 249, 2012a: 15, 26). Voisiko kenties näissä tapauksissa ajatella tunnusteltavan jokinlaista vastaavuutta eräisiin Aarne Äyräpään (1943: 179) nuoriksi olettamiin Savon kuppikiviin, joiden kuopat ovat suppilomaisia ja metallisella työkalulla tehtyjä? Äyräpään mainitsemien kuppikivien kuopat ovat tosin 5–9 cm syviä, mihin eivät mainittujen Merjan maan kivien kupit yllä. Skandinaaviset muinaistutkijat ovat katsoneet Ruotsin vastaavankaltaisten, myöhäisten uhrikuppien olevan joko kairattuja tai rautaporalla hakattuja (ks. Äyräpää 1943: 185). Vastaavanlaiset epävarmat tapaukset vaativat arkeologisia ja jopa geologisia lisätutkimuksia.

Sangen erikoiselta näyttää Ivanovon alueen Il'jinskojen kotiseutumuseon sisäänkäynnin viereen sijoitettu kolmikuppinen kivilaatta (mitoiltaan noin 66/70 cm x 29/30 cm), jonka pyöreäpohjaisten kuppien halkaisija on 14–15 cm ja syvyys 7–9,5 cm (ks. kuva 6). Museon johtajan Nataľja Serejevna Kukuškinan arvelun mukaan kiveä olisi käytetty arkielämän tarkoituksiin eli huhmarena viljan tai pienen perunamäärän survomiseen. Ajatus kolmikuppisesta huhmaresta tuntuu vallan merkilliseltä – edellyttäisihän se käytännössä kolmen eri henkilön samanaikaista työskentelyä eri puolilla kiveä. Mikäli kiveen on arkista käyttöä liittynytkin, sen voisi arvella olleen suhteellisen myöhäistä perua. Jo 1990-luvulla muistan kuulleeni Jaroslavlin alueella paristakin kivikupista, joista toinen oli löytynyt alueen länsiosista, Ugličin piirikunnasta. Kysymys näytti olleen kannettavan kokoiseen kiveen kaiverretusta kupista. Olisiko siis näissä tapauksissa todellakin kysymys kivisestä huhmaresta vaiko kenties eräänlaisesta kannettavasta kuppikivestä, jonka käyttö ei ollut paikkaan sidottua? Mainittakoon tässä yhteydessä Heinävedeltä löydetty kuusikuppinen laakakivi (mitoiltaan 65 x 36 x 7 cm), jonka Juha Pentikäinen (2005: 99) katsoo olevan järvisaamelaisten eräväelluksillaan kuljettama uhrikivi.

Il'jinskojen kotiseutumuseon johtajalta sain myös tietää Šadnevon kylän rituaalikivestä, johon oli koverrettu nelikulmaisia "pikkukaivoja". Il'jinskojen piirikunnan Kulačevossa asuva Aleksej Leont'jevič Stepanyčev (synt. 1934, Ivančiševo) on niin ikään kertonut entisen kotikylänsä oudosta kivestä. Kesäkuisella haastattelukerralla tarkentui, että kylän kaivojen takana, Sahtan suon tuntumassa sijaitsevan kiven keskelle hakattu neliö ei olekaan piirroskuvio vaan kaivomainen syvennys, jonka syvyys on viitisen senttimetriä. Stepanyčevin mukaan kivessä on myös kirjoitus, jota "ei ymmärrä". Alustavasti arvioiden nämä kivet eivät näyttäisi kuuluvan samaan ryhmään kuin esimerkiksi Jaroslavlin likeisen Norskojen kylän kupilliset, mitä ilmeisimmin sepäntöissä käytetyt kivet (ks. Ahlqvist & Černecova

Kuva 6. Il'jinskojen kotiseutumuseon edustalle sijoitettu kolmikuppinen kivilaatta vuonna 2012. (Kuva: A. Ahlqvist.)

2012). Elokuun matkallani sain Tverin valtiollisen yhdistyneen museon arkeologisen osaston johtaja I. N. Černyhiltä lisätietoa myös Tverissä tavattavista vastaavista pajakivistä, jotka ovat toimineet alasimen jalustana ja jotka ajoitetaan aikaisintaan 1700-luvulle (Černyh 2012 suullinen tiedonanto).

Historiallista ja arkeologista taustaa sekä keramiikan keruuta

Aikakirjojen Merjan maan kuppi- ja muiden kyläkivien löytöpaikkojen sekä niitä ympäröivien seutujen arkeologinen tutkimus on ollut erittäin vähäistä. Näin ollen myös alueen kuppikivien arkeologisen kontekstin määritteleminen on kysymys, jota ei juuri ole käsitelty. ”Jaroslavlin alueen arkeologisesta kartasta” eli muinaisjäännösluettelosta löytyy tutkittujen kylien osalta seuraava enemmän tai vähemmän olennainen tieto: Aleškovosta on löytynyt muinaiskylä 1000–1200- ja 1300–1600-luvuilta, samoin Gorkista muinaiskylä 1000–1200-luvuilta. Kusterista on löydetty kolme erillistä 900–1200- ja 1300–1600-luvuille ajoittuvaa muinaiskylää sekä 900–1200 -lukujen kurgaanikalmisto, jossa on kaivettu 110 *pany*-nimellä kutsuttua kurgaania (ks. jäljempänä). Kusterissa on ollut myös toinen, 900–1100-luvuille ajoitettu, tuhoutunut kalmisto. Lovcysta on tiedossa neoliittisten ja pronssikautisten asuinpaikkojen lisäksi muinaiskylä 1100–1200-luvuilta. Čučeryssa on 600–900- ja 1000–1200-lukujen muinaiskylä, josta on löydetty merjalaistyyppistä ilman dreijaa tehtyä *lepnaja*-keramiikkaa. (Ks. Komarov 2005: 205, 209, 214–218, 331.)

Tutkimuksessani käsiteltyjen asuinpaikkojen naapurikylistä mainittakoon lisäksi seuraavat: Isosta Šugorin kylästä on löytynyt ensimmäisen vuosituhannen jälkipuoliskolle jKr. sekä 1000–1200- ja 1300–1600-luvuille ajoittuvat muinaiskylät, Pienestä Šugorista 1000–1200- ja 1300–1600-lukujen muinaiskylä, Šulecista 900–1200-luvuille ajoittuva muinaiskylä sekä Sogilosta kolme muinaiskylää 900-, 900–1200- ja 1000–1200-luvuilta, joista vanhimman yhteydessä mainitaan juuri merjalaistyyppinen keramiikka. Edelleen Kusterin naapurikylästä Kazarkasta on löydetty 600–900-luvuille sijoittuva merjalainen muinaiskylä. Samoin lähiseudun Pužbolin kylän yhteydestä on löydetty kaksikin merjalaista muinaiskylää 600–900- ja 700–900-luvuilta sekä naapurikylästä Šurskolista – varhaisrautakauden muinaiskylän lisäksi muun muassa merjalainen muinaiskylä 700(?)–900-luvuilta. (Ks. Komarov 2005: 207, 212, 219, 224–227, 231–232; Leont'jev 1996: 36, kartta 6.)

Mainittakoon myös, että Haurovon alapuolisessa rotkossa solisevan *Svjatój kolódec* (’pyhä kaivo’) -nimisen pyhän lähteen viereiseen rinteeseen on edellisen käyntini jälkeen ilmestynyt Venäjällä hyvin poikkeuksellinen ja samalla erityisen ilahduttava muinaisjäännöskyltti: ”Arkeologinen muistomerkki. Muinainen asuinpaikka rautakaudelta, ensimmäinen vuosituhat jaa. Valtion suojelema” (ks. kuva 7). Arkeologi A. E. Leont'jev vahvisti kyseessä olevan varhaisrautakautisen d'jakovon kulttuurin aikaisen muinaislinnan jäännökset ensimmäisen vuosituhannen alkupuoliskolta (Leont'jev 2011 suullinen tiedonanto; 2013 kirjallinen tiedonanto). Paikka siis liittyy merjalaisaikaa edeltäneeseen suomalais-ugrilaiseen d'jakovon kulttuuriin (ks. tarkemmin esim. Rjabinin 1997: 150–153 kirjallisuusviitteineen). Samaisen pyhän lähteen vieritse virtailevan Kunavec-puron juoksu on toiminut haurovolaisten heinämaana. Pyhä lähde on nykyään hyvin suosittu vedenhakupaikka, joka vähitellen on käytännössä kokonaan menettänyt alkuperäiset kulttuurimaisemalliset ominaispiirteensä. Paikalle on rakennettu muun muassa portaikko ja kylpykoppi, jonka sisään erikseen naisille ja miehille rakennetuissa kahdessa altaassa voi vaalia terveyttään. Edesmenneen informanttini Anastasija Mihajlovna Talanovan (1906, Haurovo – 1997, Išnja) (ks. kuva Ahlqvist 2012a: 15) ikäpolvi vielä uhrasi lähteelle kolikoita ja sitoi lähteen vierellä kasvaneitten leppien oksiin nauhoja.

Arkeologista tutkimusta ovat pitkään innoittaneet **muinaisten kalmistojen ole**massaoloon viittavat nimet, kuten *Pan*(*V*)-mikrotoponyymit (ks. Ahlqvist 1998a: 28–31; 2012a: 14) tai venäläiseen *mogíla* (’hauta’) -lekseemiin liittyvä pienpaikkojen nimistö. Tutkittujen kylien ympäristössä A. A. Titov (1885: 457) mainitsee muun muassa Ison ja Pienen Šugorin kylän lähistöllä joitakin *Pany*- ja *Mogilki*-nimisiä hautakumpuja. Rostovin piirikunnan arkeologisesti tutkituista mutta tuhoutuneista *Pany*-nimisistä kurgaanikalmistoista Ison Šugorin kalmisto on ajoitettu 900–1200-luvuille ja Bogoslovin 900–1000-luvuille. Pužbolin *Pany*-niminen tuhoutunut kurgaanikalmisto on ajoitettu 1000–1200-luvuille ja tuhoutunut *Panova mogila* -kurgaani 1000–1200-luvuille. Šulecin *Panova gorka* (< ven. dem. *górka* ’mäki’) -nimiselle tuhoutuneelle kurgaanille ei ole annettu ajoitusta. Šurskolin *Pany* tai *Mogilki* -niminen tuhoutunut kurgaanikalmisto on ajoitettu 900–1200-luvuille. (Ks. Komarov 2005: 324–325, 332–334.)

Rostovilaisen paikallishistorioitsijan A. A. Titovin (1885: 51, 212–213, 352) mukaan kansa kutsui *panskie mogily* (’panien haudat’) -nimellä nimenomaan merjalaisten hautakumpujen jälkiä [sic!]. Perimätietoon nojaten Titov kuvailee seudulla asuneet *panyt* yksisilmäisiksi, -jalkaisiksi ja -kätisiksi jättiläisiksi, jotka olivat ylettömän voimakkaita ja taitavia. *Panyt* rakensivat muinaislinnoja ja kaivoivat niiden alle käytäviä, joissa säilyttivät aarteitaan. Ne heittelivät kiviä, kirveitä ja pölkkyjä muinaislinnasta toiseen sekä juoksivat näiden linnojen väliä ennennäkemättömällä nopeudella. Kansasta erillään asuneet *panyt* sotivat, tekivät ihmisille pahaa ja pakottivat heidät piiloutumaan metsiin. Aikojen kuluessa jättiläisten määrä väheni vähenemistään, kunnes jäljelle jäi vain yksi *pan*, joka sekin kohtasi loppunsa erään eukon kädestä: *panin* tultua tupaan ja nukahdettua tämä poltti sen kuumalla [herne]rokalla.[12]

Tutkimieni kylien välittömään yhteyteen tai läheisyyteen liittyvät edelleen seuraa-

Kuva 7. Haurovon alapuolisen pyhän lähteen vieresssä sijainnut rautakautinen asuinpaikka on poikkeuksellisesti merkitty kyltillä. Rinteessä kasvaa lääkekasvina tunnettua keltamoa. (Kuva: A. Ahlqvist.)

vankaltaiset *Pan*(*V*)-nimikantaan pohjaavat, kenttätyössä tallentamani paikannimitiedot: Ivaševon naapurikylässä Ivakinossa sijaitsevalla *Pogóst* (’kirkkotarha’) -nimisellä pellolla on ”pikkukurgaani” nimeltään *Paný* ja Aleškovon kylän alapuolella sijaitsee *Panóva*-niminen luonnonlampi. Šalkovon niityillä, Svagunovon ja Ievlevon kylien takana sijaitsee *Panóv ogórok* (< ven. murt. *ogórok* ’kumpu’) -niminen kumpare, ja Svagunovossa tunnetaan Ustje-joen takainen mäki nimeltään *Panóva gorá* (< ven. *gorá* ’mäki, vuori’) kurgaaneineen sekä legenda mäkeen haudatuista kultaisista vaunuista. Savinon kylään on kuulunut *Pánina*-niminen pelto. Kadonneessa Dolgoje Polen kylässä mainitaan *paneihin* yhdistetty lähde nimeltä *Pankóv kolódec* sekä *Mogílki*-niminen pelto, josta kerrotaan: ”Siellä asui *paneja*, heillä oli siellä varmaankin hautaus[maa]”. Šugorin naapurikylässä Sudinossa mainitaan pelto *Mogíľcy*. Nikovossa puolestaan on ollut pelto nimeltä *Zamogílki* (’hautojen takainen’) ja Ievlevossa on tallennettu pellonnimi *Zamogíľnye*, jolla viitataan ”vanhauskoisten hautausmaan takaiseen” peltoon.

Rostovin ympäristön kuppikivikylien taustalla komeilee Hatilovka-niminen mäki, joka erottuu selvästi ympäröivästä tasaisesta maastosta (ks. kuva 8). Mäki näkyy kaikkiin niihin Rostovin ympäristön kyliin, joista toistaiseksi on tiedossa kuppikivi(ä) eli Dunilovoon, Ievlevoon ja Svagunovoon sekä Ivaševon *Gorodíšče*-pellolle (ks. jäljempänä). Paikallinen väki tietää hyvin, että Hatilovkan rinteillä sijaitsi vanhauskoisten hautausmaa, jonne A. A. Titovin (1885: 459, 461) tietojen mukaan haudattiin vuoteen 1853 saakka.[13] Hatilovkan erottuminen maisemassa saa ajattelemaan, voisiko mäen laajoilta, hiekkaisilta rinteiltä ja laakealta päällystältä kenties olla löydettävissä vanhempienkin hautausten jälkiä? Mainittakoon, että Dunilovosta on tallennettu myös tarina kullan kätkemisestä Hatilovkan mäkeen.

Vanhan asutuksen puolesta puhuu myös muinaislinnan olemassaoloon viittaava venäläinen *Gorodok*-, *Gododišče* -nimistö. Ivaševon kylä on ennen tulipaloa levittäytynyt nykyistä talorykelmää paljonkin pitemmälle, kohti kylän vieritse virtaavan rotkontapaisen Krutica-puron takaista

Kuva 8. Hatilovkan mäki kuvattuna Rostovista Borisoglebiin vievältä maantieltä vuonna 2007. (Kuva: A. Ahlqvist.)

Gorodišče (ven. ’muinaislinna’) -nimistä laajaa peltoaukeaa, jonka reuna-alueelta avautuu viehättävä näkymä Ivaševon kylään. Pellon päästä taas on suora näkyvyys kauempana siintävän Hatilovkan suuntaan. Yllättäen selvisi myös, että Dunilovon korkeammalla sijaitsevaa kylänosaa, jossa kuppikivet sijaitsevat, kutsutaan *Gorodók* (’linna, linnoitus’) -nimellä. ”Alakylän” suunnasta katsottuna *Gorodok* todellakin kohoaa näkyvästi muutoin hyvin tasaisessa maastossa. Lähikylistä mainittakoon myös Ivaševon naapurikylän Sogilon pelto *Gorodíščo* ja Glinkan takainen Koskinon kylä *Gorodíšče*-nimisine metsineen. Epävarmasti myös Gorkin ja Troickojen kylien ympäristöissä muisteltiin *Gorodíšče*-nimisiä paikkoja.

Välillistä tietoa menneisyydestä tarjoaa myös muu paikannimistö, erityisesti substraattiperäinen. Yleisesti tiedossa olevan runsaslukuisen suomalais-ugrilaisperäisen paikannimistön ohella tutkittuihin kyliin ja niiden lähiympäristöön liittyy suuri joukko pitkälti juuri merjan kieleen yhdistettävää mikrotoponyymistöä, jota en tässä artikkelissa juurikaan voi käsitellä. Todettakoon kuitenkin, että kyläkiviin läheisesti yhteydessä oleva pienpaikkojen nimistö tarjoaa selkeää tukea myös kuppikivien ajoittamiseksi. Eräs aikakirjojen Merjan maalla hyvin tunnusomainen ja taajaan esiintyvä nimiaines on *Kunda*, joka viittaa pääasutuksesta sivussa olevaan kylänosaan, ja esiintyy useina variaatioina, kuten *Kundyla*, *Kundylovka*, *Kunidovka*. *Kunda*-niminen historiallinen kaupunginosa mainitaan Rostov Velikij’n kaupungissa. Tutkimieni kylien joukosta esimerkiksi Dunilovon *Gorodok*-kylänosaa kutsutaan myös rinnakkaisnimellä *Kunídovka*, samoin kuin Aleškovon *Péndeŕ*-kylänosaakin. Niinikään Krasnovossa on *Kunídovka*-niminen kyläkuntansa, jollainen on myös Borisoglebin piirikeskuksessa sekä useissa ympäristön kylissä, kuten Šulecissa. Savinossa on alempana sijaitsevaa viiden talon kokonaisuutta puolestaan kutsuttu *Kundílovka*[?]-nimellä. Useissa kylissä, kuten Kusterissa ja Mičkovossa *kunídovka*-sanalla on pelkästään appellatiivinen merkitys ’(minkä tahansa) kylän reuna; kaukana [oleva]’. Tutkimusalueen *Kunda*-nimistö viittaa hyvin vahvasti juuri merjalaiseen kieleen ja kulttuuriperintöön. (Ks. Ahlqvist 1998a: 8–10.)

Viime kesän retkien yhteyteen suunnittelemani kyläkivien ja niiden ympäristöjen arkeologinen tutkimus järjestyi vain hyvin satunnaisesti, joten havainnot jäivät vähäisiksi ja tulokset perin vaatimattomiksi ja valitettavan pintapuolisiksi. Arkeologi A. E. Leont’jev vieraili eräissä kylissä, ja V. N. Orlovin oli määrä tehdä kylien alueilta havaintoja sekä poimia keramiikkaa. Käytännössä tehtävä siirtyi minun vastuulleni, vaikka toki sain pyydettäessä apua. Keramiikan keruu ei asiaatuntemattomalle ollut mitenkään yksinkertainen tehtävä – ja varttitunnin kestänyt pikakurssikin järjestyi vasta ensimmäiset yritykset tehtyäni. Pikaopastuksen jälkeen pyrin kuitenkin löytämään ruukkujen reunapaloja, jotka olivat mahdollisimman vähän taivutettuja sekä katsomaan savimassan rakennetta eli poimimaan karkeatekoista, kivimurskasekoitteista tavaraa. Tutkittavien kylien tummamultaiset kotitarvepalstat ja kukkapenkit tarjosivat tutkimusaineistoa erityisesti kesäkuisella matkallani. Ievlevon ja Dunilovon kylissä kävi kuitenkin heti ilmi, että kyläläiset pyrkivät puhdistamaan kasvimaansa ruukunpaloista ja heittelevät keräämänsä sirpaleet kuka mihinkin paikkaan, muun muassa tielle tai tunkioon.

A. E. Leont’jev teki jonkin verran pintapoimintaa eräillä Dunilovon ja Ievlevon yksityisviljelmillä. Maastoa kylien ympärillä hän havainnoi erityisesti Ivaševossa, jonkin verran myös Dunilovossa, Ievlevossa ja Mičkovossa. Mičkovon kyläkivien luona tehtiin muutama koekuoppa, samoin Ivaševon reunamilla, puronvarteen jäävällä niemellä ja *Gododišče*-pellon päässä, mistä löytöjä ei tullut, vaikka nimi muinaislinnoitukseen yksiselitteisesti viittaakin. Muiden kyläkivien sijaintipaikkojen luona ei kaivettu, ja varsinkaan Ievlevossa arkeologit eivät halunneet kaivamisella

pilata kuppikiven hoidettua ympäristöä. V. N. Orlovin kanssa poimimme aineistoa lähinnä Haurovosta ja Ivaševosta sekä ohimennen myös Svagunovosta, Krasnovosta (kuva 9) ja Aleškovosta. Viimeksi mainituista kylistä poimitut ruukunpalaset näyttävät kuitenkin kadonneen ennen päätymistään aikakauden keramiikkaan perehtyneen arkeologi Leont'jevin arvioitaviksi.

Etukäteistoiveena oli myös tiettyjen kyläkivien kääntäminen ja tutkiminen nykyisiltä alapinnoiltaan (Ahlqvist 2012a: 15). Erityisen tärkeää kääntäminen on niissä tapauksisssa, joissa voidaan päätellä kiveä liikutellun sen paikalleenasettamisen jälkeen. Mainittakoon tällaisista tapauksista erityisesti suhteellisen hiljan nykyiselle sivulleen käännetty Mičkovon laakakivi. Toiveikkain olin Svagunovon kyläkivenä esitellyn lohkareen kääntämisen suhteen mutta yrityksistäni huolimatta en onnistunut värväämään työhön traktoristia. Rivien välistä aistin miehen pelkäävän jotakin: hän ei halunnut "sekaantua asiaan". Aivan varmasti hän oli hyvin tietoinen Svagunovon kyläkiven aiempaan siirtämiseen ja sen paikalleen palauttamiseen liittyvästä tapahtumasarjasta. Toistaiseksi siis kivien alapuolen tutkiminen on onnistunut vain yksittäisten kivien kohdalla eli Dunilovon kuppikivien sekä periaatteessa myös yhden Kusterin ja yhden Haurovon kyläkiven osalta. Asian organisointi olisi vaatinut retkikunnan väljempää aikataulua sekä suurempaa ponnistusta.

Kokonaisuudessaan kesän retket antoivat joitakin hyvin alustavia arkeologisia tietoja muutamien kyläkivien ympäristöstä. Varsinaisten johtopäätösten teko kovin vähäisten havaintojen perusteella ei tee asialle oikeutta, mutta jokainen merkki erityisesti keskiaikaa varhaisemmasta asutuksesta ilahdutti. Käytännössä kaikkien läpikäymiensä kohteitten osalta arkeologi Leont'jev (2012) toteaa keskiaikaisen kulttuurikerroksen olemassaolon, minkä lisäksi

Kuva 9. Krasnovon kadonneen kyläkiven alapuolisen rinteen tummamultaisella kotitarvepalstalla pintapoimintaa tekemässä arkeologi V. N. Orlov vuonna 2012. (Kuva: A. Ahlqvist.)

käsintehtyä *lepnaja*-keramiikkaa edustavat löydöt mahdollistavat oletuksen aikaisemmista arkeologisista muistomerkeistä ainakin Dunilovossa, Ievlevossa ja Haurovossa. Samoin Mičkovon osalta todetaan vahva kulttuurikerros sekä mahdollisuus keskiaikaa edeltävän asutuksen olemassaoloon. Raportissaan A. E. Leont'jev (2012) painottaa erityisten jatkotutkimusten välttämättömyyttä.

Edellisen lisäksi on olemassa muutamia suomalaisarkeologien havaintoja. Vuoden 2007 kesäkuussa etsimme Ivaševon kuppikiveä Pirjo Uinon ja Christian Carpelanin kanssa pellolta, joka Pirjo Uinon matkapäiväkirjan mukaan 9.6.2007 oli "täynnä keramiikkaa, mahdollisesti myös *lepnaja*-keramiikkaa" eli mahdollisesti juuri merjalaista, jota hän noin 60 metrin päästä tien reunasta poimi näytteeksi neljä palaa (Uino 2012a kirjallinen tiedonanto). Niin ikään kesällä 2012 **Ivaševon kylä**tontin kaksi kotitarveviljelyksessä ollutta perunapellonlänttiä suorastaan pursuivat ruukunsirpaleita ja määrittelemätöntä luuainesta. Kesän 2007 matkalla suomalaisarkeologit poimivat Ievlevon kuppikiven läheisyydestä kolme keramiikan palaa. Christian Carpelan toteaa, että kyseinen keramiikka ei ole slaavilaistyyppistä vaan tyypiltään merjalaista tai mahdollisesti sitä edeltävää **d'jakovolaista, mutta varmaa ra**jankäyntiä on vaikea tehdä näytekokoelman rajallisuuden vuoksi (Carpelan 2013 kirjallinen tiedonanto).

Kesäkuussa Aleškovon lähdepolkua Kost´-joen rantamilta ylös noustessamme huomioni kiinnittyi tallatussa rinteessä pariin käsintyöstettyyn ruukunpalaseen. V. N. Orlovin mielestä tämä keramiikka näytti vanhalta, kenties merjalaisaikaiselta. Varmuutta ajoitukseen ei kuitenkaan saatu, sillä nämäkään palat eivät päätyneet A. E. Leont'jevin käsiin. Valokuvan perusteella Christian Carpelan ja Pirjo Uino pitävät kuitenkin mahdollisena, että tämäkin keramiikka voi muistuttaa merjalaista (Carpelan & Uino 2012 suullinen tiedonanto).

Viime kesän matkat tarjosivat oivan mahdollisuuden myös lukuisten kulttuurikasvien tarkkailuun. Tein joitakin lisähavaintoja niin ukon- kuin tummastatulikukasta (ks. Ahlqvist 2012a: 17). Tarkennettakoon, että Mičkovon ukontulikukkakasvusto ilmaantui Kruglovin veljesten mukaan vasta viitisentoista vuotta sitten, mikä saattaisi osua hyvinkin yksiin alemman kyläkiven oletetun kääntämisajankohdan kanssa: maankäsittely olisi siis saanut siemenet itämään. Rostovin piirikunnan Roslavlevon kylästä, jonka takana on sijainnut soranotolla täysin tuhottu *Gorodók*-niminen muinaislinna, tallensin tulikukalle mielenkiintoisen kansanomaisen nimityksen *bóžij pósoh* **'juma**lan sauva'. Havaintoja tein myös muista vanhoista kulttuuri- ja lääkekasveista, **joista** mainittakoon keltamo, maarianverijuuri, raunioyrtti, ruusuruoho, erilaiset maksaruohot sekä taponlehti, jonka kasvupaikat näyttävät tutkimusalueella säännönmukaisesti liittyvän vanhoihin asuin- tai kulttipaikkoihin.

Kuppikivien jäljitystä Tverin alueella

Aikakirjojen Merjan maan kuppikivet eivät mitenkään voi olla irrallinen kulttuuri-ilmiö. Samoin on selvää, etteivät ilmiön synty ja levinneisyys ole selitettävissä itäisillä yhteyksillä (ks. Tallgren 1911: 159), kuten eivät myöskään etelän suunnalta.[14] A. M. Tallgren (1917: 101) muistuttaa uhrikivien olevan Itä-Euroopassa ylen harvinaisia, minkä syynä hän näkee kivettömyyden. Todettakoon kuitenkin, että näillä seuduin, Keski-Venäjän kadonneitten suomensukuisten kansojen alueilla jääkauden kuljettamia kiviä tavataan, mutta jo Volgan vastarannan puolella ei isoja kiviä käytännössä ole lainkaan. Tutkimusalueellani ihmiset pitävät isoina tai jopa valtavina kiviä, joiden sivu on metrin tai puolentoista luokkaa. Tosin tutkittujen kulttikivien joukkoon lukeutuu jopa useamman metrin pituisia kiviä, mutta ne ovat harvinaisia. On myös selvää, että tutkimusalueella kulttikiviä on

kivien suhteellisen vähäisen lukumäärän vuoksi päätynyt enemmän hyötykäyttöön kuin vaikkapa Suomessa, jossa on ollut yllin kyllin luonnonkiviä tarjolla. Näyttää myös ilmeiseltä, että muun muassa siniset kivet ovat syrjäisen sijaintinsa vuoksi säilyneet paremmin kuin kylätonttien kulttikivet.

Kuppikivien yleinen levinneisyys huomioiden näyttää aikakirjojen Merjan maan kuppikivien ainut mahdollinen leviämissuunta olevan lännen ja luoteen puolella. Tässä syystä kiinnostavat erityisesti Novgorodin ja Tverin alueilta tiedossa olevat kuppikivet, jotka vuoteen 1993 saakka olivat itäisimpiä kyseisen kategorian kulttikivistä. Juuri näiden seutujen kuppikivet voisivat todistaa tietynlaisesta jatkumosta ja toimia jonkinlaisena siltana ilmiön mahdolliselle leviämiselle Itämeren piiristä aikakirjojen Merjan maan suuntaan. Merkittävästi pienempi on tällaisen yhteyden todennäköisyys pohjoisempana, missä tavataan enimmäkseen muihin kategorioihin luettavia kulttikiviä. Muistutettakoon kuitenkin, että myös vepsäläisalueelta, Äänisjärven länsirannalta on tieto yhdestä kuppikivestä (ks. Ernits 1987: 86–88; Kirkinen 1992: 143). Luovutetun Karjalan kuppikivien lukumäärä (noin 26) on huomattavasti vähäisempi kuin tiedossa olevien Suomen kuppikivien määrä (noin 400), Viron 1750 kuppikivestä puhumattakaan (ks. Uino 1997: 91; Kriiska & Tvauri 2007: 115; Museoviraston rekisteriportaali; Uino 2012b kirjallinen tiedonanto). Eniten maailmassa kuppikiviä lasketaan olevan Etelä-Skandinaviassa (Kriiska & Tvauri 2007: 115). V. Mizin (2012: 5) toteaa Suomen ja Viron muodostavan yhden Euroopan kolmesta suuresta kuppikivikeskittymästä, joka on samalla itäisin. Muistettakoon, että Luoteis-Venäjän kuppikivien yhteyttä ”suomalaiseen kerrostumaan” ei epäillä (Burov 1997: 87–88), ja arkeologisten tutkimusten mukaan ne liitetään myöhäisrautakauden sekä keskiajan suomalais-ugrilaisen väestön muinaismuistoihin (Kurbatov 1994: 110). Tavalla tai toisella myös aikakirjojen Merjan maan kuppikivet ovat uskottavasti liitettävissä juuri suomalais-ugrilaiseen kulttuuriperintöön.

Valdain ylängöltä on esitetty yksilöityjä tietoja ainakin kolmesta erillisestä kuppikivestä ja Ilmajärveltä vähintään neljästä (ks. Putjatin 1887; Peredolski 1905: 291, vrt. Tallgren 1911: 159; 1917: 101 sekä jäljempänä). Novgorodin kuvernementin, nykyisen Tverin alueen kuppikivistä ilmoitti ensimmäisenä ruhtinas P. A. Putjatin (1887: 27–29), joka vuonna 1878 löysi Valdain kihlakunnasta, Hotilovon kirkonkylän lähitienoolta kaksi kuppikiveä (9 ja 14 kuppia) sekä erillisen ”muinaisen idolin”, jonka koko pinnalla ja sivuilla oli suuri määrä kuppeja ja jonka kerrotaan sijainneen lähellä kristinuskon ensimmäisiin vuosisatoihin ajoitettua kalmistoa. Lisäksi Putjatin viittaa jopa muiden kuopallisten kivien olemassaoloon. Ilmajärven ympäristön neljästä kuppikivestä kolme sijaitsee lyhyen välimatkan päässä toisistaan järven luoteisrannalla, Velikij Novgorodin kaupungin tuntumassa. Kivistä ainakin kaksi kuvataan erittäin monikuppisina. (Ks. Peredolski 1905: 291.) Saatavilla olevien tietojen mukaan näyttäisi siltä, että erityisesti W. W. Peredolskin esittämät tiedot kuppikivistä ovat sittemmin jääneet kokonaan huomiotta. Ei ole edes tietoa, ovatko kyseiset kivet tallessa. Niin Ilmajärven kuin Valdain kuppikivien suhteellinen vähälukuisuus mutta tiheä esiintyminen maantieteellisesti suppeilla alueilla saa ajattelemaan, että kyseessä on vain osoitus tutkimuksen keskittymisestä tiettyjen kulmakuntien ympäristöön. Siten voi epäsuorasti olettaa, että kuppikivet eivät kenties ole olleetkaan kovin harvinaisia Novgorodin ja Tverin seuduilla.

Viime vuoden elokuuksi onnistuin sopimaan lyhyen, alustavan tutkimusretken Tverin alueelle. Tveriin saavuttuamme osoittautui, että meille haluttiin esitellä niin sanottujen jälkikivien (ven. *sledovík*) kategoriaan kuuluvia kulttikiviä. Näimmekin kolme Tverin kotiseutu-

museon ja sen Vyšnij Voločjokin filiaalin yhteyteen kuljetettua jälkikiveä, joiden pintaan on hakattu tai uurrettu jalanjälki (ks. kuva 10). Jälkikiville löytyy vastineensa myös Jaroslavlin alueelta, mihin aiemmassa kirjoituksessani Pošehońjen ”viisikuppisen” kulttikiven osalta jo viittasin (Ahlqvist 2012a: 19). Vastaavankaltaisen, pyhänä pidetyn kiven kävin tarkistamassa lokakuussa Pereslavlin piirikunnan Kudrinon kylässä. Kyseisen kiven katsotaan kasvaneen mutta lakanneen kasvamasta Jumalan astuttua sen päälle. Kiven keskiosan syvennys on halkaisijaltaan noin 12 x 15 cm ja matalammalta reunaltaan se on kuutisen senttimetriä syvä.[15]

Tverissä vaadittiin jonkin verran neuvotteluja ja jopa suoranaista tinkaamista, että ohjelmaan saatiin kytketyksi käynti edes yhdessä kylässä, josta on tiedossa historiallinen mainita kuppikivestä. Tverin alueen kulttikiviä ilmeisesti pelkkien kirjallisten lähteiden pohjalta luetteloinut arkeologi A. V. Kurbatov (1996) mainitsee alueelta vähintään kuusi kuppikiveksi tulkittavaa kohdetta, joskin hänen kokoamistaan tiedoista voi päätellä niitä olevan kaiken kaikkiaan jopa yhdeksän. Ongelmallista on se, että osa vanhoissa lähteissä mainituista kuppikivien sijaintikylistä on jo kadonnut tai tiedot niistä ovat muuten epätarkkoja. Luonnollisin valinta tutustumiskohteeksi oli Valdain ylängön koillisreunalla sijaitseva Bologojen piirikunnan Hotilovon kirkonkylä, jonka läheisyyteen Kurbatov (1996: 93, 97) liittää tiedon jopa neljästä kuppikivestä – mitä ilmeisimmin pitkälti P. A. Putjatinin tietoihin tukeutuen.

Moskovan ja Pietarin välisen, vilkkaasti liikennöidyn M–10 -valtatien halkaisema Hotilovo tuotti pettymyksen: mitään tietoa kuppikivistä ei onnistuttu saamaan. Löysin sentään kaksi paikallista iäkästä haastateltavaa, vaikka kylän väestöstä 60 % kerrottiin olevan romaneja, jotka oli sijoitettu sinne Moskovan olympiakisojen alta. Hotilovon kirkon piha-alueelta löytyi kolme laakakiveä, joihin oli hakattu uskonnollista symboliikkaa (ks. kuva

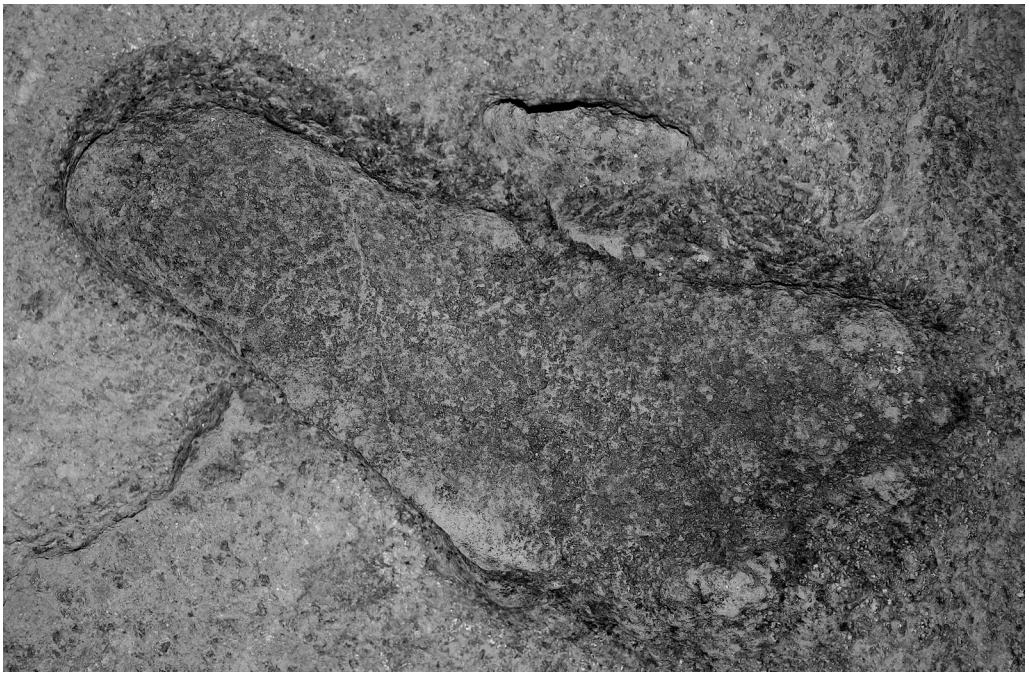

Kuva 10. "Jumalan jalaksi" nimitetty jälkikivi Tverin alueen Penon piirikunnan Meglinon kylästä, Tverin valtiollinen yhdistynyt museo vuonna 2012. (Kuva: A. Ahlqvist.)

11). Museon kuljettajan kyyditsemänä yritin lisäksi omatoimisesti, joskin turhaan selvittää Kurbatovin (1996: 99) listassaan mainitsemia Tverin likeisen Zapologin (Zapolok) kylän kahta kuppikiveä. Päädyin myös tarkistamaan Kalininin piirikunnan Nesterovon kylässä jälkikiveksi oletetun kiven (Černyh 1982), jonka hyvän piirroskartan avulla löysinkin palaneen talon tyhjältä tontilta, vadelmanvarsien ja nokkospensaitten alta. Esitellystä valokuvasta olimme molemmat A. E. Leont'jevin kanssa päätelleet jäljen kantaosan näyttävän selkeältä kupilta, mutta omin silmin nähtynä kyseessä oli vain luonnonmuovaama painanne. Moninaiset kyselyni eivät myöskään selventäneet kiven alkuperää tai tuoneet esiin yhtäkään kiveen liitettävää legendanpätkää, joten myös vahvistus sen kuulumisesta jälkikivien kategoriaan jäi puuttumaan.

Tverin kuppikivistä on toistaiseksi olemassa vain ruhtinas Putjatinin (1887: 27–29) esittämät tiedot Hotilovon lähistöllä sijainneen Malojen kylän kahdesta kuppikivestä eli piirroskuva kivestä, jossa on 14 isoa kuppia – halkaisijaltaan nelisen senttimetriä ja syvyydeltään 1,5–2,5 cm – ja näiden lisäksi myös pienempiä kuppeja (ks. kuva 12) sekä tarkat mitat 9-kuppisen kiven ristin muotoon sommitelluista syvennyksistä, joiden halkaisija vaihtelee 3–9 cm:n ja syvyys 0,5–4 cm:n välillä. Tietojen perusteella kivien voi uskoa vastaavan täysin niin Itämeren piirin kuin aikakirjojen Merjan maan kuppikiviä. Erityistä mielenkiintoa herättää se, että Bologojen järven ja samannimisen rautatieaseman lähettyviltä löytämänsä kuppikiven ruhtinas lahjoitti Venäjän keisarilliselle historialliselle museolle (ks. IRIM 1883: 10; IRIM 1893: 13). Yhden Valdain kuppikivistä pitäisi siis löytyä Valtion historiallisen museon kokoelmista Moskovasta. Museoon lähettämäni tiedustelupyyntö ei kuitenkaan tuottanut toivottua tulosta. Valtion historiallisen museon arkeologisen osaston yli-intendentti K. B. Firsovilta saamani tiedon mukaan historiallisessa museossa todellakin on ruhtinas P. A. Putjatinin kokoelma mutta luettelodokumentteihin kuppikiveä ei ole merkitty. Todennäköisesti kohdetta ei 1800-luvulla sen tullessa museoon kirjattu pääinventaarikirjaan ja se on voitu välittää jonnekin muualle, mistä dokumentoinnissa ei kuitenkaan ole tietoja. Valtion historiallisessa museossa ei myöskään ole muita kuppikiviä. Kyseiset tiedot on tarkistanut kokoelmanhoitaja E. D. Kaverzneva. (Firsov 2013 kirjallinen tiedonanto.)

On hyvin todennäköistä, että aktiivinen ja systemaattinen kuppikivien etsintä Tverin ja Novgorodin alueilla voisi tuoda esiin enemmän tapauksia, joiden avulla myös aikakirjojen Merjan maan kuppikivet olisivat luontevammin yhdistettävissä luoteisiin

Kuva 11. Tverin alueen Hotilovon kirkon edustan luonnonkivestä hakattu hautakivi, jossa mainitaan vuosiluku 1862. (Kuva: A. Ahlqvist.)

analogioihin. Mahdollisuudet uusien kuppikivien löytymiselle näyttävät perustelluilta: esimerkiksi arkeologi M. V. Šorinin (1998) tietojen mukaan kohteita näyttäisi löytyvän Novgorodin seudulta kaikkiaan jopa parisenkymmentä, joskin näistä vain yksi, Novgorodin lähellä sijaitseva kulttikivi, on selkeästi kuvattu ja tulkittu juuri kuppikiveksi, mikä nostaa Ilmajärven luoteisrannan kuppikivien määrän vähintään neljään. Esiteltyä taustaa vasten herättää erityistä mielenkiintoa Msta-joelta tiedossa oleva kuppikivi (ks. Uino 1997: 94–95) jo pelkästään joennimen läpinäkyvän itämerensuomalaisen etymologian vuoksi.[16] Tverin alueelta mainittakoon erinomaisen tarkasti kuvattu, Firovon piirikunnasta löytynyt jälkikivi, jonka pinnalla on myös kuppimaisia syvennyksiä (ks. Mireckij 2010). Ilmiselvästi saman kohteen esittää luettelossaan myös A. V. Kurbatov (1996: 100) mainiten sen epävarmana kuppikivenä.

Lopuksi

Aikakirjojen Merjan maan kyläkivistä ja erityisesti kuppikivistä saatujen tietojen perusteella on mahdollista tehdä joitakin oletuksia ja alustavia johtopäätöksiä ilmiön alkuperästä sekä sen kulttuurillisista ja etnisistä juurista (ks. Ahlqvist 2012a: 18–19). Erillisiä mutta monin tavoin yhteneväisiä aikakirjojen Merjan maan ja Itämeren piirin kuppikiviin liittyviä kulttuuriperinteitä yhdistää toisiinsa kiinteä kosketus vanhaan maatalouskulttuuriin, mikä on ollut havaittavissa vielä suhteellisen äskettäin hedelmällisyyskultin rippeissä. Selkeitä uhraamisen jäänteitä voi katsoa säilyneen vaikkapa Mičkovon kyläkivien karjanlaskuriittien yhteydessä (ks. myös Ahlqvist 2012a: 16–18). Monissa tapauksissa on joko suoraan tai välillisesti mahdollista yhdistää kuppi- tai muiden kyläkivien olemassaolo hautauksiin. Esivanhempien palvontaan voi viitata rukoileminen Ievlevon kuppikivellä ”Pyhän hengen päivänä”, joka on nimenomaan vainajien muistopäivä.

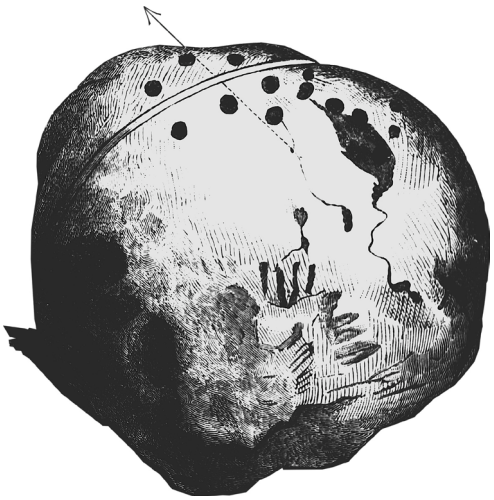

Kuva 12. Ruhtinas Putjatinin vuonna 1878 Valdailta löytämä 14-kuppinen kuppikivi, jonka piirroksen hän julkaisi vuonna 1887. (Kuvan käsittely: J. Nikolaev.)

Lähitulevaisuudessa aikakirjojen Merjan maan kyläkivet ja erityisesti kuppikivet kaipaavat perusteellista arkeologista jatkotutkimusta. Tutkimuksen erityisen ajankohtaisuuden osoittivat vuosien 2011 ja 2012 matkat, jolloin selvisi, että monet jo dokumentoiduista aikakirjojen Merjan maan kylien keskuskivistä ovat viimeisimpien vuosien kuluessa joko kadonneet tai siirretty paikoiltaan. Suurin osa aiemmin dokumentoiduista tutkimuskohteista on kuitenkin yhä tallella ja niiden arkeologinen konteksti on mahdollista selvittää. Joidenkin vuosien ja vuosikymmenten kuluttua tilanne voi olla jo tyystin toisenlainen. Samoin on syytä jatkaa tiedossa olevien mutta tarkistamattomien kyläkivien inventointia sekä uusien kohteitten etsintää.

Useimmissa tapauksissa voisi arvioida arkeologisille tutkimuksille olevan mitä parhaimmat mahdollisuudet. Haurovon kyläkivien ympäristö kuulunee helpoiten tutkittaviin, sillä kivien alkuperäisen sijaintipaikan ympäristö on ainakin toiselta puoleltaan kokonaan kasvimaana, jossa on keväisin ja syksyisin helppo tehdä pintapoimintaa ja kaivauksia – palstan pur-

suessa keramiikkaa ja luita. Suoranaisina helminä voi pitää Ievlevon ja Kusterin kyliä, jotka ovat erinomaisesti säilyttäneet entisen asunsa. Säilynyt perimätieto velvoittaa suhtautumaan erityisellä hartaudella Kusterin keskellä sijaitsevan vaikuttavan kurgaanin tutkimuksiin, joka kuitenkin on avattu jo vuonna 1880 (ks. Titov 1885: 344–345).

Tiettyjen kohteiden välittömässä läheisyydessä arkeologista tutkimusta ei enää kyetä tekemään, kuten osoittavat tiedot Ivaševon kuppikiv(i)en alkuperäisen paikan jäämisestä asfalttitien alle. Kuitenkin sielläkin pystytään haluttaessa ulottamaan tutkimukset niin kuppikivien alkuperäisen sijaintipaikan lähistölle ja viereisen kaivon ympäristöön kuin laajemmin kylätontin alueelle. Hyvällä tahdolla voi tutkimuksia suorittaa jopa Krasnovon kadonneen kyläkiven sijaintipaikalla siitä huolimatta, että paikan peittää nyt metalliromujen kasa. Jotkut kylät taas ovat muuttuneet kasvottomiksi huvila-asutuksiksi, kuten Savino, Nikovo sekä pitkälti myös Sokolovo, mikä jo etukäteen rajoittaa arkeologisten tutkimusten mahdollisuutta. Näiden kylien kyläkivet on täysin irrotettu historiallisesta ja arkeologisesta yhteydestään, joskin niidenkin sijaintipaikat ovat riittävän tarkasti selvillä.

Tutkimuksen yhteydessä tulisi huomioida niin kyläkivien alkuperäisen sijaintipaikan välittömän ympäristön ja vanhan kylätontin kuin kylien maa-alueen laajempikin inventointi. Kaivataan hyvin suunniteltua ja systemaattisesti toteutettua tutkimusta, jonka kokonaisuus ja yksityiskohdat ovat luonnollisesti vain arkeologian asiantuntijoiden ratkaistavissa. Venäjän sydänmailla kuppikivitutkimusta ei käytännössä ole tehty ja kulttikiviä koskeva arkeologinen tutkimus on muutoinkin ollut hyvin rajallista, joten aihepiiriin perehtyneitä ja sitä entuudestaan tuntevia arkeologeja ei käytännössä ole. Erityisen lämpimästi soisinkin Merjan maan kyläkivien löytävän tutkijansa, jotka selvittäisivät tätä perintöä arkeologian kannalta.

Haluaisin uskoa, ettei aikakirjojen Merjan maan säästyneiden kyläkivien yllä tulevaisuudessa leijuisi uhkaa. Tiedossa olevien kyläkivien ja erityisesti kuppikivien tilannetta on seurattava: varsinkin Ivaševon kuppikivi ja Dunilovon toinen kuppikivi ovat nyt silmällä pidettäviä. Ievlevon kuppikivi näyttää yhä olevan asukkaitten hartaasti hoivaama, mitä on syytä kunnioittaa. Erityisen tärkeää olisi saada nämä tiedossa olevat ainutkertaiset kulttuurimuistomerkit muinaisjäännöskohteiksi. Tehtävä jää ensisijaisesti venäläisarkeologien harteille, joten heidän vastuuseensa voi vain pyrkiä painokkaasti vetoamaan. Kulttikivien – ja erityisesti historiallis-arkeologisesta kontekstistaan irtirepäistyjen, museoon siirrettyjen kohteiden – yhteyteen kaivataan luonnollisesti informaatiotauluja.[17]

Lokakuussa 2012 pidin Jaroslavlin arkeologisessa konferenssissa esityksen aiheesta ”Aikakirjojen Merjan maan kuppikivet”. Ilmapiiri Jaroslavlin historiallisessa museossa oli hyvin myönteinen, jopa innostunut ja herätti hyvän keskustelun. Samaan yhteyteen yritin kytkeä pienen valistustehtävän näyttääkseni, millä tavoin Suomessa kuppikivet on suojeltu sekä kuinka kohteet pyritty merkitsemään ja hoitamaan. Esitin valokuvia Suomen kuppikivistä, joiden joukossa oli myös Janakkalan Laurinlähteen lähistön polttokenttäkalmiston kuppikivi neljine eriaikaisine ja eri tahojen pystyttämine opastauluineen, -laattoineen -viittoineen tai -kyltteineen, mikä osoittaa aivan erityistä huolenpitoa muinaismuistosta ja kunnioitusta sitä kohtaan. Näin runsaaseen opastukseen ei Keski-Venäjällä toki tarvitse pyrkiä: riittäisi, jos saataisiin yksikin informaatiotaulu tärkeimpien kohteitten yhteyteen. Uutta toiveikkuutta herättää yllä mainittu, Haurovon pyhän lähteen likeiselle rautakautiselle asuinpaikalle ilmestynyt opastaulu.

Kiitokset

Tutkimuksen toteuttaminen on ollut mahdollista Emil Aaltosen Säätiön vuonna 2012 myöntämän kannustusapurahan turvin. Aiemmat tutkimusmatkani Keski-Venäjälle ovat toteutuneet pääosin Suomen Akatemian liikkuvuusapurahan ansiosta (kyseistä aihepiiriä koskevat viimeisimmät matkani vuonna 2011 on tehty apurahan nro 137601 turvin). Viimeisimmät tarkistukset kentällä sekä osallistuminen Jaroslavlin arkeologiseen konferenssiin lokakuussa 2012 mahdollistuivat Helsingin yliopiston Kanslerin matkatuen turvin. Näistä kaikista esitän parhaimmat kiitokseni.

Samoin olen kiitollinen dosentti Tapani Salmiselle tutkimuksen järjestelyihin ja taustatukeen liittyen sekä dosentti, yli-intendentti Pirjo Uinolle ja kunniatohtori Christian Carpelanille ystävällisestä konsultaatiosta arkeologisissa kysymyksissä. Edelleen kiitän Venäjän tiedeakatemian arkeologian instituutin johtavaa tutkijaa A. E. Leont'jevia hänen myötämielisyydestään tutkimustani kohtaan sekä hänen avustaan Rostov Velikij'n ympäristön kuppi- ja muiden kyläkivien tutkimisessa. Tverin alueelle suuntautuneen tutkimusmatkan järjestelyistä olen kiitollinen tohtori Leont'jevin lisäksi Tverin valtiollisen yhdistyneen museon arkeologisen osaston johtaja I. N. Černyhille.

Bibliografia

Suulliset ja kirjalliset tiedonannot

Carpelan, C. 2013. Kirjallinen tiedonanto (sähköposti) 15.4.2013.

Carpelan, C. & Uino, P. 2012. Suullinen tiedonanto 9.10.2012.

Černyh, I. N. = Черных, И. Н. 2012. Suullinen tiedonanto 28.8.2012.

Firsov, K. B. = Фирсов, К. Б. 2013. Kirjallinen tiedonanto (sähköpostit) 22.4.2013 ja 23.4.2013

Leont'jev, A. E. = Леонтьев, А. Е. 2011. Suullinen tiedonanto 16.11.2011.

Leont'jev, A. E. = Леонтьев, А. Е. 2013. Kirjallinen tiedonanto (sähköposti) 12.2.2013.

Uino, P. 2012a. Kirjallinen tiedonanto (sähköposti) 9.10.2012.

Uino, P. 2012b. Kirjallinen tiedonanto (sähköposti) 10.10.2012.

Elektroninen aineisto

Museoviraston rekisteriportaali <http://kulttuuriymparisto.nba.fi/netsovellus/rekisteriportaali/mjreki/read/asp/r_default.aspx> (Luettu 15.4.2013)

Painamattomat lähteet

Černyh, I. N. 1982 = Черных, И. Н. *Отчет о работе в Калининском районе и раскопках в Бологовском и Осташковском районах Калининской области в 1982 году*. [Kenttätyö- ja kaivausraportti, Tverin valtiollinen yhdistynyt museo.]

Leont'jev, A. E. 2012 = Леонтьев, А. Е. *Краткий отчет об археологических наблюдениях в местах нахождения камней-чашечников и мирских камней в Ростовском и Борисоглебском районах Ярославской области*. [Kenttätyöraportti, julkaistaan liitteenä artikkelissa Ahlqvist painossa.]

Mireckij, A. V. 2010 = Мирецкий, А. В. *Отчет о разведочных археологических исследованиях на территории Тверской области в 2009 году*. ООО "Терра", Тверь. [Kenttätyöraportti, Tverin valtiollinen yhdistynyt museo.]

Tutkimuskirjallisuus

Ahlqvist, A. [Алквист, А.] 1996. Загадочные камни Ярославского края. *Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum, Jyväskylä 10.–15.8.1995. Pars VII. Litteratura. Archaeologia & Anthropologia*: 247–255. Jyväskylä.

Ahlqvist, A. 1998a. Субстратная лексика финно-угорского происхождения в говорах Ярославско-Костромского Поволжья. J. Papinniemi, J. Lindstedt & P. Pesonen (toim.) *Studia Slavica Finlandensia*, Tomus XV: *Studia Slavica Finlandensia in Congressu XII Slavistarum Internationali Cracoviae anno MCMXCVIII oblata*: 5–38. Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti, Helsinki.

Ahlqvist, A. 1998b. Keski-Venäjän suomalais-ugrilainen substraattinimistö./ The Finno-Ugric Substratum Nomenclature of Central Russia. *Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimusohjelma 1995–2000./ The Research Programme for Russia and Eastern Europe 1995–2000*. Suomen Akatemia. Kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimus: 5–8. [Tutkimushankkeiden esittelykirjanen.]

Ahlqvist, A. [Алквист, А.] 2006. Культовые камни на земле древних мерян. [Cult stones on the land of ancient Merias.] *Финно-угроведение* 1: 3–34.

Ahlqvist, A. 2012a. Aikakirjojen Merjan maan kuppikivet ja niiden nykytilanne. *Muinaistutkija* 2: 10–26.

Ahlqvist, A. 2012b. Blue Stones in the Context of Traditions of Worshiping Stones in Former Finno-Ugric Territories of Central Russia. *Studia Fennica Folkloristica*: *Mythic Discourses*: *Studies in Uralic Traditions*: 434–467. Finnish Literature Society, Helsinki.

Ahlqvist, A. & Černecova, S. B. [Алькквист, А. & Чернецова, С. Б.] 2012 "Улицы чашечников": Камни с углублениями в поселке Норское. Леонтьев, А. Е. (под ред.) *Археология*: *история и перспективы*: *Пятая межрегиональная конференция*: *сборник статей*: 16–27. Институт археологии РАН, Ярославский государственный историко-архитектурный и художественный музей-заповедник, Ярославль.

Ahlqvist, A. [Алькквист, А.] (painossa). Камни-чашечники летописной земли мери. Леонтьев, А. Е. (под ред.), *Археология*: *история и перспективы*: *Шестая межрегиональная конференция*: *сборник статей*. Институт археологии РАН, Ярославский государственный историко-архитектурный и художественный музей-заповедник, Ярославль, 2014.

Belovinskij, L. V. 1999 = Беловинский, Л. В. *Российский историко-бытовой словарь*. Студия "ТРИТЭ"; РИО "Российский Архив", Москва.

Burov, V. A. 1997 = Буров, В. А. Образ мировой горы у новгородских кривичей и словен. *Истоки русской культуры*: *Археология и лингвистика*: 87–98. Москва.

Daugudis, V. 1995 = Die Eisenzeitlichen Kultstätten in Litauen. *Archaeologia Baltica* 1: 121–146. Vilnius.

Dučic, L. V. 1985 = Дучиц, Л. В. Культовые валуны, каменные идолы и кресты на территории Белоруссии. *Археология и история Пскова и Псковской земли*: *Краткие тезисы докладов к предстоящей научно-практической конференции*: 63–65. Псков.

Ernits, E. 1987. Maast ja taevakehadest Äänisjärve kaljuraienditel. *Tartu Tähetorni Kalender 1988. aastaks*: 82–89. LXIV aastakäik. Tallinn.

Frog 2008. The 'Blue Stone' in Finnish Healing Rituals and Incantation Formulae. [*Синий камень* в финских лечебных ритуалах]. Савельева, Г. С., Ильина, И. В. & Володин, В. В. (отв. ред.) *Народная медицина в системе культурной адаптации населения Европейского Севера*: *Итоги и перспективы междисциплинарных исследований*: *Сборник научных статей*: 141–161. Кола, Сыктывкар.

IRIM 1883 = *Императорский Российский исторический музей*: *Указатель к первым десяти залам*. Москва.

IRIM 1893 = *Императорский Российский исторический музей*: *Указатель памятников*. Второе дополненное издание. Москва.

Kirkinen, H. 1992. Äänisen ja Uikujoen kalliopiirrosten tekijät. K. Julku (toim.) *Studia Historica Septentrionalia*, 21: *Suomen varhaishistoria*: *Tornion kongressi 14.–16.6.1991. Esitelmät, Referaatit*: 137–148. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Rovaniemi.

Komarov, K. I. 2005 = Комаров, К. И. *Археологическая карта России*: *Ярославская область*. Институт археологии РАН, Москва.

Korinfskij, A. A. 1901 = Коринфский, А. А. *Народная Русь*: *Круглый год сказаний, поверий, обычаев и пословиц русского народа*. Клуб любителей истории отечества; Московский рабочий, Москва, 1994. [Uusintapainos vuodelta 1901.]

Kriiska & Tvauri 2007 = Kriiska, A. & Tvauri, A. *Viron esihistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia, 1105. Helsinki.

Kurbatov, A. V. 1994 = Курбатов, А. В. Карта историко-культурных природных объектов на территории Ленинградской области. *Международная конференция, посвященная 100-летию со дня рождения профессора В. И. Равдоникаса*: *Тезисы докладов*: 109–111. Санкт-Петербург.

Kurbatov, A. V. 1996 = Курбатов, А. В. Историко-культурные валуны Тверской области: 91–104. *Тверь, Тверская земля и сопредельные территории в эпоху средневековья*: *Материалы научного семинара*. Выпуск 1. Тверь.

Leont'jev, A. E. 1996 = Леонтьев, А. Е. *Археология мери*: *К предыстории Северо-Восточной Руси*. Археология эпохи великого переселения народов и раннего средневековья. Вып. 4. Институт археологии РАН, Москва.

Malanin, I. D. 2004 = Маланин, И. Д. Материалы разведки Синих камней Подмосковья в 2003 году. *Краеведение и регионоведение*: *Межвузовский сборник научных трудов*: 86–92. Часть 1. Владимир.

Matulis, V. 1985 = Матулис, В. Литовские жертвенные камни. *Археология и история Пскова и Псковской земли*: *Краткие тезисы докладов к предстоящей научно-практической конференции*: 65–66. Псков.

Mizin, V. 2012. Introduction: Perspectives and research problems. G. R. Varner (toim.) *Portals to Other Realms*: *Cup-Marked Stones and Prehistoric Rock Carvings*: 5–9. Raleigh, NC.

Pentikäinen, J. 2005. *Karhun kannoilla*: *Metsänpitäjä ja Mies*. Etnika Oy, Helsinki.

Peredolski, W. W. 1905 = Eine bildliche Darstellung des Menschen auf einem neolitischen Tongefäss. J. Ranke & G. Thilenius (toim.) *Archiv für Anthropologie*: *Neue Folge*, Band III: 289–294. Braunschweig.

Putjatin, P. A. 1887 = Путятин, П. А. Чашечные камни Новгородской губернии. *Труды V-го археологического съезда в Тифлисе 1881*: 19–30. Под редакцией графини Уваровой. Москва.

Rjabinin, E. A. 1997 = Рябинин, Е. А. *Финно-угорские племена в составе Древней Руси*: *К истории славяно-финских этнокультурных связей*: *Историко-археологические очерки*. Издательство Санкт-Петербургского университета, Санкт-Петербург.

Sarmela, M. 2007. *Suomen perinneatlas*: *Suomen kansankulttuurin kartasto 2*: *Folklore*. Kolmas, osittain uusittu painos. Helsinki.

SRNG = Филин, Ф. П. (гл. ред. 1–23), Сороколетов, Ф. П. (гл. ред. 24–) *Словарь русских народных говоров*. Вып. 1–. Наука, Москва–Ленинград/ Санкт-Петербург. 1965–.

Šorin, M. V. 1998 = Шорин, М. В. Культовые камни Приильменья (по материалам Новгородской области). *Археологические Вести*, 5: 216–227.

Tallgren, A. M. 1911. Die Kupfer- und Bronzezeit in Nord- und Ostrussland, I: Die Kupfer- und Bronzezeit

in Nordwestrussland; Die ältere Metallzeit in Ostrussland. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja* XXV: 1–229.
Tallgren, A. M. 1917. Suomen uhrikivet. *Kotiseutu* 10: 95–102.
Talve, I. 1979. *Suomen kansankulttuuri*: *Historiallisia päälinjoja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 355. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
Titov, A. A. 1885 = *Титов, А. А. Ростовский уезд Ярославской губернии*: *Историко-археологическое и статистическое описание с рисунками и картой уезда*. Москва.
Uino, P. 1997. *Ancient Karelia. Archaeological studies./ Muinais-Karjala. Arkeologisia tutkimuksia.* Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 104. Helsinki.
Urtans, J. V. 1987 = Уртанс, Ю. В. Культовые камни с углублениями в Латвии. *Краткие сообщения ИА АН СССР*, 190: *Средневековые древности Восточной Европы*: 69–73. Москва.
Vasmer, M. 1950–1958 = Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. Том I–IV. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Издание третье. Издательство "Азбука", Издательский центр "Терра", Санкт-Петербург, 1996. [Saksankielinen ensipainos julkaistu vuosina 1950–1958.]
Vilkuna, K. 1985. *Vuotuinen ajantieto*: *Vanhoista merkkipäivistä sekä kansanomaisesta talous- ja sääkalenterista enteineen*. Kahdestoista painos. Otava, Helsinki.
Äyräpää, A. 1943 [1942]. Uhrikivi – kipujenkivi. *Kalevalaseuran vuosikirja* 22: 179–208. WSOY, Porvoo.

FL Arja Ahlqvist, apurahatutkija. Suomalais-ugrilaiset kielet ja kulttuurit, Helsingin yliopisto.

Viitteet

1 Tekstissä paikannimet ja muu kielenaines on erotettu kursiivilla niissä tapauksissa, joissa kyseisen aineksen alkuperään tavalla tai toisella viitataan. Kursivoitujen kielenaineisten painotus on merkitty ensimmäisen maininnan yhteyteen. Siellä täällä tekstin joukossa voi havaita esimerkkejä alueen runsaslukuisesta suomalais-ugrilaisperäisestä substraattinimistöstä, jossa pääpaino on lähes poikkeuksetta ensi tavulla.

2 Rostovin piirikunnan kylistä, joissa *Mirskij kameń* -kiviä on dokumentoitu, Dunilovo, Ivaševo ja Nikovo ovat kuuluneet Šulecin seurakuntaan samoin kuin Borisoglebin piirikunnan kylistä Ievlevo, Svagunovo ja Haurovo (ks. Titov 1885: 453–454, 458–459). Myöhemmin Haurovon kylä on kuulunut Krasnovon seurakuntaan, mikä käy ilmi Haurovossa tallentamistani tiedoista: Kuivuuden vallitessa pyydettiin pappia toimittamaan rukoushetki, jolloin miehet menivät Krasnovon kirkkoon ja kulkivat sieltä ikoneitten kanssa pelloille sekä *Mirskij kameń* -kiville. Borovicyn seurakuntaan puolestaan kuuluivat Rostovin piirikunnan kylät Sokolovo ja Kusteŕ (Titov 1885: 344–345, 362).

3 Niinikään P. A. Putjatin (1887: 20) arvelee Valdailta löytämiensä kahden kuppikiven olleen alunperin yhdessä (ks. jäljempänä).

4 Kusterin kylässä mainittiin leikki nimeltä *fantý-pantý* mutta nimi saattaa olla kokonaan muuta alkuperää.

5 Kysymys on Tihvinän Jumalanäidin ikonin muistopäivästä 9. heinäkuuta. Kyseiselle ikonille pyhitettyjen kirkkojen levinneisyys eri puolilla Venäjää saattaisi kaivata lisäselvitystä. On sangen mielenkiintoista, että tätä Novgorodin maan tärkeimpänä pyhänä esineenä pidettyä ikonia on juhlittu myös Rostovin likeisessä Dunilovon kylässä. Tämä voisi tarjota jonkinlaisen, joskin äärimmäisen kyseenalaisen ja heikon siteen kuppikivien saapumiseen aika-

kirjojen Merjan maalle Novgorodista 800–1000-luvuilla tulleen muuttoaallon myötä (ks. Ahlqvist 2012b: 458).

6 Suomen Akatemian Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimusohjelmassa Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisella laitoksella johdollani vuosina 1995–1997 toteutettu tutkimushanke ”Keski-Venäjän suomalais-ugrilainen substraattinimistö” (numero 31413) (ks. Ahlqvist 1998b).

7 Legendaarisen Aljoša Popovičin nimi liitetään myös Saran muinaiskaupungissa 1100–1200-luvulta 1300–1400-luvulle sijainneeseen feodaaliseen kartanolinnaan (ks. Komarov 2005: 325–327).

8 Legenda hirsien vierimisestä Kusterista Borovicyn kylään on syntynyt siitä huolimatta, että Borovicy sijaitsee maastossa selvästi korkeammalla kuin Kustef. Tarinoita hirsien yöaikaisesta siirtymisestä aiotusta kirkonrakennuspaikasta toiseen olen tallentanut kenttätyössä kymmenittäin. Niinikään legendaa kultaisesta satulasta on kerrottu useassa kylässä.

9 Kurgaanin päällä sijainnut kivi mainitaan myös Rostovin piirikunnan Krasnorameńjen kirkonkylässä.

10 Aiemmin olen tallentanut tiedon myös Pereslavl’-Zalesskij’n kaupungin likeisen Dubovicyn kylän rukoushuoneesta, jonka sisällä kerrotaan olleen suuri kivi.

11 Vastaavuutta voi nähdä Rostovin piirikunnan Tereńkovon kylän kiven kanssa, jonka väitettiin ennustavan sadetta: ”kiven muuttuessa kosteaksi tulee sade”.

12 A. A. Titov (1885: 213) mainitsee eukon poltaneen *panin* ”kuumalla kiisselillä” (*kiséľ*). Ivanovon alueen Il’jinskojen piirikunnan *Pánskaja mogíla* -nimeen liittyen sain kuitenkin hiljattain tallennettua tiedon, jonka mukaan *pan* olisikin löylytetty kuumalla hernerokalla, jota täällä on vanhastaan kutsuttu ”hernekiisseliksi” (*goróhovyj kiséľ*). Paikallinen ruokaperinne huomioiden tämä selitys on ilmiselvästi alkuperäisempi.

13 A. A. Titov (1885: 461) tosin mainitsee nimen **Hatinovka*-asussa, jollaista muotoa ei liene lainkaan käytetty.

14 Eteläisemmiltä seuduilta, kuten Tulan, Kalugan ja Smolenskin alueilta sekä Valko-Venäjältä on esitetty joitakin tietoja kuppikivistä mutta ainakin osa niistä näyttää olevan hyvin pienikupillisia, ”sormikiviksi” (ven. *perstovík*) kutsuttuja. Valko-Venäjältä on laskettu kaikkiaan yhdeksän kuppikivien kategoriaan mahdollisesti luokiteltavaa kiveä, joiden syvennykset ovat useimmiten maljan- tai lautasenmuotoisia (Dučic 1985: 64). Harvassa kuppikivet ovat myös Latviassa ja Liettuassa (ks. esim. Matulis 1985; Urtans 1987; Daugudis 1995). Kaukaisempia vastineita vaikkapa Kaukasian suunnalta tuskin kannattaa tässä yhteydessä käsitellä (ks. esim. Tallgren 1917: 100–101).

15 Niin Pošehońjen kuin Kudrinon kulttikivien kattilamaisille syvennyksille löytyy vastineita laajemmaltikin (vrt. esim. Daugudis 1995: 126–127).

16 Ilmajärveen laskevan *Msta*-joen nimi tulkitaan yleisesti itämerensuomalaisten kielten *musta*-adjektiivista käsin: vrt. esim. suomen *musta* ja viron *must* (ks. Vasmer 1950–1958 II: 668).

17 Kulttikivien museoinnin suhteen tuotakoon esiin vielä yksi seikka: Tverin alueella laitetaan kiven sijaintipaikalle merkki, kun kivi viedään museoon (Černyh 2012 suullinen tiedonanto). Mikäli siis kivi ylipäätään on museoon vietävä, kuten se näillä seuduin turvallisimmalta usein tuntuu, on ajatus ehdottoman kannatettava.

Muinaistutkija 4/2013
Keskustelua

Marika Hyttinen, Tiia Ikonen & Marianna Niukkanen

On rakentavampaa, kun yhdessä me käymme tutkimaan?

Muinaistutkijan 3/2013 pääkirjoitus käsitteli mielestämme ristiriitaisesti ja kapeakatseisesti arkeologian opintojen ja kenttätöiden suhdetta. Toivoisimme tämän vastineen tuovan keskusteluun toisenlaisia näkökulmia.

Äikkään pääkirjoituksesta tuntui kaikuvan sellainen vire, ettei työkokemuksella olisi merkitystä arkeologisen pätevöitymisen kannalta ainakaan ilman loppuun asti suoritettua koulutusta. Ei ole täysin vailla perustetta se seikka, että kenttätöissä käytetään samoja työntekijöitä useina vuosina. Kenttätöihin hakeutuvat opiskelijat ovat usein erittäin motivoituneita, mikä näkyy työskentelytavoissa ja työn laadussa. Tutkimusten sujuvuuden ja tulosten laadun kannalta on merkityksellistä, millaisia työntekijöitä valitaan työtehtäviin. Työntekijöiden valinnassa painottuukin usein kenttätyökokemus ja -taidot, ei välttämättä tutkinto.

Koimme Äikkään toteamuksen, ”Toisinaan opiskelijoilla innostus kaivauksiin voi kuitenkin lopullisesti ajaa ohi opiskelua kohtaan tunnetusta kiinnostuksesta”, täysin käsittämättömänä. Mielestämme tällainen katsantokanta ei voi olla kovin hedelmällinen. Harvoin kenttätyöt ovat ainoa – tai edes kovin olennainen – syy siihen, että opiskelua kohtaan tunnettu kiinnostus laimenee. Sen sijaan voimme omankin kokemuksen pohjalta todeta, että kenttätöiden tuoma kokemus myös motivoi tekemään opintoja. Ilman opinnoista saatavaa tietoa, ymmärrystä ja kokonaisvaltaisempaa lähestymistapaa jäisivät kentällä saatavat ahaa-elämykset kokematta. Oivallusten tuoma motivaatio, ei pelkästään lisää tarvetta ymmärtää tutkittavaa kohdetta, vaan myös tarvetta hahmottaa laajempia kokonaisuuksia sekä itse tutkimusprosessia. Tämä taas tarkoittaa usein paluuta kirjastojen lukukammioihin ja yliopistojen luentosaleihin.

Kenttätyöt tuovat opiskelijoille taloudellista turvaa, mikä saattaa helpottaa opintojen suorittamista. Samalla kenttätöiden tuoma työkokemus ja työelämäkontaktit auttavat rakentamaan ammatti-identiteettiä. Nämä tekijät parantavat pidemmällä aikajänteellä nykyisten opiskelijoiden ja tulevien maisterien työllistymismahdollisuuksia. ”Kuitenkin ne maisteriopiskelijat, jotka eivät ole lainkaan mukana työelämässä, valmistuvat vain kahdeksan kuukautta nopeammin kuin työssä käyvä enemmistö. Lievästi pitkittyneen opiskelun vastapainoksi työelämään osallistuneille ehtii ennen maisteriksi valmistumista kertyä kaksi vuotta työkokemusta, jonka arvo korkeakoulutettujen työmarkkinoilla on kiistaton…” (Kivinen & Nurmi 2011:5, Opiskelun nopeus ja työmarkkinarelevanssi − korkeakoulupolitiikan dilemma?, Yhteiskuntapolitiikka 76, 690). Monilla aloilla vakituiset työsuhteet saattavat houkutella jättämään opinnot kesken. Suomalaisen arkeologian työkentälle tyypilliset määräaikaiset ja usein lyhyet työsuhteet lienevät harvoin syy opintojen keskeyttämiseen. Toisinaan työelämän vaatimukset alallamme suorastaan kannustavat saamaan tutkintopaperit käteen.

Entisinä kenttätöitä tehneinä opiskelijoina koemme Äikkään ilmaisut opiskelijoista lainausmerkeissä sekä ikikaivajista väheksyvinä ja jopa halventavina.

Tällainen suhtautuminen pikemminkin latistaa kuin edistää opiskelumotivaatiota. Samaan hengenvetoon kirjoituksessa ihmetellään näiden opiskelijoiden ja ikikaivajien tarkoitusperiä arkeologian opintojen pariin hakeutumisesta – ikään kuin kenttätöiden tekeminen pois sulkisi kiinnostuksen opiskeluun. Itse näkisimme asian pikemminkin niin, että kenttätöitä tekevät opiskelijat ovat sangen kiinnostuneita omasta alastaan. Osalla opiskelijoista voi myös valmistumisen jälkeen olla tähtäimessä kenttäarkeologin ura. Tämä on yksi mahdollinen uravalinta ja olisi tärkeää huomata, että meitä arkeologeja tarvitaan monenlaisilla osaamisprofiileilla.

FM Marika Hyttinen, työskentelee kenttäarkeologina Museoviraston Arkeologisissa kenttäpalveluissa

FM Tiia Ikonen, työskentelee kenttäarkeologina Museoviraston Arkeologisissa kenttäpalveluissa

FM Marianna Niukkanen, työskentelee yli-intendenttinä Museoviraston Arkeologisissa kenttäpalveluissa

Muinaistutkija 4/2013
Seminaarikatsaus

Sanna Kivimäki ja Kristiina Mannermaa

Aurinkoa ja alan huippuja – SAA-konferenssi Honolulussa 3.–7.4.2013 (78th Annual meeting of the Society for American Archaeology)

Johdanto

Sanna Kivimäki

SAA eli *Society for American Archaeology* järjesti 78. vuosittaisen konferenssinsa Honolulussa, Havaijilla 3.–7.4.2013 (Kuva 1). Pääkokoontumispaikaksi oli valittu valoisa Hawaii Convention Center lähellä Honolulun keskustaa (Kuva 2). Esitelmöitsijöitä oli saapunut paikalle yli kolmetuhatta ja sessioita ja symposiumeja järjestettiin viiden päivän aikana yhteensä 292. Osallistujia oli eniten Pohjois- ja Etelä-Amerikan maista sekä Japanista, mutta olipa paikalle eksynyt jokunen ruotsalainenkin esitelmöitsijä, esimerkiksi Sven Isaksson (Stockholm universitet), Fredrik Hallgren (Uppsala universitet) ja Kjell Knutsson (Uppsala universitet). Tänä vuonna tähän arkeologian alan laajimpaan kokoontumiseen otti osaa myös suomalainen retkikunta: tutkijatohtori Kristiina Mannermaa sekä tohtorikoulutettavat Esa Hertell, Miikka Tallavaara ja Sanna Kivimäki Helsingin yliopistosta.

Sään puolesta Havaiji tarjosi parastaan. Muutamaa aamupäivän pilveä lukuun ottamatta aurinko porotti kirkkaalta taivaalta ja lämpötila kohosi useimpina päivinä hellelukemiin. Mereltä puhaltava tuuli taltutti kuitenkin paahtavimman kuumuuden. Houkutteleva ympäristö verotti myös konferenssin kuulijakuntaa. Monissa sessioissa yleisöä oli vain kourallinen ja esitelmöitsijätkin hävisivät paikalta pian oman osuutensa jälkeen. Kenties tärkeimpiä teorioita ravisteltiinkin – ja kumottiin – Waikikin rantaterasseilla.

Esitelmiä, ekskursioita vai lainelautailua? Ajatuksia konferenssin järjestelyistä

Kristiina Mannermaa

Kun konferenssissa on kymmeniä samanaikaisia yhteen teemaan keskittyviä symposioita ja yleisiä sessioita, joista noin joka toinen on tavalla tai toisella kiinnostava,

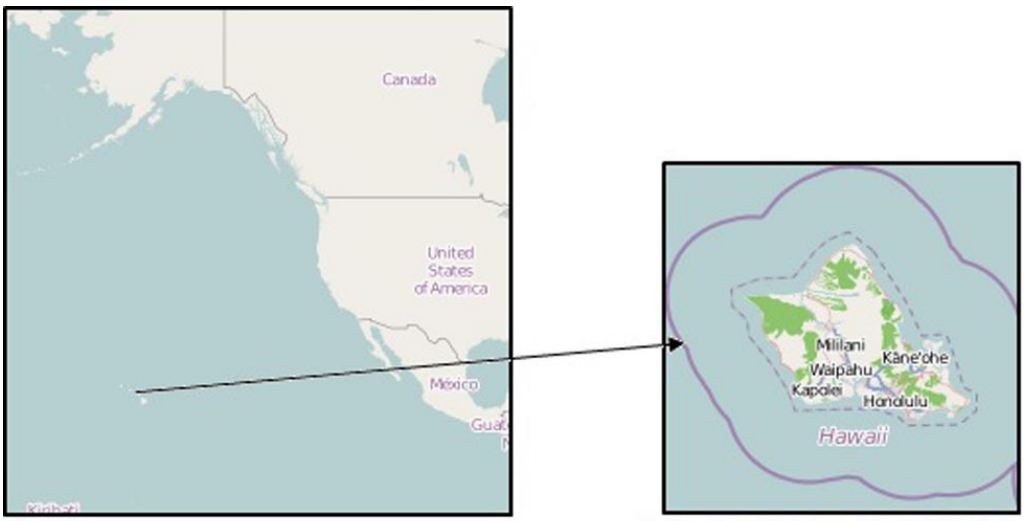

Kuva 1. Honolulu sijaitsee Oahun saarella, joka on yksi Tyynellä valtamerellä sijaitsevan Havaijin saariryhmän saarista. Aikaero Suomeen on 13 tuntia. Kahdenkymmenenneljän tunnin lentomatkustamisen jälkeen, joista viimeiset kuusi tuntia meren yläpuolella, on huikeaa laskeutua käytännössä keskelle merta.

Kuva 2. Hawaii Convention Center. (Kuva: Sanna Kivimäki.)

ja osallistujina iso osa maailman arkeologian huippunimistä, on edessä arvatenkin kaaos. Omia tutkimuksia lähellä olevat sessiot ovat hyödyllisiä, mutta tällainen tilaisuus tarjoaa myös mahdollisuuden mennä kuuntelemaan sessioita, jotka eivät vastaa juuri omaa tutkimusta ja avaavat sillä tavalla uusia näkökulmia ajatusmaailmaan. Lopputuloksena tällaisesta konferenssista jää helposti käteen muutama oleellinen kuultu esitelmä ja uusi tuttavuus, mutta sen lisäksi mielenharmia siitä, että kaikkea ei päässyt kuuntelemaan.

SAA:ssa on esitelmäosioiden lisäksi lukuisia workshoppeja ja työryhmien kokouksia, joihin olisi varmasti ollut mielenkiintoista osallistua. Myös ekskursioille kannattaisi osallistua, jos suinkin mahdollista. Itse yritin ilmoittautua mukaan Havaijin kansallismuseota vastaavan Bishop Museumin retkelle ”Bernice Pauahi Bishop Museum: Behind-the-Scenes, Fiber Perishables Tour ”, jossa olisi päässyt katsomaan hienoimpia Havaijin etnografisia esineitä. Erityisesti minua kiinnostivat trooppisten lintujen sulista ja höyhenistä tehdyt asusteet ja rituaaliset esineet, joista Havaijin alkuperäiskulttuurit ovat kuuluisia. Ne jäivät kuitenkin näkemättä, koska ekskursio oli jo täynnä. Samoin konferenssi-illallinen, alkuperäinen ”luau” eli havaijilainen illanvietto, oli ilmoittautumiseni aikaan jo täynnä. Tosin sinne ei päässyt käytännössä juuri kukaan muukaan, sillä mukaan mahtui vain 300 osallistujaa. Itse olisin melko varmasti hyötynyt paljon enemmän museoekskursiosta tai vaikkapa lainelautailusta kuin iltapäivien uneliaasta esitelmien kuuntelusta. SAA:n tapaan esitelmät alkoivat aamulla kahdeksalta ja jatkuivat tauotta noin puoli kahteentoista. Lounaan jälkeen ohjelma jatkui taas 2−3 tunnin non-stop-esitelminä. Esitelmien välissä oli joskus aikaa parille kysymykselle, mutta usein session vuorovaikutteinen osuus sijoittui vasta session loppuun, kun tilattu arvovaltainen keskustelija arvioi session esitelmiä ja tieteellistä kokonaisantia.

Ekologiaa sosiaalisin maustein

Sanna Kivimäki

Symposioista, joihin osallistuin, jäivät parhaiten mieleen *California Aboriginal Sociopolitical Groups, Boundaries, and their Formation*, *Socio-cultural Implications of Lithic Patterning* ja *The Archaeology of Ritual*. Kalifornia-sessiossa toinen puheenjohtajista oli Kalifornian yliopiston professori Robert Bettinger. Hän edustaa kulttuuriekologista ja evoluutioteoreettista metsästäjä-keräilijätutkimusta ja on luonut sen piirissä useita laajasti hyödynnettyjä malleja. Näistä tunnetuin on ehkä hänen yhdessä Martin Baumhoffin kanssa laatimansa travellers-processors-malli, joka ottaa huomioon erilaisten metsästäjä-keräilijäadaptaatiotapojen menestyksekkyyden kilpailutilanteissa (Bettinger & Baumhoff 1982). Toinen session puheenjohtajista, William Hildebrandt kalifornialaisesta Far Western -tutkimusryhmästä, tarjosikin omassa esitelmässään yhden käytännön sovelluksen travellers-processors-mallista. Esitelmän aihe oli ”Territorial expansion of Wintu tribelets in north-central California during late prehistoric and ethnohistoric times”. Wintut levittäytyivät chimarikojen alueelle todennäköisesti siksi, että he pystyivät hyödyntämään tarjolla olleita resursseja tehokkaammin. Tähän vaikutti Hildebrandtin mukaan se, että wintujen sosiaalinen organisaatio oli hieman monimutkaisempi kuin chimarikojen ja he viettivät hiukan enemmän paikallaan pysyvää elämää.

Sekä tästä esitelmästä että seuraavasta, Kalifornian yliopiston apulaisprofessori John Johnsonin ”Sociopolitical groups and boundaries in southern California: an empirical analysis using ethnohistorical data” välittyi monta sellaista asiaa, joita kaipaisin aineistojemme eroista huolimatta enemmän suomalaisessakin tutkimuksessa: rohkeampaa etnografisen tiedon soveltamista arkeologisiin tapaustutkimuksiin; selvempiä arvioita siitä, minkä tyyppisistä yhteisömuodoista menneisyydessä oli kyse

ja ennakkoluulottomampaa kokeilua oppialojen rajat ylittävästä aineiston käytöstä.

Lauantaisessa *The Archaeology of Ritual* -symposiossa kuuntelin Simon Fraser -yliopiston Brian Haydenin ja Suzanne Villeneuven esitelmän ”The power of secret societies in the past”. Jälkiä sukuryhmien rajat ylittävistä ja alueellisia organisaatioita yhdistäneistä salaseuroista voi heidän mukaansa havaita myös arkeologisessa aineistossa. Niistä voivat kertoa esimerkiksi pienet, syrjäiset kokoontumispaikat, joissa on merkkejä ruoan varastoinnista ja valtaeläinsymboliikasta ja joissa liesien sijainti ja esinekokoelma ovat muusta aineistosta poikkeavat. Myös keittokuopat voivat kuulua tällaiseen kontekstiin. Salaseurojen tapaamisissa kokoontui noin kymmenen prosenttia yhteisön aikuisväestöstä ja jopa lapsia. Eliitin lapset initioitiin seuran jäseniksi ja menot saattoivat vaatia ihmisuhreja.

Salaseurat saattavat suomalaisesta näkökulmasta tuntua erikoiselta tutkimuskohteelta. Brian Hayden nojaa päätelmissään vahvasti etnografiseen tietoon, jonka mukaan salaseuroja oli paljon tasa-arvoisten ja epätasa-arvoisten yhteisöjen välimaastoon sijoittuvissa transegalitaarisissa, joskus myös kompleksisissa, yhteisöissä. Näen tämän aiheen esiin nostamisessa myös selvää jatkumoa Haydenin aikaisemmalle työlle, varsinkin hänen erinomaisille tutkimuksilleen Keatley Creekissä (Hayden 1997). Hayden ryhmineen pystyi siellä osoittamaan eri asumuksia asuttaneiden talousryhmien välillä eroja sosiaalisessa asemassa. Erot olivat kehittyneet satojen vuosien kuluessa niin, että tietyt talousryhmät hallitsivat monopoliasemassa joitakin resursseja, esimerkiksi lohenpyyntipaikkoja tai haluttujen kivilajien lähteitä (Hayden 1997). Tutkimuksillaan ja aihevalinnoillaan Hayden hakeekin mielestäni vastausta sellaisiin kysymyksiin kuin, mikä on se voima, joka pitää yhteisön koossa ja toiminnassa, tai miten yhteisö toimii. Hayden käyttää yleisesti käsitettä ”poliittinen ekologia”, jolla hän viittaa resurssien ja energian kanavoimiseen poliittisten tavoitteiden saavuttamiseksi.

”Idolien” ruumiillistuminen ei päättynyt tähänkään, sillä olimme sopineet etukäteen tapaamisen Wyomingin yliopiston professori Robert Kellyn kanssa (Kuva 3). Hän on uranuurtajia ihmisekologisen suuntauksen soveltamisessa arkeologiassa ja tunnettu muun muassa teoksestaan *The Lifeways of Hunter-Gatherers: The Foraging Spectrum* (Kelly 2013[1995]). Suuren nimen takaa paljastui sympaattinen ja välitön mies. Tapaamisen kruunasivat hyvät uutiset: Kelly oli juuri viimeistellyt uuden painoksen klassikkokirjastaan ja – sokerina pohjalla – hän lupasi tulla ensi keväänä vierailevaksi asiantuntijaksi Helsingin yliopistoon! Professori viettää parhaillaan sapattivuotta tehtävistään Wyomingin yliopiston antropologian laitokseen kuuluvan Frison instituutin johtajana ja käyttää sen tapaamalla kollegoitaan ympäri maailmaa. Suomessa Kellyä odottaneekin innokas kuulijakunta. Esa Hertell, Miikka Tallavaara ja minä vedimme juuri Helsingin yliopiston opiskelijoille luentosarjan *Metsästäjä-keräilijäekologiaa arkeologeille*, jossa kurssikirjana toimi Kellyn *The Foraging Spectrum*.

Välähdyksiä koetuista sessioista

Kristiina Mannermaa

Konferenssin ensimmäisen luentopäivän aamupäivällä osallistuin sessioon ”Old Dogs, New Tricks: Recent Research on Dogs in the Past” -symposioon. Aihe on minulle kiinnostava, ja luennoitsijoiksi oli ilmoittautunut useita suuria nimiä, joista osa on minulle aikaisemmin tuttuja muista konferensseista tai sähköpostista. Pettymyksekseni heti aluksi ilmoitettiin, että kaksi minun kannaltani tärkeää henkilöä on perunut tulonsa. Toinen on Greger Larson (Durham University), joka myös toimi session kokoonkutsujana yhdessä Angela Perrin kanssa. Larson on meritoitunut erityisesti eläinten muinais-DNA -tutkimuk-

sessa. Toinen osallistumisensa perunut oli Mientje Germonpre (Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen), belgialainen paleontologi ja uranuurtaja koiran kesyyntymishistorian tutkimisessa. Symposion esitelmistä suuri osa käsitteli koirien ja ihmisen ravinnon eroja ja yhteyksiä. Yhteenvetona session annista voin sanoa, että koirat eri puolilla maapalloa ja erilaisissa ympäristöissä syövät hyvin pitkälle samanlaista ravintoa kuin isäntänsä ja emäntänsä.

Perjantaina ja lauantaina järjestettiin kaksiosainen symposio "*Not just for show: The Archaeology of beads, bead work and personals ornaments Parts I & II*". Symposion sponsoroi Zooarchaeology and Bone Technology Interest Group (ZBTIG). Mukana symposiossa oli muun muassa esineiden rituaalisesta rikkomisesta kirjan *Fragmentation in Archaeology. People, Places, and Broken Objects in the Prehistory of South Eastern Europe* (2001) kirjoittanut professori John C. Chapman (Durham University). Orgaanisista aineista kuten luista, simpukoista ja meripihkasta valmistetut helmet ovat olennainen osa maailman esihistoriallisten kulttuurien aineellista perintöä. Tämä asia tuli hyvin selväksi symposion aikana. Vaikka Suomessa juuri mitään orgaanista ainetta ei ole säilynyt, voin mielessäni kuvitella kuinka hienoja luuhelmiasusteita ja -koruja on ollut meidänkin kivikautisissa hautauksissamme.

Leidenin yliopiston professori Annelou van Gijnin mukaan helmillä on keskeinen rooli kivikauden hautojen materiaalisessa kulttuurissa. Van Gijnin esitelmä "A Bio-

Kuva 3. Professori Robert Kelly Wyomingin yliopistosta on ihmisekologiaan erikoistuneen arkeologian huippututkija. Vasemmalta: Kelly, Miikka Tallavaara ja Esa Hertell. (Kuva: S. Kivimäki.)

graphical Study of Middle and Late Neolithic Amber, Jet, and Bone Ornaments: Contributions from the Microscope" oli ehkä paras koskaan kuulemani esitelmä. Se käsitteli Reinin alajuoksun alueen keski- ja myöhäisneoliittisista haudoista ja asuinpaikoista löytyneiden ornamenttien osien muun muassa luuhelmien biografioita eli elämäkertoja ja merkityksiä eri yhteisöissä ja kulttuureissa. Kontekstuaalisten tutkimusten ja erityisesti käyttöjälkianalyysin (*use wear analysis*) avulla tutkimusryhmä pystyi todentamaan, että ornamenteilla on eri kulttuureissa hyvin erilaisia merkityksiä. Esimerkiksi tutkitut suppilopikarikulttuurin aineistot viittaavat siihen, että kaikki helmet ja kirveet rikottiin tai hiottiin uudenlaisiksi ennen hautaan asettamista. Tällä tavalla yksittäisille ihmisille kuuluneet henkilökohtaiset tavarat depersonoitiin eli muutettiin julkiseksi ennen kuin ne voitiin liittää yhteisöllisiin hautoihin.

Tutkittujen kellopikarikulttuurin hautojen kaikki helmet olivat hieman eri tavalla kuluneita, mikä viittaa erilaisiin biografioihin. Tulkintana Van Gijn esitti, että eri tavoin kuluneet helmet kuvastavat useita surijoita, jotka kaikki ovat tuoneet henkilökohtaisen lahjan kuolleelle. Hautoihin laitetut helmet siis kuvastavat useita yhteisön jäseniä. Hazendonk-nimisen kalmistokohteen haudoissa lapsille annetut helmet eivät ole kuluneet ollenkaan, mutta monien aikuisten haudoissa helmet ja riipukset ovat hyvin kuluneita, mikä viittaa siihen, että Hazendonkissa hautaan laitettiin kuolleen omistamat ornamentit.

Samassa sessiossa oli muitakin loistavia esitelmiä. Alice Choyke (Central European University, Unkari) kertoi esitelmässä Paul Duffy, Paul R. Duffy & Alice Choyke:"Enchained generations at Polgár-Csőszhalom: Bead Use life through experimental Conditions" tutkimuksesta, jossa selvitetään Unkarin neoliittisista haudoista löytyneiden luuhelmien käyttöhistoriaa. Hypoteesina on se, että osa helmistä on ollut käytössä sukupolvien ajan ennen kuin ne laitettiin hautaan. Lähtökohtana tutkimusryhmällä on siis ajatus, että aika tuo lisäarvoa helmille ja pitkään käytössä olevien helmien löytyminen haudoista kertoo kuolleen korkeasta sosiaalisesta statuksesta. Tutkimuksen yhteydessä arkeologian opiskelija on pitänyt kaulassaan helminauhaa viiden vuoden ajan yhtäjaksoisesti. Helmien kulumajäljet dokumentoitiin vuoden välein. Kulumajälkiä muodostui helmiin hyvin hitaasti, mikä viittaa siihen, että voimakkaasti kuluneet helmet ovat todellakin olleet käytössä jopa useiden sukupolvien ajan.

Kolmas symposiumin esitelmä, jonka tässä haluan nostaa esiin, on "Ostrich Eggshell Strontium Isotope Analysis: Preliminary Results and Implications for Reconstructing Prehistoric Exchange Systems in the African Late Stone Age", Philip Slater (University of Illinois Urbana-Champaign), Stanley Ambrose (University of Illinois Urbana-Champaign), Polly Wiessner (University of Utah) ja Marina Drigo (University of Illinois Urbana-Champaign). Se käsitteli strutsin munankuoresta valmistettuja koruja ja niiden merkitystä vaihdossa ja sosiaalisissa suhteissa Kalaharin etnohistoriallisen San-heimon keskuudessa. Esitelmän tärkein sanoma minulle oli se, että "*Gift is mightier than the spear*". Vuorovaikutus ja luottamus lahjojen antamisen kautta ovat tärkeitä Kalaharin alueella, jossa ympäristön kuivuus on asettanut haasteen toimeentulolle ja eloonjäämiselle. Sanien lahjojen antamisen verkosto käsittää jopa 200 kilomerin alueen ja takaa niukkojen luonnonvarojen jakamisen. Lahjoihin perustuva vuorovaikutusjärjestelmä lienee ollut tärkeässä asemassa ihmisen eloonjäämisessä Kalaharissa jo viimeisen jääkauden aikana.

Tästä ensimmäisestä osallistumisestani pohjoisamerikkalaiseen suurkonferenssiin jäi olo, että antoisimpia esitelmiä olivat loppujen lopuksi usein ne, joihin minulla ei kirjoittajan, otsikon tai abstraktin perusteella alun perin ollut erityistä mielenkiintoa. Amerikkalainen antropologinen arkeologia oli hyvin edustettuna, ja sitä olin innolla odottanutkin. Jopa vain muutaman sadan vuoden takaisia intiaaniyhteisöjä

tutkivilla projekteilla on toki hieman erilainen lähtökohta etnografisten analogioiden käyttöön kuin esimerkiksi kivikauden tutkijoilla meillä täällä Suomessa, mutta sain silti vahvistusta analogiauskooni. Oli avartavaa kuunnella esimerkiksi antropologi Caitlin Sommerin (Crow Canyon Archaeological Center, Cortez, Columbia) esitelmää "Animacy, Symbolism, and Feathers from Mantle's Cave, Colorado". Siinä kerrottiin rituaalisista linnunsulkanipuista, joita on löydetty kätkölöytöinä Mantle´s Cave -luolasta. Luolaan on kätketty monenlaisia rituaalisesineitä vuosituhansien ajan, mutta yleisin löytötyyppi on yhteen sidottu sulkakimppu. Sommer on opinnäytetyössään tunnistanut sulkien perusteella lintulajit ja yrittänyt tunnistaa käytettyjen lajien perusteella sen, mitkä etniset ryhmät ovat käyttäneet luolaa. Tutkimusmenetelmänä hän on käyttänyt etnografista tietoa siitä, mitkä lintulajit ovat tärkeitä alueen etnisille ryhmille (esimerkiksi puebloille ja suurten tasankojen intiaaniryhmille). Yleisesti tiedetään, että sulilla ja höyhenillä on ollut suuri symbolinen merkitys alkuperäiskansoille kaikkialla maailmassa.

Tutustuminen uusiin ihmisiin jäi SAA:ssa omalta osaltani vähäiseksi. Siinä mielessä tapa pitää kahvitaukoja ja jättää aikaa keskustelulle esitelmien välissä on parempi kuin SAA:n maratonsessiot. Ehdin väenpaljoudesta ja taukojen puutteesta huolimatta kuitenkin tavata joitain vanhoja tuttuja ja näin ensimmäistä kertaa monia sellaisia ansioituneita tutkijoita, joiden työtä arvostan ja pidän jollain tavalla esikuvana omalle tutkimukselleni. Yksi tällainen henkilö, jonka kanssa sain myös tilaisuuden keskustella, on professori Nerissa Russell (Cornell University). Hän on julkaissut paljon hyviä teoksia, muun muassa erinomaisen kirjan *Social Zooarchaeology* (Russell 2012).

Kuva 4. Kristiina Mannermaa Diamond Head-tulivuoren laella. (Kuva: S. Kivimäki.)

Elämyksiä konferenssiohjelman ulkopuolelta

Sanna Kivimäki

Vaikka konferenssiohjelma oli tiivis, ehdimme viikon aikana tehdä myös pari omatoimiretkeä ja kokeilla uusia aktiviteetteja. Keskiviikkona ajoimme bussilla Oahun saaren kaakkoiskärkeen, jossa sijaitsee entiseen tulivuoren kraatteriin muodostunut idyllinen laguuni, Hanauma Bay. Paikka on turhankin suuressa määrin turistien suosiossa, varsinkin kun poukamassa sijaitsee laajahko, mutta haavoittuva koralliriutta. Näin suureen ihmisjoukkoon mahtuu aina niitäkin, jotka eivät noudata korallin kosketuskieltoa. Riutan ympäristössä liikkumista ohjeistaneen videon jälkeen pari vesipetoa ryhmästämme kokeili snorklausta. Onkaloissa tuli vastaan meriakvaarioista tuttuja trooppisia kaloja, joista tunnistimme ainakin raitavälskärit.

Sunnuntaina kipusimme aivan Honolulun kupeessa sijaitsevan Diamond Head-tulivuoren laelle (Kuva 4). Kraatteri ei ole toiminut 150 000 vuoteen, mikä oli rauhoittava tieto matkalla huipun näköalatasanteelle. Reitti sinne oli 1,1 km pitkä, ja rappusia, polkuja ja tunneleita sisältänyt nousu imi vettä. Maisemat olivat kuitenkin monin verroin ponnistuksen arvoiset. Samana päivänä, vastapainona hikoilulle, pari huimapäätä ryhmästämme kokeili lainelautailua Waikikin rannan aallokoissa. Yritysten ja erehdysten jälkeen nähtiin jo pari vaikuttavaakin suoritusta, kiitos avuliaasti neuvoja jakaneiden paikallisten lasten.

Matkamme osui ajankohtaan, jolloin ryhävalaiden vuosittainen kokoontuminen Havaijin vesiin parittelemaan oli aivan lopuillaan. Merelle järjestettiin edelleen valasmatkoja, joihin moni arkeologikin osallistui, mutta meillä ei, harmi kyllä, aika enää tähän riittänyt.

Bibliografia

Bettinger, R. L. & Baumhoff, M. A. 1982. The numic spread: Great Basin cultures in competition. *American Antiquity* 47(3): 485−503.

Chapman, J. 2000. *Fragmentation in Archaeology. People, Places, and Broken Objects in the Prehistory of South Eastern Europe*. Routledge Chapman & Hall, London.

Hayden, B. 1997. *The Pithouses of Keatley Creek: Complex Hunter-Gatherers of the Northwest Plateau*. Fort Worth, Harcourt Brace College.

Kelly, R. L. 2013 [1995]. *The Lifeways of Hunter-Gatherers: The Foraging Spectrum*. Cambridge, Cambridge University Press.

Russell, N. 2012. *Social Zooarchaeology. Humans and Animals in Prehistory*. Cambridge University Press, Cambridge.

FM Sanna Kivimäki on tohtorikoulutettava Helsingin yliopistossa. Hänen väitöstyönsä käsittelee varhais- ja keskineoliittisten yhteisöjen sosiaalista organisaatiota ja asuinryhmien liikkuvuutta Itä-Suomessa.
sanna.kivimaki@helsinki.fi

FT Kristiina Mannermaa on osteologiaan ja eläinarkeologiaan erikoistunut arkeologi ja toimii tutkijatohtorina Helsingin yliopistossa.
kristiina.mannermaa@helsinki.fi

Tiina Äikäs

Jari Halonen ja matriarkaattinen menneisyytemme

Kalevala kohtaa vihollisen (Don Halmela, Jari Halonen, Ari Vakkilainen, Henrik Saarinen). (Kuva: Seppä Callahanin Filmimaailma Oy.)

Ohjaaja Jari Halosen tuorein elokuva ”Kalevala – Uusi aika” sai ensi-iltansa 15. marraskuuta. Elokuvan tiimoilta annetuissa haastatteluissa Halonen herätteli Suomen arkeologeja lausunnoillaan, joissa totesi Suomen olevan kehitysmaa oman varhaishistoriansa tutkimisessa (esim. Helsingin Sanomat 24.8.2013). Lausunto on herättänyt arkeologien huomion, joten pyysimme Jari Halosta avaamaan ajatuksiaan Muinaistutkijan lukijoille. Halonen aloittaa kuvaamalla näkemystään historiankirjoituksesta yleensä ja suomalaisesta historiankirjoituksesta erityisesti: ”On vitsi kuvitella, että historiankirjoitus on faktaa. Sitä on aina manipuloitu ja se on kirjoitettu jostain poliittisesta näkökulmasta. Tämä on kova fakta.” Suomessa kirjoitetun historian lähtökohdat ovat Halosen mukaan ruotsalais-imperialistiset. Historiamme on aateliston ja porvariston – ei Suomen kansan – historiaa. Vielä nykyäänkin historiankirjoitus pohjaa tähän perinteeseen, ja uudet tulkinnat leimataan helposti vääriksi.

Taiteilijana Halosta on kiinnostanut viime vuosina varhaishistoriamme ja suomalaisten juuret. Tietämys menneisyydestä on Halosen mukaan varsin alkeellisella tasolla. Siitä olisi kuitenkin tärkeä tietää, sillä menneisyydellä on suuri vaikutus siihen, mitä olemme. Halonen sanoo puhuneensa useiden arkeologien kanssa, jotka jakavat hänen huolensa siitä, ettei valtiotasolla ole kiinnostusta muinaishistorian tutkimiseen. ”Tilanne on karmea. Valtiolta ei osoiteta riittävästi rahoitusta menneisyytemme tutkimiseen, vaan valtaosa kaivauksista toteutetaan yksityisin varoin. Muun muassa Bysantin, Egyptin ja Välimeren tutkimukseen on sen sijaan tuutattu rahaa.”

Halonen toteaa, että Kustaa Vilkuna herätti hetkeksi kiinnostuksen kansanperinteeseen. ”Silloin ymmärrettiin, ettei täällä ollut käpyjenkerääjiä, vaan suomalais-ugrilaisia heimoja on asunut alueella jo 10 000 vuotta sitten.” Halosen mielestä olisi kiinnostavaa tietää, millaisia nämä ihmiset ovat olleet ja olivatko he esi-isiämme. Hän nostaa presidentti Tarja Halosen vuonna 2001 Linnan juhlissa käyttämän Euran muinaispuvun esimerkiksi siitä, kuinka kalmistoista tehdään hienoja, käsittämättömiä löytöjä, jotka voivat olla ihmiskunnan kehityksen ymmärtämisen kannalta äärimmäisen merkittäviä. Jari Halosen mukaan valtion vähäisestä kiinnostuksesta menneisyyteemme on osoituksena se, että kalmistoja on kuitenkin yhä niin paljon kaivamatta.

Euran löytö on Halosen mukaan myös esimerkki matriarkaattisesta menneisyydestämme. Tällaista pukua on käyttänyt talon emäntä, joka ei ole voinut olla alisteisessa asemassa. Halonen kuvaa kalevalaista menneisyyttä kulttuurisesti rikkaaksi ja matriarkaattiseksi. ”Kulttuurin korkeasta tasosta on osoituksena, että pitkälle itään on ollut alueita, joilla hallintokielenä on ollut suomalais-ugrilainen kieli. Myös maanviljelyskulttuuria on ollut kauan ennen ruotsalaisten tuloa, mikä on osoitus myös matriarkaatista, sillä tieto maanviljelystä tuli naisilta.”

Nämä olisivat Halosen mielestä kiinnostavia tutkimusaiheita. Hän perää valtion tasolta kulttuuri-poliittista päätöstä, joka edesauttaisi suomalaisen alkuperän tutkimista. Lisääntyvällä tutkimuksella olisi myös yhteiskunnallista vaikutusta, sillä tiedon puute liittyy yhteiskunnallisiin ilmiöihin, kuten rasismiin. ”Rasismi johtuu tietämättömyydestä. Kun 1000 vuoteen ei ole saanut nostaa esille suomalaisuutta, rasismi nousee. Jos itseä vähätellään, vähättelee muita. Rasismia ei tässä määrin olisi, jos ihmisillä olisi tieto siitä, että olemme muinaisten kulttuurikansojen jälkeläisiä.”

Vääristynyt, patriarkaattinen kuva menneisyydestä on osittain Lönnrotin Kalevalan luoma ja vahvistama. Halosen sanoin Lönnrotin Kalevala on ruotsalaisen kirkon tuoma, patriarkaattinen ja vääristynyt teos. Esimerkiksi ajatus Louhesta matriarkaattina on virhe. Halonen toteaa, että

Pauli Poranen on hurja Kullervo, joka joutuu voittamaan vihansa. (Kuva: Seppä Callahanin Filmimaailma Oy.)

jos Louhea pidetään matriarkaattina, ei ymmärretä matriarkaatista tai naisesta mitään. ”Louhi on väärinkäsitys naisesta. Louhi on hirviö. Matriarkaattinaista kuvaavat kolme sanaa: rakkaus, myötätunto ja anteeksiantamisen voima.” Menneisyyden tutkimuksessa pitäisi päästä vääristyneestä, patriarkaattisesta muinaisuudentulkinnasta eroon. Kysymyksellä matriarkaatista on Halosen mukaan keskeinen sija esihistorian ymmärtämisessä, mutta sen vaikutus ulottuu myös nykyaikaan. ”Sitä kautta nainen löytää itsensä. Ja mies naisen.”

Halonen haastaa taiteilijana muinaistutkimuksen kenttää, jotta muinaishistoriaa selvitettäisiin monitieteellisesti. Yhdellä tieteellä yksinään ei ole juuri merkitystä – ei myöskään arkeologialla itsessään – vaan sen kautta voidaan todistaa jotain. Olennaisinta on sivistää itseään laajemmin. ”Arkeologia kertoo vähän. Löytyy ruukunpalanen; se ei yksinään kerro mitään.” Mitä kautta Halosen mukaan tietoa sitten löytyy? Täytyy ymmärtää, että totuus on yksi. Eli sama toteutuu kaikkialla. Täytyy vain ymmärtää yhtäläisyydet sekä syyt eriyttäviin tulkintoihin. Ikivanhoja kulttuureita voi ymmärtää, kun tutustuu muihin kulttuureihin ja voi vertailla löytöjä ja tulkintoja. Tällä tavoin voi rakentaa kokonaiskuvaa. Esimerkiksi Kalevalan luomiskertomuksella on yhteyksiä genesiksiin ympäri maailmaan.

Halosen tuore elokuva ”Kalevala – Uusi aika” ei kuvaa tiettyä ajanjaksoa menneisyydessä. Se on uusi näkemys Lönnrotin epäpyhän Kalevalan tilalle. Siinä lähtökohtaisesti jumalat ovat jumalia ja ihminen pyrkii nousemaan heidän kauttaan henkisessä evoluutiossaan. Lönnrotin jumalat olivat kristillis-patriarkaattisen näkökulman myötä kadottaneet pyhyytensä. Elokuva etsii ja pyrkii kuvaamaan viisautta ja puhdasta tietoa, joka kalevalaisilla esi-isillä oli. Elokuva on kommentti siihen, mikä on todellinen kalevalainen tarina. ”Todellinen Kalevala on koodisto spirituaaliseen evoluutioon.”

Ohjaaja Jari Halonen. (Kuva: Seppä Callahanin Filmimaailma Oy.)

Muinaistutkija 4/2013
Lektio

Titta Kallio-Seppä

Kosteutta, puuta ja vallankäyttöä – Arkeologinen näkökulma Oulun kaupungin julkisen tilan kehittymiseen 1600-luvulta 1820-luvulle

Lectio praecursoria 20.9.2013

Syyskuun alussa Helsingin Sanomien sunnuntain kulttuurisivuilla oli toimittaja Ilkka Malmbergin kirjoittama artikkeli, joka käsitteli Nokian vaikutuksia Suomen talouteen ja mielikuviin suomalaisuudesta (HS 8.9.2013). Artikkelia varten haastateltu taloushistorioitsija ja professori Markku Kuisma toi monen muun seikan ohella esiin Nokian vaikutukset usean asutuskeskuksen kehitykseen ja erityisesti Oulun kaupunkikuvan muutoksiin. Kuisman mukaan ilman Nokiaa:

> Suomi olisi köyhempi. Tai ainakin jotkut meistä olisivat köyhempiä. […] Ero olisi suurimmillaan varmaan Oulussa, siellä se näkyisi kaupunkikuvassa. Ei olisi suuria toimistotaloja, uusia asuinalueita, ei tiheitä lentovuoroja. Ei puhettakaan Suomen toisesta navasta tai Capital of Northern Scandinaviasta.

Oulun hyvinvointi on näkynyt viime vuosina runsaana rakentamisena ja kaupungin laajentumisena. Uudis- ja korjausrakentaminen nimenomaan Oulun keskustan alueella on heijastunut myös arkeologiseen toimintaan. Oulun vanhin kaupunkialue kun on sijainnut samalla alueella, missä keskusta edelleen on (Kuva 1). Vuonna 2002 Museoviraston tekemässä ja vuonna 2007 päivitetyssä kaupunkiarkeologisessa inventoinnissa määriteltiin ne alueet, joihin kohdistuessa kaivutöitä tarvittaisiin arkeologista esiselvitystä. Viimeisten reilun kymmenen vuoden aikana on Oulussa tehty erilaisia arkeologisia kenttätutkimuksia yhteensä noin 30 tontilla, lähes kaikilla keskustan suuremmilla puistoalueilla kaupunginojan reunamat mukaan lukien sekä ainakin 13 katualueella. Kovin montaa tutkimatonta tonttia ei kaupungissa ole enää jäljellä, mikä asettaa paineita vielä tutkimattomien kohteiden suojelulle ja puhtaasti tutkimuslähtökohtaisille kaivauksille. Paljon maan uumenissa olleita muistoja aiempien vuosisatojen asutuksesta on siis siirtynyt arkeologisen tutkimuksen lähteiksi Museoviraston ja Oulun yliopiston arkistojen hyllyille. Tätä aineistoa olen käyttänyt hyväkseni väitöskirjatutkimuksessani.

Opiskeluaika, mutta erityisesti työskentely kaivauksilla sekä väitöskirjan puitteissa yliopistossa tapahtunut tutkimustyö, ovat kaikki yhdessä muokanneet käsitystäni arkeologiasta tieteenä ja arkeologisen aineiston käyttämisestä tutkimuksen lähdeaineistona. Lapsuuden sankarini sukeltaja ja tutkimusmatkailija Jacques Cousteau on muotoillut tieteentekijän määritelmän sanoin, joita voi mielestäni hyvin soveltaa myös arkeologiaan tieteenä:

> What is a scientist after all? It is a curious man looking through a keyhole, the keyhole of nature, trying to know what's going on.

Näen arkeologiset kenttätutkimukset Cousteaun kuvaamina avaimenreikinä. Maakerroksiin avattuina kuoppina, jotka tarjoavat pienen kurkistusaukon menneisiin vuosisatoihin ja antavat aineksia luoda laajempaa kuvaa tutkittavasta kohteesta, kuten väitöskirjassani elämästä Oulussa.

Väitöskirjassani olen tutkinut Oulun kaupungin julkiseen tilaan liittyviä kysymyksiä käyttäen lähteinäni ensisijaisesti arkeologista materiaalia, mutta myös kartografisia lähteitä, aikalaislähteitä ja tutkimuskirjallisuutta. Painopiste on ollut kaupungin julkisen tilan rajojen kehittymisen ja muutosten tarkastelussa eli siinä miten julkinen tila muodostui, muuttui ja miten sitä käytettiin sekä miten se koettiin eri aikoina. Tiivistetysti Oulun kaupungin julkisen tilan kehittymisessä korostuivat jatkuvuus, paikallisista lähtökohdista tehtävät muutokset ja kaupunkitilan kosteuden vaikutus rakentamiseen.

Oulun kaupungin julkisen tilan suurimmat muutokset liittyvät erityisesti 1600-luvun puoliväliin ajoittuviin Ruotsin kaupunkien säännönmukaistamispyrkimyksiin eli regulointiin sekä 1700-luvun loppupuolelle läänin pääkaupunkiaseman saavuttamisen jälkeiseen aikaan. Lisäksi luonnonolot ja satunnaiset tekijät, kuten 1600-luvun puolivälin ja vuoden 1822 kaupunkipalot sekä vuoden 1724 suuri tulva, mahdollistivat muutoksia. Suuremmat muutokset toteutettiin vanha kaupunkitila

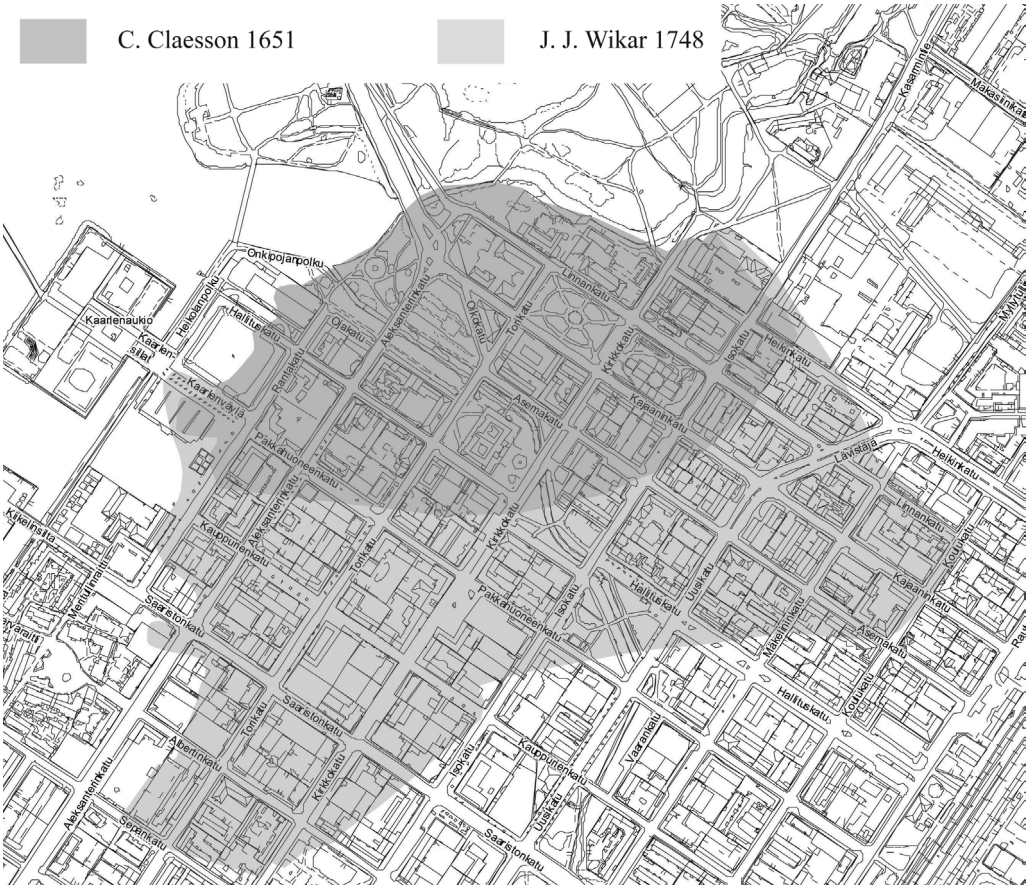

Kuva 1. Oulun kaupungin sijainti 1600- ja 1700-lukujen puolivälin kartografisten lähteiden mukaan. (Pohjakartta: Oulun kaupunki.)

ja sen aiempi käyttö huomioon ottaen mutta tiettyjä tilankäytön toimintoja tehostaen. Muun muassa yhteys kaupungin kaupallisten alueiden, torin ja sataman aitta-alueen välillä parani.

Heinäkuussa 2013 Pekka Mikkola kirjoitti sanomalehti Kalevan kolumnissaan otsikolla ”Viisaat villi-ihmiset” kuluneen kesän oululaisten kaupunkiarkeologisten kaivausten yllättävästä löydöstä. Otto Karhin puistosta paljastui kavionjälkien ja kärrynpyörän urien kuvioittama katuura. Katu-ura jälkineen on harvinainen ja erikoinen löytö, joka tuo inhimillisyyden aspektin konkreettisemmaksi ja kuviteltavissa olevaksi osaksi kaupungin historiaa. Jälkien avulla saattaa helposti muodostaa päässään mielikuvan katua pitkin astelevasta hevosesta ja sen vetämistä kärryistä. Katulöytö muuttuu jälkien myötä elävämmäksi. Tekstissään Mikkola viittasi myös Turussa viime vuonna väitelleen Liisa Seppäsen (2012) 1300–1500-lukujen Turkua käsittelevään väitöskirjaan. Seppäsen tulosten mukaan Turku ei ollut siivoton ja suunnittelematon savupirttien keskittymä vaan kaupunki, jossa oli kivettyjä katuja ja jo 1400-luvun vaihteen tuntumassa järjestetty jätehuolto, viemärit ja käymälät. Mikkola kuvaa väitöskirjan löytöjen: ravistelevan terveellisesti käsitystä, jonka mukaan menneiden aikojen ihmiset olisivat olleet nykyaikaisiin verrattuna paitsi oppimattomampia myös ymmärtämättömämpiä.

Mikkonen nostaakin Oulun kavionjälkien ja Seppäsen väitöskirjan innoittamana esille kysymyksiä liittyen myös menneiden vuosisatojen Ouluun, oululaisiin ja heidän tilankäytön tapoihinsa. Miltä 1700-luvun Oulu näytti? Tarvottiinko täällä kaduilla sateen sattuessa liejussa? Välittivätkö kansalaiset vähääkään ympäristöstään? Tässä yhteydessä voinkin väitöskirjani lähdeaineiston pohjalta esittää muutamia huomioita entisaikojen Oulun kosteaan kaupunkikuvaan liittyen.

> […] Alueelle on joka puolelle miesvoimin kaivettu ojia, johdettu viemäreitä ja tehty vesisäiliöitä, ja saatu näin aikaan, ettei vettä enää jää sinne tulvimaan. Tästä syystä kaupungin osan vähemmän mairittelevaa ulkomuotoa on nykyään muutettu kasaamalla sinne hiekkaa, soraa ja vieläpä kiviä toinen toistensa päälle. Näin maaperä näyttää kiinteältä sielläkin, missä kutuaikana sammakot ennen kurnuttivat liejuisesta hetteiköstä vanhaa valitustaan.
> (Snellman 1737: 36)

Näin tuo Johannes Snellmann vuonna 1737 valmistuneessa väitöskirjassaan esille kaupungin kosteuden ja veden läheisyyden. Samoin Oulun arkeologinen aineisto nostaa esille erityisesti 1600- ja 1700-lukujen kaupungin kosteuden ja sen vaikutukset rakentamiseen ja kaupungin rakentumiseen.

Kaupunkialuetta halkoi oja ja kaupungilla oli runsaasti rantaviivaa. Lisäksi kaupungin alueella oli paljon kosteita alueita ja suurempia lampia, jotka vaikuttivat rakentamiseen. Ranta-alueen reunamia otettiin rakennuskäyttöön laittamalla kosteaan maahan erilaista puuainesta aina työstöjätteenä syntyneestä puulastusta järeisiin tukkeihin. Esimerkiksi Byströmin talona tunnetun rakennuksen sisäpihalla on edelleen runsaasti 1600-luvulla kuivaustarkoituksessa maahan laskettua puumateriaalia. Erilaisia rakennuksia rakennettiin siis paikoin hirsipetien päälle.

Oululaisena erikoisuutena aineistossa nousee esiin katujen kattaminen puilla. Erityisesti Torikadulta on löydetty runsaasti jäännöksiä puukatteista, jotka ajoittuvat aina 1600-luvulta pitkälle 1800-luvun puolelle. Puukatteet sisälsivät useampia päällekkäisiä puukerroksia, jotka oli asetettu toisiinsa nähden vastakkaiseen suuntaan. Katujen kiveämisestä oli aika ajoin kyllä puhetta, mutta arkeologisen aineiston mukaan oululaisia katuja alettiin laajemmin kivetä vasta 1700-luvun loppupuolelta lähtien. Kaupunkilaisten tapana oli siis käyttää enemmän puupäällysteitä ja tulla näin toimeen kosteuden kanssa. Katukuvasta pidettiin kyllä huolta, mutta paikallisten standardien mukaan. Eli ei meillä siis

ihan mukisematta liejussa kävelty. Kuivakengin kävelystä oltiin tarkkoja jo 1600-luvulla, jolloin valitettiin, ettei kirkkoon pääse jalkojaan kastelematta. Niinpä kirkkotarhan ympärillä olleet kosteikot kuivattiinkin jo 1600-luvulla. Kosteiden alueiden kuivaaminen puuta tai hiekkaa ja savea käyttämällä riitti pitkään tarvittavan hyvän kulkutien aikaansaamiseksi.

Toki oululaiset huolehtivat muutenkin siisteydestä. Katualueilla olleita kuoppia täytettiin erilaisella aineksella lätäköiden hävittämiseksi. Useat kaupunginojaan johtavat eri-ikäiset viemäröintikanavat kertovat myös puhtaanapidosta. Sen sijaan oululaisten käymälöistä en tässä yhteydessä totea muuta kuin, että niitä mitä suurimmalla todennäköisyydellä löytyi, mutta arkeologiset löydöt niistä ovat vähäiset.

Viimeisen vuosikymmenen jatkunut aktiivinen arkeologinen kaivutoiminta on tuonut esiin huomattavasti aineistoa myös muualta kuin Oulusta. Tornion kaupunkiarkeologiseen aineistoon pohjautuvia väitöskirjoja on tehty kolme. Oulua käsittelevä väitöskirjani on puolestaan ensimmäinen Oulun aineistoa laajemmin hyödyntävä tutkimus. Tornion ja Oulun ohella vielä tarkemmin tutkimatonta aineistoa on rannikon kaupungeista ainakin Kokkolasta ja Pietarsaaresta. Raahessa on kuluvana kesänä tehty kaivauksia ensimmäistä kertaa myös kulttuurihistoriallisesti tärkeän Raahen Pekkatorin alueella. Ilokseni olen saanut myös havaita, että aiemmin keskiaikaisten kaupunkikerrosten tutkimukseen enemmän keskittyneessä Turussa on tutkittu myös tuoreempia kaupunkikerrostumia. Samoin kuluvana kesänä Suomen historian laajimmilla kaivauksilla Lahden torilla tutkittiin tuoreempia 1800-luvun ilmiöitä.

Esiin kaivettua kaupunkiarkeologista aineistoa on useasta kaupungista niin paljon, että julkiseen keskusteluun on nostettu muun muassa löytöjen konservoinnin ja säilyttämisen ongelmat. Runsaaseen löytömäärään liittyy mielestäni kuitenkin myös tutkimuksellinen ja arkeologinen ammattieettinen ongelma. Aineisto olisi saatettava entistä aktiivisemmin tutkimukselliseen käyttöön. Ilman aineiston tarkempaa tutkimuskäyttöä emme voi mielestäni edes vakavasti keskustella jo esiin kaivetun aineiston hävittämisestä, kuten joissain yhteyksissä on puhuttu esimerkiksi arkeologiseen eläinluuaineistoon liittyen.

Arkeologiseen kenttätutkimukseen tulisi aiempaa tiiviimmin liittyä tutkimustulosten julkaiseminen, mutta Suomesta puuttuu mielestäni myös laajempi, useampien tutkittujen kaupunkien 1600–1800-lukujen aineistoa yhteen tuova tutkimus. Ruotsissa onkin jo havahduttu kokonaisvaltaisemmin tutkimaan varhaismodernia kaupunkia laajemman projektin alla. Vuonna 2011 alkanut *Den tidigmoderna staden – arkeologi mellan det lokala och det globala* -projekti tuo yhteen tietoa Ruotsin 1500- ja 1600-luvuilla perustettujen kaupunkien arkeologisesta tutkimuksesta ja luo laajempaa ymmärrystä siitä, millainen varhaismoderni kaupunki todella oli. Projektin tavoitteena on samalla myös kriittisesti tarkastella jo tehdyn kenttätutkimuksen laatua ja auttaa näkemään ongelmia ja kehityskohtia liittyen kaivausmetodiikkaan ja käytettyihin teorioihin.

Ruotsalaisten projekti liittyy tavoitteineen mielestäni kiinteästi ja ajankohtaisesti myös Suomessa jo tehdyn Vaasa- ja suurvalta-ajalla perustettujen kaupunkien tutkimustilanteeseen. Meidän pitäisi pyrkiä näkemään aineistoa yksittäisten kaupunkien ja niiden kehityksen ohella myös laajemmalla alueellisella tasolla. Esimerkiksi kaupunkien tilankäytön tarkastelussa muutosten havainnointi on olennainen osa arkeologisia tulkintoja. Tähän mennessä arkeologisessa kenttätoiminnassa on keskitytty tarkastelemaan 1600- ja 1700-lukujen kulttuurikerroksia. Muutosten havaitseminen arkeologisesta aineistosta vaatii yksityiskohtien tutkimuksen lisäksi myös ymmärrystä pidemmän ajanjakson tapahtumista. Muutokset ovat aina osa kokonaisuutta, vanhempien olemassa olevien rakenteiden ja tapojen vaikuttaessa tuleviin muutoksiin. Tietty ilmiö ei välttämättä merkitykseltään avaudu, jos emme tutki myös sitä edeltäviä ja sen jälkeisiä ilmiöitä. Aineiston tulkinta pohjau-

tuu tieteelliseen dokumentointiin, mutta myös jatkuvuuteen. Tietynlainen jatkuvuus on siis yleensä aina olemassa. Arkeologisia kenttätutkimuksia tehtäessä tärkeää mielestäni onkin, ettemme tutkimuskysymysten ja tutkimusmenetelmien valinnalla rajaa ulkopuolelle nuorempia 1800-lukujen kerroksia, jotka on perinteisesti tutkimuksessa jätetty vähemmälle huomiolle. Tekemillämme valinnoilla rakennamme rajoitteita sitä avaimenreikää kohtaan, jonka raosta tutkimustuloksia esitämme. Myös 1800-luvun jäännöksiä tutkimalla voimme paremmin ymmärtää 1700-luvulle ominaisia ilmiöitä.

Oulun julkisen tilan kehittymistä koskevan tarinan kokoamiseen minulla on ollut runsaasti aineksia ahkeran kaivutoiminnan tuloksena. Jokainen kaivauskohde, avaimenreikä, on tuonut omanlaistaan tietoa käytettäväksi ja palapelin paloja suuremman kuvan aikaansaamiseksi. Tulevaisuudessa tehtävät tutkimukset antavat kenties aineksia uudenlaisten tutkimuskysymysten ratkaisemiseen. Tieteen tehtävä ei ole kertoa lopullisia totuuksia vaan kehittyä eteenpäin. Esimerkiksi kuluvana vuonna tehty kaivaus Oulun Lyseon lukion pihalla (Kuva 2) toi entistä enemmän varmuutta siitä, että kyseisessä kaupungin alkuvaiheissa rikkaiden asuinalueena toimineessa korttelissa on vielä runsaasti säilyneitä kulttuurikerroksia ja rakenteita tutkittavaksi.

Kuva 2. Kaivaukset Oulun Lyseon lukion tontin sisäpihalla kesällä 2013. (Kuva: T. Kallio-Seppä).

Bibliografia

Kallio-Seppä, T. 2013. *Kosteutta, puuta ja vallankäyttöä – Arkeologinen näkökulma Oulun kaupungin julkisen tilan kehittymiseen 1600-luvulta 1820-luvulle*. Studia Archaeologica Septentrionalia 6. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Oulu.

Malmberg, I. 2013. Ote lipesi. Ennen suuri Nokia ja pieni Suomi kulkivat käsi kädessä. Kulttuuri. *Helsingin Sanomat* 8.9.2013.

Mikkola, P. 2013. Viisaat villi-ihmiset. Kolumni. *Kaleva* 10.7.2013.

Seppänen, L. 2012. *Rakentaminen ja kaupunkikuvan muutokset keskiajan Turussa. Erityistarkastelussa Åbo Akademin päärakennuksen tontin arkeologinen aineisto*. Julkaisematon väitöskirja. Historian, taiteiden ja kulttuurin tutkimuksen laitos, Turun yliopisto.

Snellmann, J. 2000 [1737]. *De urbe Uloa. Oulun kaupungista*. Kivistö, S. & Kirri, A. (suom.) Scripta Historica 28. Ouluseura, Oulu.

Muinaistutkija 4/2013
Lektio

Sanna Saunaluoma

Pre-Columbian Earthwork Sites in the Frontier Region between Brazil and Bolivia, Southwestern Amazon

Lectio preacursoria 26.10.2013

Pre-Columbian Amazonia is still often seen as a largely pristine environment undisturbed by human impacts, a lush paradise or a green hell, that could not sustain large populations or civilizations. Amazonian cultures were considered to be too sparse and too primitive to have had any prominent impact on the environment in which they lived.

Contemporary Amazonian archaeology challenges this conventional vision. Today, we have evidence of extensive anthropogenic landscape transformations and management of the forest along with independent advances of cultural innovations, a sedentary way of life, high population densities, and the emergence of late pre-Columbian complex societies along the Amazon River and its main tributaries.

An important testimony to anthropogenic environmental modifications includes earthworks, many of which are still perceptible in the modern landscape. Earthwork engineering seems to have been a widespread cultural tradition throughout Amazonia from the Andean piedmont to the coast of the Guyanas and Marajó Island in the Amazon estuary, extending north to the Venezuelan Llanos and south to the Upper Xingu region and the Bolivian Llanos de Mojos. The extent and significance of the archaeological earthwork phenomenon have been the topics of many recent studies, which have demonstrated that Amazonian earthworks have a variety of forms and sizes and are found in different geographical and ecological locations, indicating separate time periods, distinct cultural affiliations, and diverse functions. Additionally, in some cases, the earthworks' significance is much more complex than their being mere representations of functional architectural compounds.

The areas of study, the region of Riberalta in northern Bolivian Amazonia and the eastern part of the Brazilian state of Acre, are located in the southwestern Amazonia, in a region defined by the tributary areas of the Ucayali, Juruá, and Purus rivers and the white-water tributaries of the Madeira River.

My dissertation was prepared under the auspices of two archaeological research projects directed by Ari Siiriäinen, late professor of archaeology at the University of Helsinki, Martti Pärssinen, professor of Latin American studies at the University of Helsinki, and Denise Schaan, professor of anthropology at the Universidade Federal do Pará. In 2001—2003, the Finnish–Bolivian project titled "The Amazonian Interests of the Incas" explored the geographical extent of the Inca state in Bolivian Amazonia. The research focus was La Fortaleza de las Piedras, an Inca fortress site at the confluence of the Beni and Madre de Dios rivers near the town of Riberalta. Earthwork sites were surveyed concurrently to obtain a more comprehensive view of the region's

archaeology. The Finnish–Brazilian "Man and Nature in Western Amazonian History" project, carried out in Bolivian and Brazilian Amazonia in 2005—2008, emphasized the demographic and cultural development in the western Amazonia before the European contact period. In addition to the Riberalta region's earthwork sites, the peculiar and poorly known geometric earthworks (Figure 1) located in the state of Acre, a few hundred kilometers to northwest of Riberalta, were chosen as a topic of study because only few examples of monumental archaeological sites of this type had been surveyed before in Amazonia.

In the Riberalta region, we found diverse earthwork sites on the high bluffs of the main rivers and also a bit further inland near minor watercourses. The Acrean geometric earthworks, conversely, are situated on the stable *terra firme* plateaus of the Acre, Iquiri and Abunã rivers, tributaries of the Purus and Madeira rivers. These earthworks are located on elevated yet level terrains, with a good view of the surrounding landscape. Apparently, they were constructed not only as places to have complete visible control of the surroundings, but also as monuments to be seen and recognized from a considerable distance.

In Amazonia, earthworking seems to have been a dynamic and enduring cultural practice not restricted to a certain region or period of time. Radiocarbon dates suggest two tentative stages of diverse earthwork occupation for the Riberalta region: an initial phase from around 200 B.C. until A.D. 500, and a later phase in A.D. 1200—1600. It should be remembered, though, that the perceived hiatus of some 700 years is not necessarily factual, as it may be, and most likely is, the result of the sparse sampling of archaeological sites in the region. Consequently, the existence of more ancient occupations in the region is feasible.

In Acre, we face the same problem of not having enough dated sites to establish a definitive chronology, especially for the earthworks' initial construction phase. The dates obtained so far are instructive however, indicating the time span of approximately 200 B.C.—A.D. 900 as the culmination period of the regional geometric earthwork tradition, which is displayed in several successive overlapping occupations, while the initial establishment of earthwork architecture in eastern Acre probably commenced at least some 1,000 years earlier. The decline of this cultural tradition likely began during the eleventh century A.D., but some sites remained in use until the fourteenth century A.D.

The earthwork sites investigated in the region of Riberalta display more type variation but are structurally less complex than the sites in Acre. We registered circular and semi-circular ditches and embankments, small mounds and depressions, as well as canals. Based on the distribution and characteristics of archaeological deposits, the Riberalta earthworks seem to have had diverse and practical functions. The ditches and embankments demarcated and, at the same time, protected occupational areas and settlements, as is indicated by the evenly dispersed cultural deposits inside the enclosed areas. The documented canal structures seem to have served as conduits for connecting different waterways, in these cases the main river with minor watercourses.

The monumental, carefully planned, and surprisingly flawlessly executed outlines of the ditches and embankments, which display some degree of symmetry in the positioning of the earthworks in the landscape, suggest that the original significance of the Acrean geometric ditched enclosures was more complex than mere delimitation of space and protection. The repetitive forms, mainly circles and squares, suggest that the planning and construction of these geometric earthworks involved somewhat uniform principles and methods, and was linked to symbolic concerns, to the cosmology and worldview of the ancient peoples, issues that are not primarily based on ecological or economic motives.

The interpretation of the Acrean geometric earthwork sites as predominantly

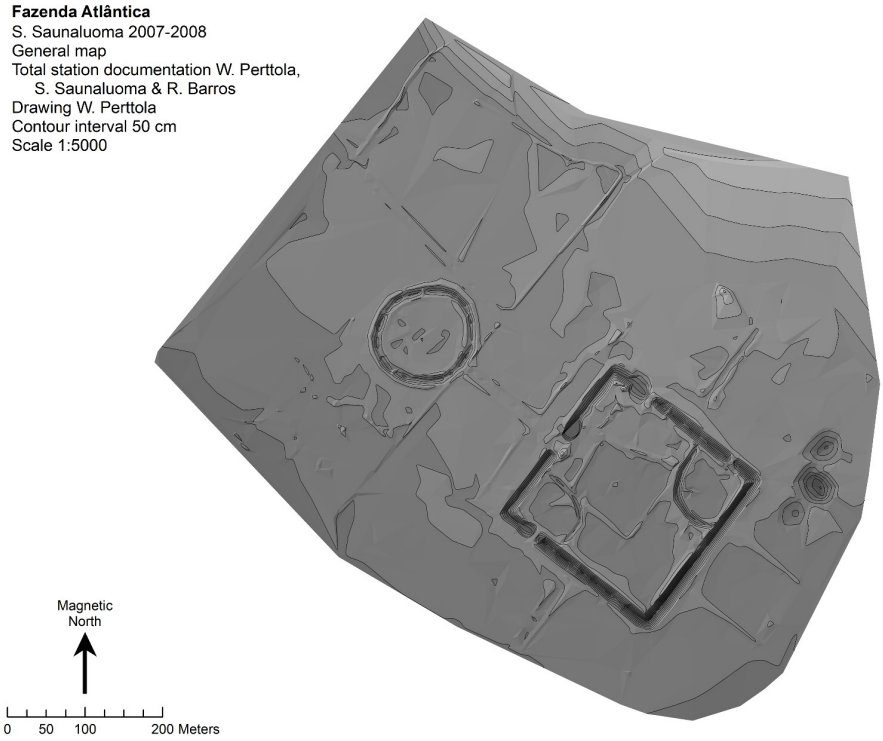

Figure 1. Fazenda Atlântica, an example of Acrean geometric earthworks. (Photo: S. Saunaluoma.)

ceremonial in nature is based on the characteristics and distribution of cultural deposits at these sites, and on the monumental scale and stylistic complexity of the earthworks. The sparse archaeological material is mainly concentrated in the embankment and ditch structures, while the flat spaces enclosed by these are void of cultural residue. Some discarded sherds in the ditches seem to be in secondary locations, most likely having ended up there as a result of periodic site maintenance. Site use following the completion of the earthworks seems to have been sporadic, and no clearly identifiable residential layers have been encountered.

The results of the fieldwork carried out at the earthwork sites of Riberalta and Acre do not support the traditional idea of Amazonian pre-Columbian cultures as non-sedentary egalitarian groups lacking properly developed societal and religious systems. To plan, build, maintain, and use the monumental, supposedly public spaces enclosed by the geometric earthworks in Acre, a certain degree of social order was needed, evidently of a tighter type than would be expected of loosely organized itinerant groups. The emergence and extension of the geometric enclosure tradition suggest growing complexity among the region's population. My dissertation attempts to show that the local communities that built and used the geometric earthworks were united by a dedication to a religious and/or sociopolitical ideology, materialized in the monumental earthwork architecture.

Indications of long-distance relationships, based principally on exchange, between the cultures of the central Andes and the Amazonian lowlands have been acknowledged in archaeological literature. Social integration networks of this type undoubtedly reached southwestern Amazonia as well, as is demonstrated by certain attributes of the more elaborate ceramics and the architecture of the Acrean ceremonial sites. Regional integration and intercultural exchange certainly also occurred between the regions of Riberalta and eastern Acre, which does not necessarily imply, however, that the earthwork builders of these two areas would have been of the same ethnic or linguistic affiliation. I believe that in the future, when we have more information on these cultures, it may be possible to define sub-traditions within the larger regional tradition of earthwork engineering, rather than a homogeneous area of occurrence of a single archaeological culture.

A variety of pre-Columbian earthworks has been documented in southwestern Amazonia, including ditches, embankments, canals, mounds, and roads of different forms and dimensions. The studied sites exhibit varied earthworks but rather homogenous types of occupation, cultural deposits, and materials. The Bolivian sites are interpreted as permanent settlements, while the Acrean earthworks were constructed principally for ceremonial purposes.

Increasing economic and political interests in the Amazonian rainforest are causing irreversible changes and even destruction, not solely in the natural environment but also in the social and cultural spheres. In the worst case, certain cultural phenomena may disappear completely in the not so-distant future. The most serious threats the earthwork sites face, are related to logging, agriculture, cattle grazing, and construction of infrastructure. These wide-ranging mechanized land-use activities not only directly destroy archaeological sites and features but also often accelerate soil erosion, which in turn will hastily fill up and flatten the earthworks. Without protective surface vegetation, the earthworks may disappear in only a few decades, and it is uncertain whether we have sufficient time and resources to acquire comprehensive information about the earthworking cultures before this happens.

Apurahoja

Teija Alanko, ”Historiallisten ja keskiaikaisten puutarhojen ja kasvimaiden makrofossiiliset kasvijäänteet - maaperässä ja arkeologisilla tutkimuskohteilla säilyneet siemenet”, *Koneen säätiö*, 27 600 euroa, 4. vuosi.
Johanna Enqvist, ”Mikä on muinaisjäännös? Arkeologisen kulttuuriperinnön ontologiat”, *Suomen Kulttuurirahasto*, 22 000 euroa.
Janne Harjula ja työryhmä, “Keskiajan sarastaessa: Turun Koroisten 1200-luvun piispanistuin ja kristillinen kulttuuri Suomessa”, *Koneen säätiö*, 57 400 euroa.
Janne Ikäheimo, ”Materiaalien käyttö ja neoliittisen maailmankuvan kehittyminen Koillis-Euroopassa 6000−1000 eKr.”, *Suomen Akatemia*, 600 000 euroa.
Titta Kallio-Seppä, kohdeapuraha Society for Historical Archaeologyn (SHA) järjestämään Conference on Historical and Underwater Archaeology -konferenssiin osallistumista varten, *Emil Aaltosen säätiö*, 3 000 euroa.
Mia Lempiäinen-Avci, ”Viljelyhistorian ja hyötykasvien käyttö rautakaudelta valistuksen vuosisadalle Itämeren piirissä: arkeologis-kasvitieteellinen tutkimus”, *Koneen säätiö*, 27 600 euroa, 3. vuosi.
Mikael A. Manninen ja **Taarna Valtonen**, ”Asuttu erämaa – erään tunturialueen muinaisuutta” -teoksen kirjoittamiseen, *Alfred Kordelinin yleinen edistys- ja sivistysrahasto*, 6 500 euroa.
Jari Okkonen ja työryhmä, ”Yhteisöjen keskinäinen yhteistyö- ja riippuvuussuhde sosiaalisena ilmiönä. Sisämaa ja rannikko Pohjois-Suomen rautakauden löytöjen ja kohteiden valossa”, *Koneen säätiö*, 102 795 euroa.
Jani Oravisjärvi, ”Rahan synty”, *Tiedonjulkistamisen neuvottelukunta (Tiedonjulkistamisen apuraha)*, 3 000 euroa. ”Imitoidut, pilkotut, kätketyt ja turmeltuneet - Itämaiset hopearahat Suomessa viikinkiajalla”, *Turun yliopistosäätiö: Maija-Liisa ja Seppo Salaman sekä Matti Koivurinnan rahasto*, 8 130 euroa & *Turun yliopiston tutkimusrahasto*, 1 000 euroa.
Tanja Ratilainen, “The medieval brick building project of the Holy Cross church of Hattula – How, when and why?”, *Koneen säätiö*, 27 600 euroa, 3. vuosi.
Jarkko Saipio, Lapinraunioita käsittelevän väitöskirjatyön arkeologisiin kaivauksiin, *Suomen kulttuurirahaston Päijät-Hämeen rahasto*, 4 200 euroa.
Kati Salo, tautihistoriaa Suomessa 1300-luvulta 1800-luvulle luulöytöjen avulla käsittelevään väitöskirjatyöhön, *Suomen Kulttuurirahasto*, 11 000 euroa.
Santeri Vanhanen, “Stone Age cultivation in Finland and Estonia. Compilation of archaeobotanical data using The Strategic Environmental Archaeological Database (SEAD) and analyses of new material”, *Helsingin yliopiston tiedesäätiön Nuoren tutkijan apuraha*, 22 000 euroa.
Sami Viljanmaa, ”Neoliittisen kivikauden varhaisvaiheet luoteisimmassa Lapissa”, *Suomen Kulttuurirahaston Lapin rahasto*, 4 000 euroa & ”Juovvagielaksen kivikautisen asuinpaikan kaivaustutkimukset”, *Enontekiön kunta*, 4 000 euroa.
Tiina Äikäs, ”Saamelaisten rituaalisen toiminnan aineelliset ja aineettomat jäljet”, väitöskirjan jälkeinen tutkimus, *Jenny ja Antti Wihurin rahasto*, 26 000 euroa.

Kirjoitusohjeita

Muinaistutkija on tarkoitettu julkaisukanavaksi arkeologeille ja muille arkeologisen kulttuuriperinnön parissa työskenteleville. Artikkeliehdotuksia ja valmiita artikkeleita voi vapaasti lähettää päätoimittajalle. Muinaistutkijassa julkaistaan sekä tieteellisiä artikkeleita (15–20 s) että lyhyempiä ajankohtaisartikkeleita (5–10 s), kuten kirja- ja näyttelyarvosteluja, kolumneja, keskusteluja, haastatteluja, matkakertomuksia sekä arkeologiaa koskevia uutisia ja tapahtumatietoja. Julkaisukielinä suositaan suomea ja ruotsia.

Teksti kirjoitetaan Times New Roman -fontilla, fonttikoolla 12 ja rivivälillä 1,5. Tekstissä ei tule käyttää muotoiluja, kuten kesken kappaleen tehtäviä rivinvaihtoja tai itse tehtyjä tavutuksia. Tekstin loppuun liitetään lehteen painettava tieto kirjoittajan toimenkuvasta sekä haluttaessa yhteystiedot. Tieteellisistä artikkeleista tehdään lisäksi noin kuuden virkkeen mittainen tiivistelmä, joka käännetään ruotsiksi/suomeksi. Teksti voidaan lähettää yleisesti käytetyissä tiedostomuodoissa, kuten doc- ja rtf-muodoissa. Kirjoitukset lähetetään suoraan päätoimittajalle sähköpostilla.

Kuvat tulee toimittaa tiff- tai jpeg-muodossa (word-tiedostoon liitetyt kuvat eivät ole tarpeeksi tarkkoja). Kuvien minimikoon olisi hyvä olla 10 x 15 cm ja tarkkuuden 300 dpi (1200 x 1800 pikseliä). Jokaiseen kuvaan liitetään kuvateksti, jonka lopussa on suluissa tiedot kuvaajasta tai piirtäjästä, esim. (Kuvannut: T. Äikäs.) Taulukot tulee tehdä wordin taulukkotoiminnolla ja ne muotoillaan taiton yhteydessä.

Oikeinkirjoituksessa on otettava huomioon erityisesti yhdysviivan ja ajatusviivan käyttö. Ctrl + Alt ja viivamerkin näppäimiä painamalla syntyvää ajatusviivaa käytetään esim. vuosilukujen ja sivunumerojen välissä.

Artikkeleissa esiintyvät kirjallisuusviitteet laitetaan leipätekstiin sulkuihin: (Suominen 1998: 11). Useampaan kirjoittajaan viitataan kahden kirjoittajan tapauksessa (Humphrey & Laidlaw 1994: 65) tai jos kirjoittajia on vähintään kolme (Champion et al. 1984: 302). Mikäli tekstissä halutaan kirjallisuusviitteiden lisäksi esittää muita huomautuksia, ne tulevat varsinaisen artikkelin jälkeen loppuviitteiksi. Bibliografiaan kirjataan eriteltyinä kaikki kirjoituksessa käytetyt painamattomat ja painetut lähteet, elektroninen aineisto tai julkaisut sekä tutkimuskirjallisuus. Bibliografia kirjataan seuraavasti:

Ahlbäck, R. 1955. *Kökar: näringslivsstudier och dess organization i en utskärsocken*. Svenska litteratursällskapet i Finland Förlag, Helsingfors.

Anyon, R., Ferguson, T.J., Jackson, L. & Lane, L. 2000. Native American oral traditions and archaeology. K. Dongoske, M. Aldenderfer & K. Doehner (toim.) *Working Together. Native Americans & Archaeology*: 61–66. Society for American Archaeology, Washington D.C.

Halinen, P. 2005. *Prehistoric Hunters of Northernmost Lapland: Settlement Patterns and Subsistence Strategies*. Iskos 14. Finnish Antiquarian Society, Helsinki.

Ingold, T. 2006. Rethinking the animate, re-animating thought. *Ethnos* 71(19): 9–20.

Sørensen, K. 2003. *Flyvrak: World War II Aircraft wrecksites in Norway & Finland*. <http://ktsorens.tihlde.org/flyvrak/> (Luettu 11.1.2012)